

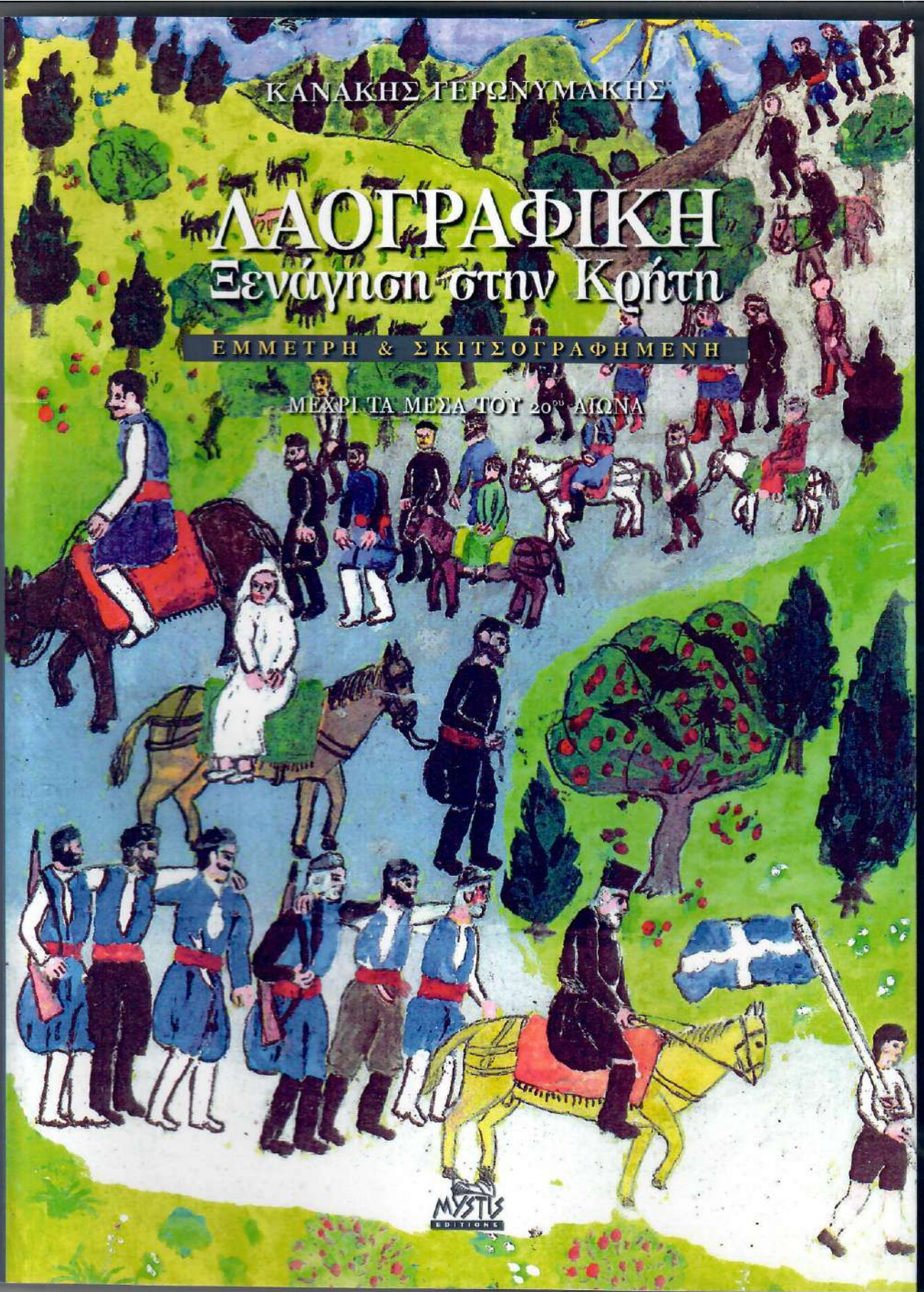
ΚΑΝΑΚΗΣ ΓΕΡΩΝΥΜΑΚΗΣ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ

Εξνάγηση στην Κρήτη

ΕΜΜΕΤΡΗ & ΣΚΙΤΣΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΜΕΧΡΙ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

MYSTIS
EDITIONS

ΚΑΝΑΚΗ ΓΕΡΩΝΥΜΑΚΗ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΜΜΕΤΡΑ ΣΚΙΤΣΟΓΡΑΦΗΜΕΝΑ

Χανιά 2017

Ετούτο το βιβλίο μου είν' αφιερωμένο
στο πιο μικρό 'γγονάκι μου, το καινουριοφερμένο
και που μου 'κάναν την τιμή, αυτό μου το 'γγονάκι
να το ονοματίσουνε προς χάρη μου, Κανάκη.

Έργα του ίδιου Συγγραφέα

- 1) Νέος Μαντιναδολόγος 1969
- 2) Σφακιανή Λαογραφία 1992 (δύο εκδόσεις)
- 3) Τα Νάκλια της Κρήτης (τρεις εκδόσεις) 1993
- 4) Περιπλοκάδια 1995
- 5) Κοινότητα Ασφένδου 1996
- 6) Παραβολικά ποιήματα 1997
- 7) Η Κρήτη στο Πρόσφατο παρελθόν 1998
- 8) Σφακιανό Λαογραφικό Λεξιλόγιο 2000
- 9) Κρητική Λαϊκή Ποίηση 2002
- 10) Κρητικά Παραμύθια 2003
- 11) Λαϊκή Ιατρική στην Κρήτη 2006
- 12) Ταξίδι στην Παράδοση 2006
- 13) Η Πανίδα της Κρήτης 2007
- 14) Ο Πτέραρχος Κελαϊδής, Αρχηγός Πολεμικής Αεροπορίας 2008
- 15) Κρητική Λαογραφία 2008
- 16) Εργασίες που αφορούν τα Σφακιά (270 σελίδες – δακτυλογραφημένο ανέκδοτο- αντίτυπα σε φωτοτυπίες)
- 17) Διάφορα Κείμενα 170 σελίδες (δακτυλογραφημένες) από αρθρογραφία μου στις εφημερίδες ανέκδοτο, αντίτυπα σε φωτοτυπίες.
- 18) Ποιήματά μου γραμμένα στις εφημερίδες 150 σελίδες ανέκδοτο, αντίτυπα σε φωτοτυπίες.
- 19) Πολυανθολόγιο, επί του τυπογραφείου

Περιεχόμενα

Βιογραφικό Σημείωμα.....	11
Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ.....	12
Ε Ι Σ Α Γ Ω Γ Η	13
Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Α΄	15
ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ	15
ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ.....	15
ΠΑΙΔΙΚΑ ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ	19
Πινακωτή.....	19
Το σκραφνί.....	20
Το χωστό πουλί.....	21
Το μελισσάκι.....	22
Τα σκαμνάκια.....	24
Το παιχνιδι με τις αμάδες.....	25
Οι αμάδες.....	26
Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Β΄	27
Ο Π Ο Λ Ε Μ Ο Σ.....	27
Ελληνοϊταλικός Πόλεμος.....	27
Γερμανική Επέμβαση	28
Η Μάχη της Κρήτης.....	28
Γερμανική Κατοχή.....	30
Αποκλεισμός - Παντοειδές Ελλείψεις.....	31
Ομαδικές Εκτελέσεις στην Κρήτη.....	36
Ανθρωπόμορφα θηρία της ζούγκλας.....	39
ΟΜΑΔΙΚΕΣ ΕΚΤΕΛΕΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΛΛΗ ΕΛΛΑΔΑ	43
ΑΛΛΑ ΚΑΤΟΧΙΚΑ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ.....	48
Τα απορρίμματα στην κατοχή.....	48
Βάσανα της γερμανοκατοχής.....	50
Κατοχικός «μπουφές».....	51
Οι «κουρκούτσες» (τα πράσινα αγίνωτα χαρούπια).....	52
Κατοχική προσπάθεια επιβίωσης.....	53
Παραγωγή αλατιού.....	55
Μία μικρή ληστεία.....	56

Αγγαρία στους Ναζί.....	57
Άντρες στο Κάρο	60
Καροτσάκι και ξύλο	61
Απελευθέρωση της Ελλάδας	62
Η απελευθέρωση της Κρήτης	62
Εξορμήσεις των Ναζί από τον θύλακα Χανίων.....	64
Τέλος του πολέμου	65
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄	66
ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ	66
Τέλος του Εμφυλίου Πολέμου	70
Μετεμφυλιοπολεμικά	71
Ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Κρήτη	72
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄	74
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ	74
Προξενικό «Κόψιμο Κλωστής»	74
Ο αρραβώνας.....	75
Ο γάμος.....	76
Η γαμήλιος φάλαγγα.....	80
Υποδοχή της νύφης από την πεθερά	81
Η αντιχαρά (η αντίγαμος).....	82
Γέννηση παιδιού	83
Η βάφτιση.....	84
ΑΣΘΕΝΕΙΕΣ – ΘΑΝΑΤΟΣ – ΚΗΔΕΙΑ - ΜΗΜΟΣΥΝΟ	88
Μεταφορά Αρρώστου	89
Οδοντιατρείο πρακτικό	90
Πρακτικός ορθοπαιδικός	91
Πρακτική θεραπεία των εγκαυμάτων	92
Κοφτές και κουρφές βεντούζες	93
Και ολίγο πρακτικοί χειρουργοί.....	94
Κηδεία	95
Το μνημόσυνο.....	97
ΔΙΑΦΟΡΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ	98
Συνοχή στην Κοινωνία.....	98
Ο κόσμος πιο παλιά ήτανε πιο άδολος.....	98

Συνοχή στην οικογένεια	99
Η παραδουλεύτρα.....	100
Θέρμανση	101
Το ντύσιμο	102
ΑΛΛΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ.....	104
Αδερφοχτοί.....	104
Η βεντέτα στην δυτική ορεινή Κρήτη.....	105
ΧΡΟΝΙΑΡΕΣ ΜΕΡΕΣ	106
Ο θροφάρης.....	107
Παλιά Χριστιανικότερα έθιμα.....	109
Το κάψιμο του Ιούδα	110
Το σημαντήρι της Λαμπρής	111
Τα κάλαντα	112
Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ζ΄	113
Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟ ΑΙΩΝΑ.....	113
Η θέση της γυναίκας	113
Επεξεργασία στα μαλλιά των προβάτων	114
Επεξεργασία του μαλλιού	116
Στα χειρόχτενα	117
Στο ντοξάρι.....	118
Στην ξάστρα	119
Η κλώστρουσα	120
Στο τυλιγάδι.....	121
Στην ανέμη.....	122
Το διασίδι	123
Το διάσιμο του φασιδιού	124
Το μιτοχτένιασμα	125
Το φασίδι.....	126
Νυχτέρι.....	128
ΑΛΛΕΣ ΑΣΧΟΛΙΕΣ ΓΥΝΑΙΚΩΝ	129
Οι νεροφόρησες.....	129
Τα παραμύθια της γιαγιάς.....	130
Ο χειρόμυλος και ο καφεδόμυλος	131
Το μετάξι.....	132

Βιαία απαγωγή γυναίκας	133
Μπουγάδα	134
Σαπουναριό	135
Βαφείο με βότανα.....	136
Το ζυμωτό	137
Στο φούρνο	138
Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο ΣΤ΄	140
ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΑ	140
Σφακιανή Τεχνοτροπία.....	140
Σφακιανό σπίτι.....	141
Η κοπάνα	142
Σχεδιάγραμμα για τα θεμέλια του σπιτιού	143
Η μεταφορά της πέτρας για το κτήριο	144
Μεταφορά στο μεσοδόκι	145
Οι «υπουργοί» στις οικοδομές.....	146
Στο κτίριο	147
Το φτιάξιμο της ταράτσας	148
Εσωτερικό καμαράτου σπιτιού.....	149
Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ε΄	150
ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ.....	150
Στοιχεία Κτηνοτροφίας.....	150
Στο Μητάτο	151
Την κατοχή στο μητάτο	153
Το «τουπί»	154
Κατοχικό γεύμα στο μητάτο	155
Μήνες ολομόναχος σε ξερονήσι.....	156
Αγριμοκόκκαλο και ψαροκόκκαλο.....	157
Στο ποτιστήρι	158
Κατσιγαραλείμματα	159
Το δακανορρούφι	160
Η κουρά των προβάτων.....	161
Ο γιδάρης τσαγκαρεύεται	162
Οι «σαμές» στα γιδοπρόβατα	163
Ο Κλεμένος Προβατάρης.....	164

Ήταν δεμένος με τις κορφές.....	165
Ο μεγαλοβοσκός που κατέληξε σε μία κασίικα	166
Τα ονόματα στα γιδοπρόβατα.....	167
Πουλιά αρπακτικά.....	168
Ευνούχισμα τράγου ή κριού	169
Ευνούχισμα θηλυκού χοίρου.....	170
Ευνούχισμα σκύλου	171
Ευνούχισμα γαϊδάρου.....	172
Η επικοινωνία μας με τα οικόσιτα ζώα μας	173
Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Η΄	175
ΕΛΑΙΟΚΟΜΙΑ.....	175
Το λιομάζεμα	175
Η μεταφορά του μύλου	177
Πρωτόγονο άλεσμα των ελιών	178
«Αλετριγουδιό» (πρωτόγονο ελαιουργείο).....	179
Στην φάμπρικα.....	180
Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Θ΄	182
ΓΕΩΡΓΙΚΑ ΖΕΥΓΙΚΗ	182
Ο ζευγάς	183
Στο ζευγάρι	184
Το θέρος	185
Το αλώνισμα	186
Το Λίχνισμα.....	187
Έτσι σπέρναμε τα κουκιά	188
Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ι΄	189
ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ	189
Αμπελοσκάματα.....	189
Ο τρύγος	190
Στο πατητήρι.....	191
Το ρακιδιό.....	192
Ο μελισσοκόμος.....	193
Ο κηροποιός.....	194
ΟΔΟΠΟΙΙΑ κάνουν σκύρα	195
Κρεμασμένοι μιναδόροι.....	196
Οι τράβες	197

Τα μουλαρογάιδουρα	198
Το καρβουνοκάμινο	199
Το ασβεστοκάμινο	201
Ο κουβαλητής των πιθαριών	203
Φορτοεκφορτωτές	204
Το γαϊδουράκι, το φορτηγό μας	205
Η ρασοτριβή.....	206
Ο Νερόμυλος	207
Η ζορίδα στην τσουνόπλακα	208
Ο λαγός με το σύρμα.....	208
Ψαράδες με το καλάμι	209
Το λουρί.....	210
Το ασκί.....	211
Ο αραγός.....	212
Ο γυρολόγος	213
Ο γυρολόγος μανάβης.....	214
Ζυγίσματα	215
Ζύγισμα με την «ξυλογαϊδάρα»	216
Ζυγίσματα με κοντάρι που έχει «φούχτη».....	217
Έπιπλα και σκεύη	218
Μετακόμιση από τα παραλιακά στα ορεινά χωριά.....	219
Είχαμε στρωμάτσο τα κλήματα	220
Ο δίκταμος.....	222
Εκκοκιστήριο βάμβακος	223
Το λινάρι στην ρουκάννα	224
Το βίτσι	225
Το γεράνι	226
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Κ΄	227
Τ Ε Χ Ν Ι Τ Ε Σ.....	227
Ο κοφινάς	227
Ο τσαγκάρης	229
Ο χαρκιάς (σιδηρουργός)	230
Ο μαραγκός.....	232
Ο πεταλάς	233

Ο σαμαράς.....	234
Η μεταξάνεμη.....	235
Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Λ'.....	236
ΔΟΞΑΣΙΕΣ.....	236
Η μαντεία της κουτάλας.....	236
Το «δέσιμο» του κριγιού και του τράου.....	237
Το ποδαρικό.....	238
Ο σβηστός λύχνος.....	239
Ο αδερφοδιώχτης.....	240
Το πετρανάθεμα.....	241
Αγοραπωλησία παιδιού.....	242
Οι γητειές.....	243
Το παιδόκακο.....	244
Ευθανασία.....	245
Γ Λ Ω Σ Σ Α Ρ Ι.....	246

Βιογραφικό Σημείωμα

Ο Κανάκης Γερωνυμάκης γεννήθηκε στον Βουβά Σφακίων το 1926. Ήταν τα χρόνια δύσκολα και δεν πήγε ποτέ σε Γυμνάσιο. Αγαπούσε πολύ την μελέτη ενώ είχε άριστο μνημονικό. Διέθετε παρατηρητικότητα και αξιοποιούσε τα ερεθίσματα που δεχότανε από το έμψυχο και από το άψυχο περιβάλλον. Μόλις τελείωσε το Δημοτικό εργαζότανε από παιδί στην λίγη οικογενειακή τους περιουσία και ως ανειδίκευτος εργάτης, σε τυροκομεία σε ελαιουργεία κλπ. Ιδιώτευσε αργότερα ως μελισσοουργός, ελαιοκόμος, αμπελουργός και για μία δεκαπενταετία χτίστης.

Από τα νεανικά του χρόνια παρατήρησε ότι κάποια πράγματα από την πολιτιστική μας κληρονομιά χάνονται και κάποια άλλα αλλοιώνονται και κρατούσε στην τσέπη του μολύβι και μπλοκάκι και κατέγραφε αυτά που πίστευε ότι απειλούνται και για να τα διασώσει σκόπευε να τα παραδώσει σε έμπειρους ερευνητές. Είχε πολλές θετικές ευαισθησίες.

Το 1961, σε ηλικία 35 ετών διορίστηκε γραμματέας στην κοινότητα Ασφένδου και απεδείχτει επιτυχημένος, αν και του Δημοτικού. Συνετέλεσε σε κάθε προοδευτικό έργο της Κοινοότητάς του και ως γραμματέας, μα και από τη θέση του αντιπροέδρου της Κοινοότηας, που είχε κάνει προηγουμένως για δύο τετραετίες.

Για 17 χρόνια ήτανε Πρόεδρος στον Γ.Π. Συνεταιρισμό Ασφένδου. Μετείχε πάντα στους Συλλόγους και στις διάφορες επιτροπές της κοινότηας.

Για 17 χρόνια είχε και δεύτερη κοινότητα αυτή της Αγίας Ρουμέλης. Πάμπολλες φορές έχει χρησιμοποιηθεί ως κεντρικός ομιλητής σε τελετές και εκδηλώσεις.

Έχει λάβει μέρος σε συνέδρια όπως: 1)Το 2000 στο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο Λαϊκής Ιατρικής στο Ρέθυμνο, 2)Το Κρητικό Παραμύθι το 2010 στο Καστέλι Πεδιάδος, 3)Διεθνές Συνέδριο, Χανιά και Κουστογέρακο, ο 16^{ος} αιώνας στην Βενετοκρατούμενη Κρήτη, 4)Το 2015 στα Ανώγεια τα Κρητικά Μοιρολόγια, 5)Στους Λάκκους και στου Καράνου Κυδωνίας το 2015 το Ριζίτικο Τραγούδι.

Έχει τιμηθεί από το στρατό με πολεμικό σταυρό Γ΄ τάξεως. Έχει πάρει Α και Β έπαινο από την Ακαδημία των Αθηνών. Έχει λάβει 24 τιμητικά διπλώματα από Νομικά πρόσωπα δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου και από τη συμμετοχή του σε διαγωνισμούς. Είναι μέλος της Ένωσης Πνευματικών Δημιουργών Χανίων, της Ένωσης Στιχουργών Χανίων και της Παγκρητίου Ένωσης Λογοτεχνών.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Γεννήθηκα το 1926 και θυμάμαι καλά τον κόσμο όπως ήτανε και πριν από τον πόλεμο. Έζησα τον πόλεμο, την κατοχή, τον εμφύλιο πόλεμο, δύο δικτατορίες (αυτή του 1936 και αυτή του 1967). Έζησα την καλπάζουσα εξέλιξη του τεχνικού πολιτισμού, ειδικά μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο που επέδρασε στο οικονομικό και στο πολιτιστικό επίπεδο και σε όλες τις φάσεις της ζωής. Έζησα τις μεγάλες αλλαγές στην πολιτιστική μας ζωή (στα ήθη, στα έθιμα, στην γλώσσα, στο ντύσιμο κλπ.). Μπορώ εξ' ιδίας αντιλήψεως να κρίνω και να συγκρίνω το πρόσφατο παρελθόν με το παρόν (που τόσες μεγάλες διαφορετικότητες υπάρχουνε μεταξύ τους).

Θεωρώ σκόπιμο ότι αυτά που ξέρομε από αυτές τις διαφορετικότητες δεν πρέπει να τα πάρομε να φύγομε, εμείς οι λίγοι υπέργηροι που είμαστε ακόμα, μα νομίζω ότι πρέπει να τα καταγράφομε για να τα παραδώσωμε στις νεότερες γενιές.

Εγώ επειδή έχω την ικανότητα να στιχουργώ σκέφτηκα να τα γράψω σε έμμετρο και ακόμα επειδή τα καταφέρνω και στο σκίτσάρισμα, έχουνε κυρίαρχη παρουσία τα σκίτσα μου, γιατί νομίζω ότι ούτε η γλώσσα, ούτε η πένα δεν μπορούνε να πούνε όσα μπορεί να πει το σκίτσο, σε κάποιες περιπτώσεις. Το σκίτσο μπορεί να συνδυάσει πράγματα που δεν μπορεί εύκολα να τα επιτύχει ούτε η φωτογραφία. Όλα τα σκίτσα είναι δικά μου φωτογραφίες έχω βάλει μόνο 3 από το μέτωπο του Εμφυλίου Πολέμου. «Ποιητική αδεία» περιλαμβάνονται και λόγιες λέξεις, λίγες, μα και τις κρητικής διαλέκτου πολλές όπου τις εξηγούμε στο τέλος στο γλωσσάρι. Μα ακόμα και τούρκικες λέξεις (που δεν τις συμπαθώ) έχω χρησιμοποιήσει πάλι ποιητική αδεία.

Κάπου – κάπου γράφω περιστατικά από την προσωπική μου ζωή, όταν νομίζω ότι από αυτά βγαίνουνε χρήσιμα γενικότερα συμπεράσματα, γιατί ίδια περίπου συνέβαιναν γενικά στον λαό.

Έδωσα έμφαση στο σκίτσο για να φωτογραφίσω καταστάσεις, όχι στιγμιότυπα και έχω γύρω στα 150.

Όλο το βιβλίο είναι: Δική μου στιχουργική, δικά μου σκίτσα, δικές μου μνήμες, δικές μου εμπειρίες και βιώματα. Ελάχιστα στοιχεία πήρα από άλλες πηγές.

Για να καταφέρω κάτι συνετέλεσαν:

- 1) Ότι έζησα σε εποχή και σε περιοχή με πλούσια πολιτιστική και ιστορική κληρονομιά.
- 2) Ότι είχα άριστο μνημονικό
- 3) Ότι τα καταφέρνω στην στιχουργική και στο σκίτσάρισμα.
- 4) Ότι είμαι 91 ετών και από τις αρχές της τρίτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα έζησα ορισμένα πράγματα που ήδη έχουνε φύγει ανεπιστρεπτί.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στα εννιακόσα'κοσι έξ, την ύστερη του χρόνου,
ήρθα στον κόσμο της ψευτιάς, της κρίσης και του πόνου.
Και όταν πρωτανοίξανε τα παιδικά μου μάτια,
είδα στον κόσμο υστέρησες και πείνες και κεσάτια.
Γιατί και πριν τον πόλεμο ο κόσμος δυστυχούσε,
έτρωγε χόρτα και χοχλιούς, μα γενικά πεινούσε.
Τότε και κράτος και λαός είχε ακαταστασία
Ήταν το κραχ τσ' Αμερικής και η Μικρά Ασία.
Καθόλου μεροκάματο δεν εύρισκες να κάνεις,
και τρόποι δεν υπήρχανε λίγες δραχμές να πιάνεις.
Αν αρρωστούσες, μα λεφτά δεν είχες να πληρώσεις,
παρακαλούσες τον Θεό για να 'ρθει να σε σώσει.
Αρρώστησε ο πατέρας μου, σαν ήμουνα παιδάκι,
τα βόδια μας πουλήσαμε να γιατρευτεί λιγάκι.
Δεν ξανακαταφέραμε να πάρουμε ζευγάρι,
ξένα ζευγάρια παίρναμε να σπέρνομε κριθάρι.
Μ'αφού τα εκατάφερα να ενεννηνταρίσω
ήθελα κάποια πράγματα να σας εξιστορίσω.
Πράγματα που τα έζησα και τα 'δα στον καιρό μου,
τα γράφω όπως μείνανε εις το θυμητικό μου.
Από το ραδιόφωνο και την εφημερίδα,
απ' όσα αντιμετώπισα και από όσα είδα.
Σε χρόνια πολυτάραχα πέρασα τη ζωή μου
κι οσά 'ζησα δεν θά 'θελα να φύγουνε μαζί μου.
γι' αυτό τα γράφω στο χαρτί να τα διαβάσουν άλλοι
και εύχομαι ολόψυχα να μην ξανάρθουν πάλι.

Αρχές του σαράντα εννιά με κάλεσε η Πατρίδα,
σ' αδελφοκτόνο πόλεμο, Γράμμο και Βίτσι επήγα.
Σαν γύρισα από τον στρατό εδούλεψα εργάτης
έκανα μεροκάματο, σ' ελιές κι αμπέλια σκάφτης.
Σ' ελαιουργεία εδούλεψα και σε τυροκομεία.
Ο τόπος είχε άσκημη και τότε οικονομία
Αμπελουργός, μελισσοουργός, κτίσης ελαιοκόμος
εργάτης ανειδίκευτος αλλά και οικοδόμος.
Στα σπίτια όπου έχτιζα έφτιαχνα και τις πόρτες

δεν ήμουν μαραγκός καλός, μα επαιρνούσα ετότες.
Ερασιτέχνης έφτιαχνα σαμάρια και κοφίνια,
η επιτειδιοσύνη μου άξιζε τα τσικίνια.
Όλα τα δέντρα εκέντριζα έφτιαχνα τις ελιές μου
Εις το Δημοτικό σχολειό τελείωσα τις σπουδές μου.
Εις τα τριάντα πέντε μου, εις την Κοινότητά μου,
Γραμματικό με βάλανε, λίγα τα γράμματά μου.
Εις το Γυμνάσιο εγώ καθόλου δεν επήγα,
τα βολεψα κι ας ήτανε τα γράμματά μου λίγα.
Από μικρός επρόσεξα ότι στην κοινωνία
φθείρεται η πολιτιστική ντόπια κληρονομία.
Άλλα στοιχεία χάνονται κι άλλα παραποιούνται
και όσοι είναι ευαίσθητοι θλήβονται και λυπούνται.
Εκράτουνα στην τσέπη μου μολύβι και χαρτάκι
κι έγγραφα όσα χάνονται στο σημειωματάκι.
Όρκους, κατάρες και ευχές, βρισιές και παροιμίες
και διαφορές ανάμεσα π' έβλεπα στσ' ηλικίες.
Αλλιώς μιλούσε η μάνα μου, αλλιώς και η γιαγιά μου
μα πάλι διαφορετικά μιλούσε η γενιά μου.
Ετότες που εξέλιξη εισήρχετο στα πάντα
τα ήθη και τα έθημα πηγαίνανε στην πάντα.
Για χρόνια τα κατάγραφα για να τα διασώσω
κι εσκοπέυα σ' ερευνητές έμπειρους να τα δώσω.
Έζησα και σε εποχή όπου εις τα χωριά μας,
πλούσια η πολιτιστική ήτο η κληρονομία μας.
Κάποτε διαπίστωσα πως είχε σημασία,
το υλικό που μάζεψα για την λαογραφία.
Κι ετόλμησα και έγγραψα το πρώτο μου βιβλίο,
απ' όσα είδα κι έζησα εις τον δικό μου βίο.
Έγραψα τσ' εμπειρίες μου και τα βιώματά μου,
κι ας ήσαν στην εκπαίδευση λίγα τα γράμματά μου.
Είναι σχολή και η ζωή, κι αν ξέρεις να διαβάζεις,
δίχως Πανεπιστήμιο εις την ζωή σπουδάζεις.
Σαν έφυγα από το σχολειό έσκαβα ελιές κι αμπέλια,
και στο ζευγάρι επήγαινα σαν ούλα τα κοπέλια
Και στα μητάτα εδούλευα κι έμπαινα μαντρατζάκι
και στα καμίνια εδούλευα κι ας ήμουν κοπελάκι.

Κι εργάτης ανειδίκευτος από μικρός επήγα
μα εφόσον ήμουνα μικρός λεφτά μου δίναν λίγα.
Μα το σαράντα με έστειλαν στ' Ασκύφου στ' Αμμουδάρι
να μάθω για επάγγελμα την τέχνη του τσαγκάρη.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Α΄

ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

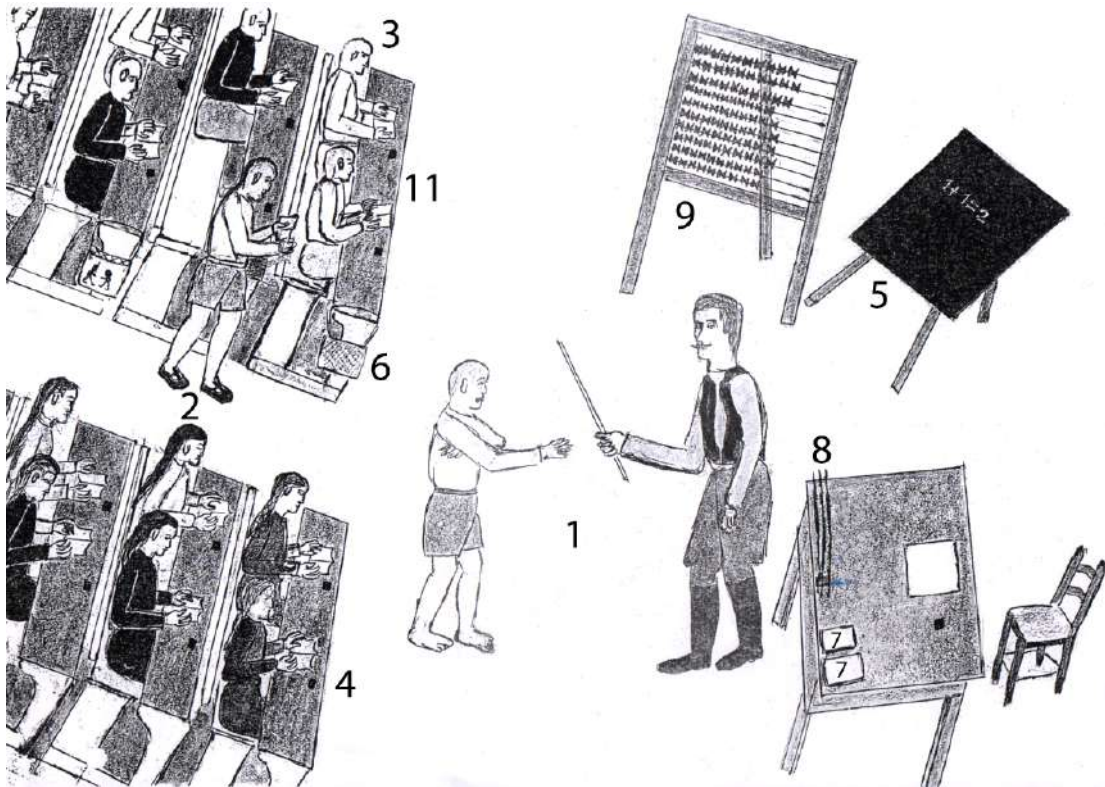
Επήγα στο Δημοτικό που ήταν στο χωριό μου
κι έμειναν κάποια πράγματα εις το θυμητικό μου.
Δεν είχε το σχολείο μας, ούτε μικρά τοπάκια
Εμείς τοπάκια εφτιάχναμε από παλιά πανάκια
Και όργανα εποπτικά δεν είχαν τα σχολειά μας,
κι ήταν το θέρος κ' οι ελιές τα φροντιστήριά μας.
Εικόνες δεν μας είχανε για φυσική ιστορία,
ούτε για τα θρησκευτικά, και τ' άγρια θηρία.
Όλη η βιβλιοθήκη μας ήτανε δύο βιβλία,
κι έγραφαν περιληπτικά για όλα τα στοιχεία.
«Απάσα ύλη» ήτανε ο τίτλος των βιβλίων
εκείνα λίγα για πολλά έγραφαν και τα δύο.
Το 'να βιβλίο ήτανε για Πέμπτη και για Έκτη
κι αφού για όλα έγραφε το λέγαμε «Πανδέχτη».
Τ' άλλο βιβλίο ήτανε για Τρίτη και Τετάρτη,
και για το κάθε μάθημα είχε κι εκείνο κάτι.
Ο δάσκαλος στο μάθημα που θε να παραδώσει,
τσ' «απασαύλες» άνοιγε και φρέσκαινε τη γνώση.
Ούτε αριθμητήριο δεν είχε το σχολειό μας,
με τα καρόλια το κανε φτιαχτό ο δάσκαλός μας.
Ούτε και σόμπα είχαμε δια να μας ζεσταίνει,
και τον χειμώνα είμαστε σ' αίθουσα παγωμένη.
Ήτανε το χωριό μικρό μα το σχολειό μεγάλο,
γιατ' ήτανε πολύτεκνοι ετότες δίχως άλλο.
«Ωστε να θέλει ο Θεός» γεννούσε η γυναίκα,
γιαυτό σε κάθε φαμελιά ήσαν περίπου δέκα.

Εξήντα πέντε μαθητές κι ένας ο δάσκαλός μας,
και σ' όλα ελλειματικό ήτανε το σχολειό μας.
Τρεις χάρτες μόνο είχαμε Ευρώπης και Ελλάδος,
κι ένα της Κρήτης είχαμε, μα 'κείνος ήταν λάθος.
Στα είκοσ' πέντε ήτανε του χίλια εννιακόσια
όταν την επαρχία μας εις τα Χανιά την δώσαν.
Ο χάρτης ήταν από πριν και δεν επήραν άλλο,
κι ήταν στον χάρτη του σχολειού το λάθος το μεγάλο.
Κι έδειχνε ο χάρτης τα Σφακιά στο Ρέθυμνο ακόμα
κι ο δάσκαλος στο χάρτη μας έβαλε άλλο χρώμα.
Είχαμε δάσκαλο καλό κι αγάπαν τη δουλειά του,
κι εφρόντιζε τους μαθητές σαν γνήσια παιδιά του
Το όνομά του ήτανε Γεώργης Μανταδάκης,
κι εδρομολόγησε σχολειό σ' αυτό το χωριουδάκι.
Είχαμ' επιθεώρηση την μέρα του Σαββάτου,
κι έβαζε κάθε μαθητής τάξη στα πράγματά του.
Τις πρώτες μέρες του μηνός μα και κατά τα μέσα
είχαμε Δικαστήριο εις το σχολειό μας μέσα
Σ' αυτό το Δικαστήριο ήτανε δικαστές μας,
πέντε παιδιά που βγαίνανε από συμμαθητές μας.
Μπροστά μας εκαθίζανε κι επαίρναν αποφάσεις,
Κάποιες φορές κι ο δάσκαλος έκανε παρεμβάσεις.
Η δίκη όταν άρχιζε, χτυπούσε κουδουνάκι,
της τάξης ο 'πιμελητής ερχότανε με χαρτάκι.
Και είχε τους «κακοποιούς» εις το χαρτί γραμμένους
αφού σε παραβατικότητα τους είχε θωρεμένους.
Ήταν ποινές μας οι ξυλιές και η ορθοστασία,
Πάντα σ' αυτά κατέληγε η διαδικασία.
Κι άμα με τους «κακοποιούς» ετελείωνε η φάση,
σειρά για τους απρόσεχτους έπρεπε να περάσει.
Κι έρχεται επιμελητής για την καθαριότητα,
κι έγγραφε στο χαρτάκι του «απρόσεχτους» διότι:
Κάτι χαρτάκια ήτανε κάτω απ' το θρανίο,
κι εδίνανε εντύπωση κακή για το σχολειό.
Τ' αλλού μελάνι εχύθηκε από το μπουκαλάκι
και του σχολειού το πάτωμα το λέρωσε λιγάκι.
Ο άλλος πριν στην αίθουσα να μπει και να πατήσει,

ξέχασε τα παπούτσια του έξω να τα σκουπίσει.
Κι ετέλειωνε η δικάσιμος όπου μεγαλοφώνως
τις αποφάσεις διαβάζαν να τις ακούσει ο κόσμος.

Βιβλία βοηθητικά δεν είχαμε μαζί μας,
ότι απ' την παράδοση μένει στη θύμισή μας.
Είχαμ' ένα τετράδιο για κάθε μάθημά μας,
και σημειώσεις γράφαμε για το βοήθημά μας.
Και εις τον μαυροπίνακα έγραφε ο δάσκαλός μας
και τ' αντιγράφαμε εμείς εις το τετράδιό μας.
Τότε πρωί κι απόγευμα εκάναμε σχολείο
Έτσ' ήταν ο κανονισμός από το Υπουργείο.
Δεν κάναμε απόγευμα Σάββατο και Τετάρτη
και θα μπορούσε μια σταλιά να παίξει το παιδάκι
Όποια παιδιά, άλλου χωριού έρχονταν στο σχολείο,
κρατούσαν το φαγάκι τους σ' ένα μικρό δοχείο.
Στο ύπαιθρο ετρώγανε εκείνα τα παιδάκια
πηγαίναν κι εγυρίζανε πάντα με ποδαράκια.
Με καύσωνα και με βροχή και με μεγάλες μπόρες,
τους δρόμους διασχίζανε πολλές φορές για ώρες.
Ρολόγια δεν υπήρχανε όπως υπάρχουν τώρα,
και με του ήλιου τη σκιά εβλέπαμε την ώρα.
Οι σάκες ήτανε φαντές, στ' αγόρια με ιμάντα
οι κόρες τις κρατούσανε στα χέρια κι ήταν τσάντα
ξυπόλυτα τα πιο πολλά, συνήθως πεινασμένα,
ρακένδυτα ταλαίπωρα και κακοπορευμένα.
Συχνά μας παίρναν στις δουλειές κι εκάναμε απουσίες
στα πρόβατα μας παίρνανε και στις περιουσίες.
Πολύ συχνά αδιάβαστα ήτανε τα παιδάκια,
και εις την ίδια τάξη τους κάνανε δύο χρονάκια.
Και για να παίζομε εμείς δεν είχαμε μία μπάλα,
τα χρόνια μας τα παιδικά ήταν τελείως άλλα.
Επαίζαμε πινακωτή, ξυλίκι και αμπάρα
σκαμνάκια και χωστό πουλί, τέτοια παιχνίδια κι άλλα.
Εκάναμε αυτοσχέδια παιχνίδια και τοπάκια
δεν είχαμε αγοραστά ποτέ μας παιχνιδάκια.

Τα κοριτσάκια εφτιάχνανε με τα πανιά κουτσούνες,
 κάναμε και με τα σκοινιά εις τα δεντρά τις κούνιες.
 Ήμουνα μαθητής καλός κι άριστος χειροτέχνης
 Μα τέτοιοι ήταν οι καιροί κι «εσπούδαζα» στα έχνη.
 Δεν πήγα σε Γυμνάσιο ούτε για μία μέρα.
 Επήγα στο δημοτικό, μα όχι παρά πέρα.
 Είχανε ικανότητες πολλά φτωχά παιδάκια
 μα οι πόρτες ήτανε κλειστές δια τα φτωχαδάκια.
 Και όπως πάντα οι γονείς κι εμάς μας αγαπούσαν,
 όμως οι δυνατότητες έτσι συνηγορούσαν.
 Όταν οι δυσκολίες σου σε παίρνουνε φαλάγγι,
 ούλες τσ' υποχρεώσεις σου τις διώχνει η ανάγκη.

1. Ο δάσκαλος δέρνει το παιδί. Αυτό βάζει στη μασχάλη το πονεμένο χέρι εναλλάξ.
2. Ένα άλλο παιδί εκτίει ποινή ορθοστασίας, δίπλα στο θρανίο του. Όρθιο κρατά το βιβλίο του και διαβάζει το μάθημά του.
3. Τα αγόρια κάθονται χωριστά. Είναι κουρεμένα με μηχανή. Οι σάκες τους είναι με μεγάλο μάντα και περνούνε στον ώμο.
4. Τα κορίτσια με τα κοτσιδάκια. Οι τσάντες τους με λαβή στο πατάρι του θρανίου. Τις τσάντες τις υφαίνανε οι μητέρες και άμα τελειώναμε το σχολείο δεν την πετούσαμε, την δίναμε σε ένα πρωτάκι
5. Ο μαυροπίνακας.
6. Η «απασαύλη» για την Γ΄ και Δ΄ τάξη και η «απασαύλη» για την Ε΄ και ΣΤ΄.
7. Οι τσάντες των αγοριών κρέμονται από το θρανίο. Συχνά ήτανε «πλουμιστές» (διακοσμημένες) και πάντα υφαντές στα δικά μου χωριά.

ΠΑΙΔΙΚΑ ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ

Πινακωτή

Παίζανε την πινακωτή συχνά τα κοριτσάκια,
Αμπάρα πιο συχνότερα παίζανε τ' αγοράκια.
Χωστό πουλί επαίζαμε, ξυλίκι και αμπάρα,
γιατί εις το σχολειό μας δεν είχε ούτε μπάλα.

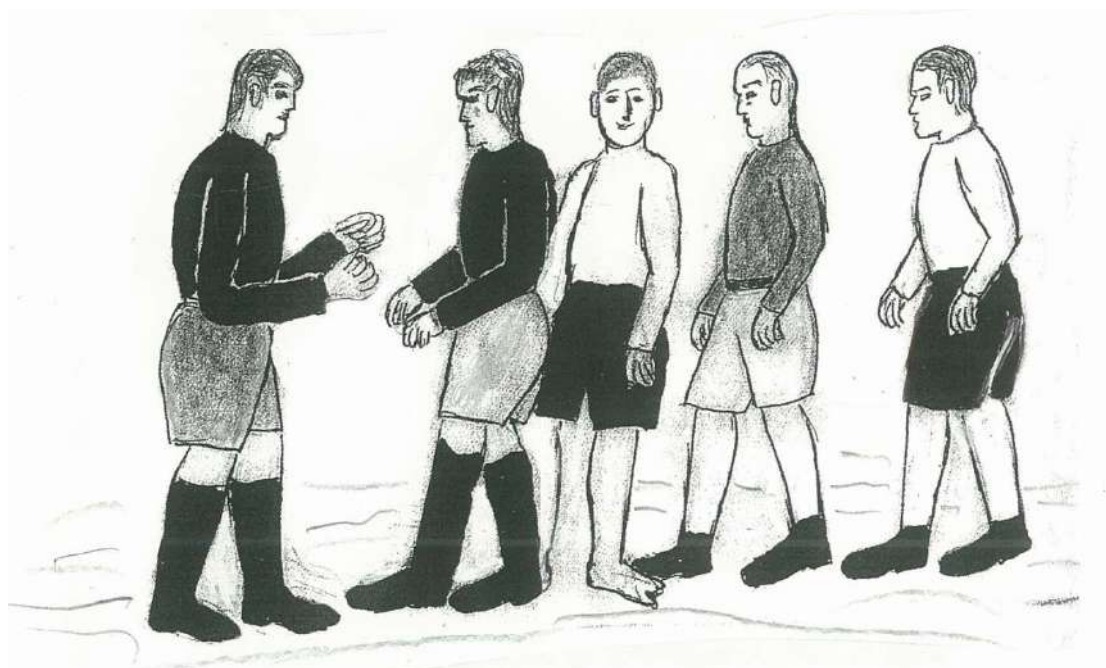
Στο παιχνίδι της πινακωτής, ένα παιδί είναι η **μána** και άλλο παιδί κάθεται στην ποδιά του και όλα τα άλλα παιδιά κάθονται συνεχόμενα το ένα στον άλλου την ποδιά. Ένα παιδί δεν κάθεται, μα στέκεται μπροστά, λίγο προς τη μία μεριά και χτυπώντας δύο πέτρες μεταξύ τους λέει:

- Πινακωτή, πινακωτή.
- Πήγαινε από τ' άλλο αυτί, γιατί είναι η μána μας κουφή (του λένε τα άλλα)
- Πινακωτή, πινακωτή (λέει πάλι)
- Τι ζητάς; (Του λέει η μána)
- Έστειλέ με ο βασιλιάς να μου δώσεις ένα αρνί.
- Διάλεξε και πάρε (του λέει η μána).

Σέρνει ένα παιδί και πηγαίνει από πίσω του και αυτό γίνεται ώσπου να πάνε όλα τα παιδιά πίσω του και αυτό επαναλαμβάνεται όσες φορές θέλουνε.

Το σκραφνί

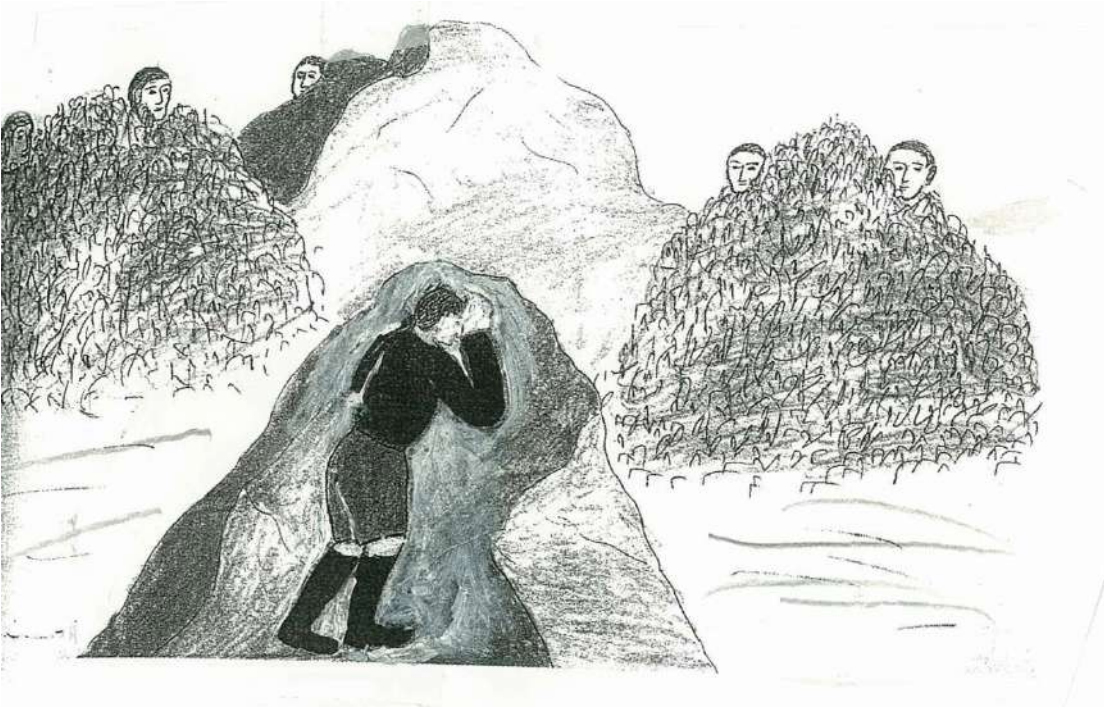
Τους ρόλους για να πάρουμε να μη συνεριστούμε
ήτανε το σωστότερο πάντα να σκραφνιστούμε.
Τίμια, εμοιράζαμε ρόλους στα παιχνιδάκια
τίμια, τιμιότατα παίζαμε σαν παιδάκια

Τα παιχνίδια μας και τότε είχανε και επίσηλους, μα και άχαρους ρόλους. Για να βρούμε ποιος θα πήγαινε στον κάθε ρόλο εκάναμε «σκραφνί». Ένα παιδί έπιανε ένα μικρό χαλικάκι. Έδειχνε τα χέρια του ότι μόνο ένα χαλικάκι κρατούσε. Μετά πήγαινε πίσω τα χέρια του για να μην καταλάβει κανείς σε ποιο χέρι το κρατά. Επρότεινε μετά και τα δύο χέρια μπροστά με σφιγμένους γρόνθους και ερωτούσε το παιδί ποιο χέρι προτιμά και αν έβρισκε το χέρι με το χαλικάκι ήτανε «ξέπλος» (κερδισμένος), διαφορετικά έχανε. Αυτό γινότανε με όλα τα παιδιά. Αν ήτανε πολλά κερδισμένα, εσκραφνιζόνταν μόνο τα κερδισμένα μεταξύ τους.

Το χωστό πουλί

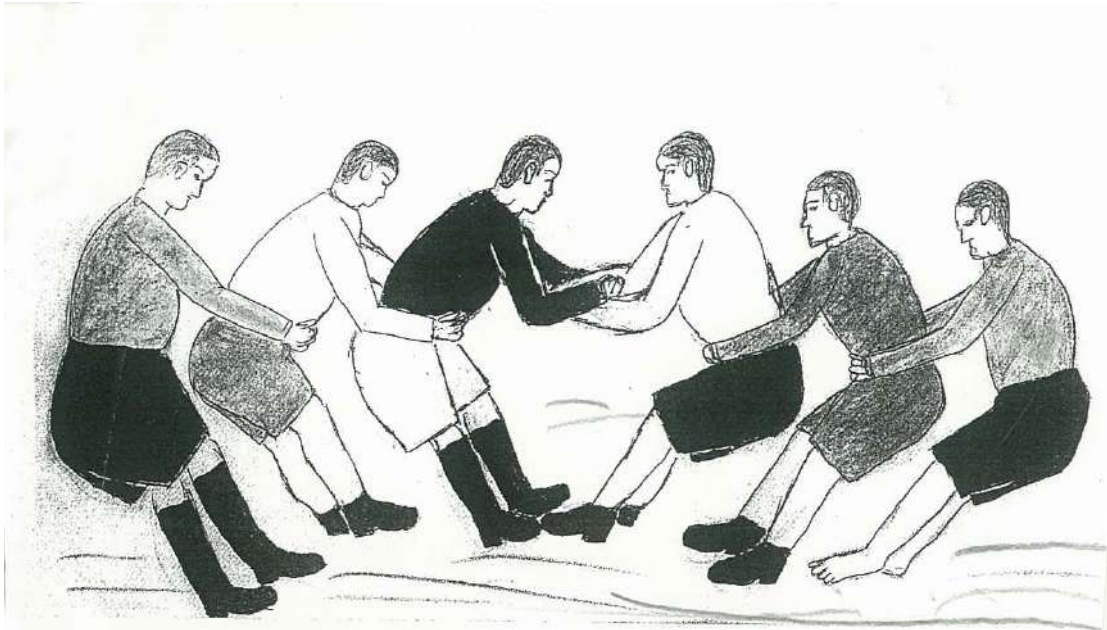
Ήτανε το χωστό πουλί όμορφο παιχνιδάκι
και το 'παιζα πολλές φορές σαν ήμουνα παιδάκι.

Ένα παιδί μετρά πίσω από μία πέτρα ή από ένα τοίχο και μετρά μεγαλοφώνως μέχρι τα 100. Απαγορεύετο να κοιτάξει προς τα πού τραβούνε τα άλλα παιδιά. Τα άλλα παιδιά τρέχουνε να κρυφτούνε. Ο μετρητής ψάχνει να βρει που κρύβονται. Αμα δει κανένα τρέχει στο μέρος που μετρούσε και λέει: *φτου στου Γιάννη πχ. το όνομα*». Αν προλάβει να το φτύσει καθίζει αυτό μετρητής την άλλη φορά. Όλα τα παιδιά ψάχνουνε να βρουνε ευκαιρία, όταν απομακρύνεται ο μετρητής για να τα γυρεύει, να πάνε να φτύσουνε στο όνομα του μετρητή. Αν καταφέρουνε να τον φτύσουνε όλα τα παιδιά, είναι αυτός ο μετρητής και την άλλη φορά. Από εκεί που κρύβονται τα παιδιά παρακολουθούνε πότε θα απομακρυνθεί ο μετρητής για να τρέξουνε στη μάνα να φτύσουνε.

Το μελισσάκι

Πολλές φορές επαίσαμε τ' όμορφο παιχνιδάκι,
το παιχνιδάκι μας αυτό το λένε «μελισσάκι».
Δύο ομάδες γίνονται και παίζουν τα παιδάκια
και πρέπει να ειν' ισάριθμες, σαν κι άλλα παιχνιδάκια.

Δύο παιδιά κρατώντας αλλήλως τα χέρια τους ψηλά και περνούνε από κάτω σειρά όλα τα παιδιά και λένε:

*«Περνά, περνά η μέλισσα, περνά το μελισσάκι
Περνά και ο καλόγερος με το χρυσό φεσάκι».*

Το ύστερο παιδί από τη σειρά, το κρατίζανε κατεβάζοντας τα χέρια οι μάνες, και το ρωτούσανε: *«Ίντα θα πάρεις; Δακτυλίδι γη βραχιόλι;»* Η μία μάνα αντιπροσώπευε το δακτυλίδι και η άλλη το βραχιόλι και το παιδί πήγαινε στη μάνα που αντιπροσώπευε το αντικείμενο που είχε πει πως προτιμά. Οι ερωτοαποκρίσεις λεγόταν σιγανά. Άμα περνούσαν όλα τα παιδιά πίσω από τις μάνες, αυτές κλείδωναν τα χέρια ανάμεσα η μία από την άλλη. Τα μισά παιδιά τραβούσανε πίσω από τη μία μάνα, τα άλλα πίσω από την άλλη. Έχανε η ομάδα που την τραβούσε η αντίπαλη της ομάδας.

*Περνά – περνά η μέλισσα περνά το μελισσάκι
Περνά και ο καλόγερος με το χρυσό φεσάκι....*

Τα σκαμνάκια

Πάρα πολύ μου άρεσε να βλέπω τα παιδάκια
εις τη σειρά μ' επίκυψη να παίζουνε σκαμνάκια.
Να είναι δέκα – δώδεκα εις τη σειρά σκυμμένα
κι ένα παιδάκι απ' αυτά περνά απ' το καθένα
κι άμα ετέλειωνε αυτό πετώντας, τη σειρά του
επέκυπτε μέχρι να 'ρθει και πάλι η φορά του.
Κι έπαιρνε ξανά σειρά πάντα το τελευταίο
αυτό το παιχνίδι τους ήταν πολύ ωραίο.
Συνήθως ημικυκλικά κάνανε τη σειρά τους
και ήτανε πάρα πολύ μεγάλη η χαρά τους.

Το παιχνίδι με τις ομάδες

Τα χρόνια τα χειρότερα που ‘ζησα στη ζωή μου,
ήταν στην ηλικία μου την πιο καλύτερή μου.

Μικρό παιδί και έφηβος την εποχή εκείνη
εύχομαι κρίση τέτοια δα ποτέ μην ξαναγίνει.

Πόλεμο επεράσαμε και κατοχή της χώρας
πολυετής διάρκεια, πολύ μεγάλης μπόρας.

Δεν είχαμε εμείς ποτέ έξυπνα παιχνιδάκια
και ούτε δεν επαίζαμε ως παίζουν τα παιδάκια.

Μας παίρνανε στα βάσανα και στις περιουσίες
μα από το σχολείο μας εκάναμ’ απουσίες.

Και όπως πάντα οι γονείς, κι εμάς μας αγαπούσαν
μα οι ανάγκες οι σκληρές άλλα συνηγορούσαν.

Όταν μας έμενε καιρός φτιάχναμε παιχνιδάκια
καρόλια, καρυδόκουπες και με πανιά τοπάκια.

Από κατσίκες κέρατα, τα άγκουρα τα φρούτα,
τα χρόνια αυτά δεν ήτανε όπως τα χρόνια ετούτα.

Επαίζαμε αμπάριζα, ξυλίκι και σκαμνάκια,
επαίζαμε χωστό πουλί και τέτοια παιχνιδάκια.

Πως τις ομάδες παίζαμε θέλω να περιγράψω,
παιχνίδι που μου άρεσε και δε θα το ξεχάσω.

Μία πετρούλα μακρουλή «επρωταγωνιζόταν»
και με σκραφνί εβρίσκαμε ποιος της παραστεκόταν.

Την πέτρα εκείνη πάντοτε όρθια την εστέναν
κι αυτόν που την εφρόντιζε «μπουτιέρη» τον ελέγαν.

Τ’ άλλα παιδιά καθένα τους εύρισκ’ ένα πλακάκι,
στρογγυλωπό και πλακερό σαν το μικρό πιατάκι.

Αυτή ήταν η ομάδα τους και πάντα την πετούσαν
και με αυτή να ρίξουνε τον μπούτη προσπαθούσαν.

Κοντά στον μπούτη πάντοτε έπεφτε η ομάδα
όμως για να την πάρουνε περίμεναν αράδα.

Τον μπούτη άμα ρίχνανε ήταν «ελεγκαρεία»
τσ’ ομάδες για να πάρουνε ήτανε ευκαιρία.

Μ’ αν ο μπουτιέρης πρόφταινε τον μπούτη του να φτιάσει
κι εφόσον θα κατάφερνε άλλο παιδί να πιάσει
εκάθιζε τ’ άλλο παιδί στην άχαρη τη θέση,
θέση που κανενός παιδιού καθόλου δεν αρέσει.

Οι ομάδες

Αμπάρα παίζαμε συχνά χειμώνα καλοκαίρι
Μα 'μένα δεν μου άρεσε ο ρόλος του μπουτιέρη

*Το μπούτι ότι να ρίζουνε
γίνεται ευκαιρία
να πάρουν την ομάδα την
γιατί 'ναι ελεγκαρία*

Ενώ όμως στα άλλα παιχνίδια εκάναμε σκραφνί, στις ομάδες «εντουκέρναμε». Από ορισμένη απόσταση επετούσαμε τις ομάδες επιδιώκοντας να πλησιάσουνε όσο γίνεται κοντά στον μπούτη. Οποίου παιδιού η ομάδα του έμενε πιο μακριά, αυτό κάθιζε μπουτιέρης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ

Ελληνοϊταλικός Πόλεμος

Στ' Οκτώβρη τσ' είκοσι οκτώ στο έτος του σαράντα
αρχίσανε στην χώρα μας τα τρομερά συμβάντα.
Ο Μουσολίνι εσκέφτηκεν από την Ιταλία,
πως θα 'παιρνε τη χώρα μας με δίχως δυσκολία.
Κι έστειλε τα μεσάνυχτα τον πρεσβευτή του Γκράτσι,
κι εξύπνησεν τον Μεταξά να τον αναταράξει.
Και μόλις τον εξύπνησε του είπε το μαντάτο,
τη χώρα μας διεκδικεί ο Ντούτσε με φουσάτο.
Κι αν θέλομε με το καλό να δώσομε τη χώρα,
γιατί θ' αρχίσει ο πόλεμος μέσα σε λίγη ώρα.
Κι ο Μεταξάς του μήνυσε, αν είναι παλικάρι,
θα τονε περιμένομε κι ας έρθει να την πάρει.
Κι edήλωσε επίσημα ότι θ' αντισταθούμε,
και δίχως άλλο νικητές στο τέλος θα βρεθούμε.
Καλεί τον Παύλο Βασιλιά, τον αρχηστράτηγό μας,
μα και τον Άγγλο πρεσβευτή που ήταν σύμμαχός μας.
Πολεμικό Συμβούλιο έκαναν ούλη νύχτα
Σε τέτοια μια περίπτωση ποτέ δεν πιάνει νύστα.
Πολεμικό Συμβούλιο εκάμανε μεγάλο,
κι ετότες τον εκάμανε στρατάρχη τον Παπάγο.
Πήρανε κι άλλες σοβαρές μεγάλες αποφάσεις,
για να προγραμματίσουνε τις επομένες φάσεις.
Ο Τσώρτσιλ τηλεφώνησε εις την κυβέρνησή μας,
«τσ' Ελλάδας την υπόθεση τη νιώθομε δική μας»
Από τις πέντε και μισή αρχίζει ο Ντούτσε μάχη,
μα ο Ελληνικός στρατός δεν τους γυρίζει ράχη.
Όσπου να δρομολογηθούν προχώρησαν λιγάκι,
Εμπήκανε στην Ήπειρο, φτάσανε στο Καλπάκι.
Οπίσω τους γυρίσανε σε δέκα μέρες μόνο,
αιχμάλωτους τους πιάνανε κι έλεγαν *«Γκρέκο μπόνο»*
Επήραμε την Κορυτσά, όπως και την Κλεισούρα,
του Ντούτσε τα στρατεύματα εδώ τα βρήκαν σκούρα.

Εμπήκανε στον πόλεμο με τον Βισκόντι Πράσκα
άσκημα τους πίεςαμε και δεν ευρήκαν λάσκα.
Από το ραδιόφωνο ακούγαμε τσ' ειδήσεις,
για του Ελληνικού Στρατού μεγάλες κατακτήσεις.
Μα κάπου – κάπου ακούγαμε και θλιβερά μαντάτα,
στην Αλβανία πέσανε πολλά της Κρήτης νιάτα.

Γερμανική Επέμβαση

Ο Φίρερ όπως έβλεπε, τις ήττες του Νταλιάνη
επήρε την απόφαση επέμβαση να κάνει.
Και μιαν ημέρα θλιβερή στις έξε του Απρίλη,
μας εχτυπούσανε μαζί μεγάλοι εχθροί, δύο φίλοι.
Μαζί μας εχτυπούσανε Νταλιάνοι και Ναζίδες,
με καρχαρίες δύσκολα το βρίσκουνε οι μαρίδες.
Στην Σαλονίκη φτάσανε εις τις εννιά του μήνα
Στ' Απρίλη τσ' είκοσι εφτά εμπήκανε στην Αθήνα.

Η Μάχη της Κρήτης

Αφού οι νεοβάρβαροι εμπήκαν στην Αθήνα,
Η Κρήτη μέσα ήτανε στα σχέδια εκείνα.
Εις του Μαγιού τις είκοσι πρωί – πρωί αρχίζουν,
το Μάλεμε και τα Χανιά σφοδρά τα βομβαρρίζουν.
Εις το αεροδρόμιο επίμονα χτυπούνε,
για πόρτα τους χρειάζεται εις το νησί να μούνε.
Σε λίγο αλεξιπτωτιστές ερίχνανε στην Κρήτη,
κι έγινε ο πιο παράδοξος πόλεμος στον πλανήτη.
Και έβρεχε ο ουρανός αλεξιπτωτιστάδες,
σύμμαχοι τους πολέμησαν, γέροι, παιδιά και γράδες.
Με πέτρες και με ρόπαλα γιατί δεν είχαν όπλα,
πολλά παιδιά αμούστακα, γυναίκες με παντόφλα.
Της Κρήτης οι στρατεύσιμοι ήταν μπλοκαρισμένοι,
εις την Ελλάδα την παλιά που ήταν σκλαβωμένη.
Στις είκοσ' πέντε του μηνός η πλάστηγκα λυγίζει
και ο Βρετανικός¹ στρατός, την πλάτη του γυρίζει.
Οι Ούνοι με πολύ στρατό, καλά οργανωμένο,

---

¹ Οι Άγγλοι επικρατούσανε στους συμμάχους και εμείς όλους τους λέγαμε <<Άγγλους>>.

και το παιχνίδι άρχισε να φαίνεται χαμένο.
Στου Μάη τσ' είκοσι εφτά εις τα Χανιά εμπήκαν
Πάση θυσία στεναρά οι Άγγλοι αντισταθήκαν.
Σε Ρέθυμνο κ' Ηράκλειο κι εκεί επολεμούσαν
οι σύμμαχοι με τον λαό τους Ούνους εχτυπούσαν.
Ο στρατηγός ο Φράϊμπεργ αρχήγευε στην Κρήτη
εις τους συμμαχικούς στρατούς μέσα σ' αυτή την κρίση.
Εις τους συμμαχικούς στρατούς τσ' Ανατολής της Μέσης
ήτανε τότε αρχηγός ο στρατηγός Ουέλς
Κι αφού επέσαν τα Χανιά εσκέφτηκε να δώσει
διαταγή στον Φραϊμπέργκ την Κρήτη να εκκενώσει
Από Χανιά οι Βρετανοί προς τα Σφακιά τραβούνε,
θέλουνε προς την Αφρική να απομακρυνθούνε.
Φτάνουν στη δυτική μεριά της Ίμβρου το φαράγγι,
εκεί να στέξουν τον εχθρό ήταν μεγάλη ανάγκη.
Εσυγκρατούσαν τους εχθρούς να τους καθυστερήσουν,
για να προλάβουνε πολλοί Άγγλοι ν' αποχωρήσουν.
Τρεις μέρες πάντως τον εχθρό εκεί τον συγκρατήσαν,
κι επρόλαβαν πάρα πολλοί Άγγλοι κι αποχωρήσαν.
Εγώ εκείνο τον καιρό, ήμουνα μαντρατζάκι,
σ' ένα μητάτο ορεινό που κάναμε τυράκι.
Και απ' εκεί που ήμουνα, απ' την δική μου βάση,
τον έβλεπα το πόλεμο σε όλη του την φάση.
Στα χίλια μέτρα ήμουνα μα όχι παραπάνω,
και παρατήρηση καλή κατάφερνα να κάνω.
Τ' αεροπλάνα έβλεπα όταν εβομβαρδίζαν
κι άκουγα όπως πέφτανε, τις βόμβες που σφυρίζαν.
Τ' αεροπλάνα έβλεπα που επολυβολούσαν,
και που εβομβαρδίζανε και θάνατο σκορπούσαν.
Καθέτου εφορμήσεως «στούκας» αεροπλάνα
και θάνατο σκορπούσανε και πανικό εκάναν.
Στις κάτω κούρμπες ακριβώς, μου φαίνονταν εμένα,
τα τρία αυτοκίνητα που ήτανε καμένα.
Έβλεπα τ' αερόπλανο που τα πολυβολούσε
με κάθετον εφόρμηση χυνόταν κι εχτυπούσε.
Εκείνα πυρομαχικά ήτανε φορτωμένα,
πήραν φωτιά κι εμείνανε στη θέση τους καμένα.

Απόγευμα τα χτύπησε αυτό τ' αεροπλάνο,
εξ' ώρες εκαιγόντουσαν, ίσως και παραπάνω.
Και όταν πέρασα από εκεί λίγο μετά τη μάχη,
είδα πως είχανε νεκρό θαμμένο στο χαντάκι.
Οι Άγγλοι τ' αυτοκίνητα τα φέρναν, οι καημένοι,
τ' αφήναν με ταχύτητα και μηχανή αναμμένη.
Κι από το δρόμο φεύγανε και εκατρακυλούσαν,
κι απ' την καρότσα εφόδια πέφτοντας εσκορπούσαν.
Το πρώτο που 'δα κι έπεφτε, όπως εκατρακύλα,
δυστύχημα το πέρασα, μ' έπιασ' ανατριχίλα.
Μα είδα στη συνέχεια κι άλλα κατρακυλούσαν,
και καθαρά τα πράγματα τι γίνετ' εμιλούσαν.
Στου Μάη τσ' είκοσι εννιά, φύγαν οκτώ καράβια,
κι έξι χιλιάδες φύγανε στσ' Αιγύπτου τα μουράγια.
Εις τις τριάντα του Μαγιού Άγγλοι πολλοί εφύγαν,
Με υδροπλάνα πέταξαν στην Αφρική επήγαν
Στου μήνα την τριάντα μια δύο καράβια φύγαν,
και δύο χιλιάδες Βρετανοί στην Αφρική κι επήγαν.
Κάποια φορά χτυπούσανε τέσσερα αεροπλάνα,
μόνο τα τρία απ' αυτά επιστροφή εκάναν.
Το άλλο με μυδράλιο ο Άγγλος το χτυπάει,
το πέτυχε και έπεσε στου φαραγγιού το πλάι.
Εκάπνιζε στον ουρανό αυτό τ' αεροπλάνο,
και στο φαράγγι έπεσε, το έβλεπα από πάνω.
Στον ουρανό εκάπνιζε το είδα χτυπημένο,
η θέση δεν μου φαίνετο που ήτανε πεσμένο.
Εκεί στη Χώρα των Σφακιών, Μάης τριάντα μία,
ύστερη ελληνική γωνιά που 'πιάσε η Γερμανία.

Γερμανική Κατοχή

Στην Κρήτη επικρατήσανε την πρώτη του Ιούνη,
κι αμέσως καταλάβαμε τι πάστας είν' οι Ούνοι.
Την αποφράδα μέρα αυτή άρχισε η κατοχή μας,
και βαρβαρότατος εχθρός εμπήκε στη ζωή μας.
Αρχίσανε τα απάνθρωπα τα διατάγματά του,
να εκτελούνται ακριβώς, επί ποινή θανάτου.
Μας λέγανε τι απαιτούν και τι απαγορεύουν,

Αυτά που εφαρμόζουνε σε όσους κυριεύουν

- Όπλα και πυρομαχικά στο σπίτι που θα βρούνε, τσ' ανθρώπους θα σκοτώνουνε, τα σπίτια θα χαλούνε.
  - Τους Άγγλους όπου κρύβονται όποιος τους υποθάλπει, θα έπρεπε πρωτύτερα τον τάφο του να σκάφτει.
  - Ρούχα με χρώματα χακί να μην κυκλοφορούμε, για θα τους κάνουνε καπούτ όσους θα τα φορούνε.
  - Τη νύχτα απαγορεύεται κάθε κυκλοφορία, θα τον σκοτώνουν όποιον δουν χωρίς αργοπορία.
  - Δεν πρέπει πια να φαίνονται ποτέ τη νύχτα φάτα, αλλάζανε τα πράγματα, δεν είναι πια σαν πρώτα.
  - Δεν πρέπει να κυκλοφορεί ο κόσμος σε ομάδες, όπου να μην δημιουργεί θανατικούς μελάδες.
  - Ούτε να μην μαζεύονται να κάνουν συγκεντρώσεις, είν' αφορμή θανατική κι αυτές οι περιπτώσεις.
  - Γερμανική ταυτότητα πάντοτε να κρατούμε, αν θέλομε να ζήσομε στη γη να περπατούμε.
- Δύο γνωστά μου πρόσωπα χάσανε τη ζωή τους, εφόσον την ταυτότητα δεν είχανε μαζί τους.
- Εφόσον ξένους είχαμε να τους φιλοξενούμε, εις τις γερμανικές αρχές έπρεπε να το πούμε.
  - Και όποιος Άγγλος τύχαινε κάπου να συναντήσει, Θα έπρεπε στους Γερμανούς να το γνωστοποιήσει.

Αποκλεισμός - Παντοειδές Ελλείψεις

Μόλις εκαταλάβανε οι Ούνοι το νησί μας,
είχε κακή συνέπεια, την απομόνωσή μας.
Σε λίγες μέρες άρχισαν ελλείψεις εις τα πάντα,
και να παρουσιάζονται πολλά κακά συμβάντα.
Τα τρόφιμα εξαντλούτανε τα ρούχα κι όλα τ' άλλα
και είχαμε εις την ζωή προβλήματα μεγάλα.
Εξεφτιλίστηκε η δραχμή και εκατρακυλούσε,
με είδη αγόραζε κανείς, με είδη επουλούσε.
Εις τα Σφακιά από λάφυρα ήταν πολλά πεσμένα,
και χρησιμεύσανε πολύ σε χρόνια υστερημένα.
Αφού οι Άγγλοι στα Σφακιά, όταν παραδοθήκαν,
ότι μαζί τους είχανε στο ύπαιθρο τ' αφήκαν.

Όπλα και πυρομαχικά και τόσα άλλα είδη,
αφού για κείνους ήτανε χαμένο το παιχνίδι.
Ακόμα και πολλά λεφτά πετάξαν οι μονάδες
να μην τα παραδώσουνε εις τους Γερμαναράδες.
Όμως αυτά τα λάφυρα στην άγονη επαρχία,
πολύ εχρησιμεύσανε, μέσα στη δυστυχία.
Πολύ εχρησιμεύσανε γι' ανάγκες ειδικές μας,
μα και πολλά ανταλλάσσαμε και επαίρναμε τροφές μας.
Όπλα και πυρομαχικά, οι Άγγλοι οσά αφήκαν
στην Εθνική αντίσταση χρησιμοποιηθήκαν
Ακόμα τα αυτοκίνητα τα κατρακυλισμένα,
απ' όλα εμείς τα λάστιχα τα είχαμε βγαλμένα.
Τα λάστιχα τα κάναμε σόλες εις τα στιβάνια,
όλα μας χρησιμεύσανε στα δύσκολα ζαμάνια.
Τα ρούχα που ευρήκαμε κι ήσαν χακί στο χρώμα,
το χρώμα των αλλάζαμε και με καρύδια ακόμα.
Από μία χλαίνη αγγλική, μου φτιάξανε κυλόττα,
σαν του Ελληνικού στρατού, όπως φορούσε πρώτα.
Και με το περικόρπιο που απ' τα καρύδια εβγάναν,
του άλλαξαν χρωματισμό και καφετί το κάναν.
Το αλάτι το θαλασσινό, ήτο απαγορευμένο.
Ήταν από τον Μεταξά, διάταγμα βγαρμένο.
Έπρεπε να το παίρνομε απ' το μονοπωλείο,
για να υποστηρίζεται το Εθνικό Ταμείο.
Και στο αλάτι έπεσε η έλλειψη μεγάλη,
κι αυτά που ζήσαμε εμείς, να μην τα ζήσουν άλλοι.
Εμάς στη θάλασσα κοντά έτυχε το χωριό μας
κι εφέρναμε τη θάλασσα στις στέγες των σπιτιών μας.
Μέρες πολλές τ' αφήναμε σε πήλινα δοχεία,
ως και τ' αλάτι έλειπε σ' αυτή τη δυστυχία.
Σαν εξατμίσει το νερό λίγο αλάτι μένει,
και το μαζεύαμε εμείς οι κακοποιημένοι.
Μα και γυναίκες παίρνανε τη ρόκα και το αρδάχτι,
και πήγαιναν στη θάλασσα να φτιάξουνε αλάτι.
Και με τις ώρες κάθιζαν, τη θάλασσα εβράζαν,
και από θάλασσα πολύ λίγο αλάτι εβγάζαν.
Το βράζαν αποκλειστικά σε χάλκινα τσικάλια,

γιατί αν βραστεί σε τενεκέ, η άλμη βγάζει χάλια.
Επλέκανε κι εκλώθανε κι ολημερίς εκάναν,
και από θάλασσα πολύ λίγο αλάτι εβγάναν.
Ακόμα ήμουναι παιδί στα δέκα τέσσερά μου,
μ' αγωνιζόμουνα κι εγώ κι όλα τα ισόκαιρά μου.
Εβρήκα με τα λάφυρα ένα τενεκεδάκι,
εφτά οκάδες έβαζε από τσ' ελιές λαδάκι.
Εκεί στα δυτικά Σφακιά βγάζανε λίγα λάδια,
μα αλάτι μάζευαν πολύ και το 'χαν στα πιθάρια.
Επήγαινα και έδινα εφτά οκάδες λάδι,
κι εφόρτωνα το γάιδαρο και γύριζα το βράδυ.
Το 'δινα εφτά κι οχτώ με μια, κι ακόμα παραπάνω.
Έτσι το φέραν οι καιροί μαύρη αγορά να κάνω.
Έβραζε μαύρη αγορά εις το νησί της Κρήτης,
και ένας μικροσκοπικός, ήμουν μαυραγορίτης.
Γιατί τ' αλάτι έπαιρνα κι έπχαινα σ' άλλα μέρη.
Σ' εκείνα που οι Σφακιανοί τα λένε «Κατωμέρη».
Έδινα αλάτι μια οκά κι έπαιρνα δυό κριθάρι,
στ' αλάτι ήταν έλλειψη κ' είχε μεγάλη χάρη.
Αν έκανα ανταλλαγή με λάδι κατευθείαν,
δυό οκάδες λάδι θα 'δινα με το κριθάρι μία.
Εγώ σ' εκείνα τα χωριά συχνά κυκλοφορούσα,
γιατί και πυρομαχικά και λάφυρα επουλούσα.
Τα λάφυρα τα πούλουνε με κίντυνο μεγάλο,
μα έπρεπε να πάρομε αλεύρι δίχως άλλο.
Άμα πουλούσα απ' αυτά, τα απαγορευμένα,
το πέρασμα από τα βουνά με βόλευε εμένα.
Έμπαινα απ' τον Ασφενταμέ, μετά τον Καλλικράτη,
που δεν συχνάζαν Γερμανοί σ' αυτό το μονοπάτι.
Στο Αρολίθι επήγαινα, Αλώνες Βελονάδω,
σ' άλλα μικρά μικρά χωριά και ακόμα στο Ρουμπάδω.
Ετότες αγωνίζουσιν, εμπόριες δεν εμπόριες,
και δεν εδυσκολεύουσιν κίνδυνο κι αν εθώριες.
Φαγάκι λίγο και κακό, πράμα συνηθισμένο,
και το ψωμάκι ήτανε συνήθως νοθευμενο.
Στο φούρνο τα φουρνίζαμε του πρίνου τα βελάνια,
γιατ' ήταν εποχή κακή και άσκημα ζαμάνια.

Κι αλεύρι στο χειρόμυλο τα κάναμεν εκείνα,
για ν' αντιμετωπίσομε την έρημη την πείνα.
Και το ζυμώνουμε μαζί μ' αλεύρι κριθαρένιο,
μα το ψωμί που κάναμε ήτανε τιποτένιο.
Το ρόβι είναι μία τροφή όπου τα ζώα τρέφει,
μα να το φάει άνθρωπος δεν κάνει και δεν πρέπει.
Γιατ' έχει τοξικότητα και σε μεγάλη δόση,
η τοξικότητα μπορεί άνθρωπο να σκοτώσει.
Μα όταν οι ανάγκες μας, μας παίρνανε φαλάγγι,
δεν κάναμε ό,τι θέλαμε, μα ό,τι ήθελε η ανάγκη.
Τ' αλέθαμε και στο νερό τρεις μέρες αλεσμένο,
και το νερό πολλές φορές το είχαμε αλλαγμένο.
Μετά τ' ανακατεύαμε μ' αλεύρι από κριθάρι,
κι έκανε όμορφο ψωμί κ' είχε ωραία χάρη.
Δεν εκαταλαβαίνετο καθόλου και στη γεύση
πως είναι ανόθευτο, κανείς, μπορούσε να πιστέψει.
Το τρώγαμε κι ως όσπριο, ώρες πολλές να βράζει,
και το νερό πολλές φορές έπρεπε να αλλάζει.
Επεριοριζότανε η τοξικότητά του,
Δεν ήταν εξαιρετική η νοστιμότητά του.
Και τα χαρούπια βάζαμε στο φούρνο να στραγίσουν,
τ' αλέθαμε, τα βάζαμε τ' αλεύρι να αυξήσουν.
Όμως δεν ήτανε καλό ψωμί το χαρουπένιο,
πολλές φορές καλύτερο ήτανε το ροβένιο.
Ένα καράβι επνίζανε, στις Σούδας το λιμάνι,
επίθεση οι Γερμανοί με στούκας του 'χαν κάνει.
Εις το καράβι είχανε και ρύζι φορτωμένο,
σαν δέκα μέρες έκαμε στο πλοίο το πνιγμένο.
Μετά οι δύτες μπόρεσαν και βγάλανε το ρύζι,
το πλύναν με γλυκό νερό, δεν παύει να μυρίζει.
«Βρωμόρρυζο» το λέγανε, πραγματικά βρωμούσε,
δεν ήταν επιλεκτικός εκείνος που πεινούσε.
Τ' αλέθαν στο χειρόμυλο το ρύζι από τ' αμπάρι,
και το ανακατεύανε μ' αλεύρι από κριθάρι.
Μα το «βρωμορρυζόψωμο» εμύριζε ακόμα,
το πήγαινες στο στόμα σου, κ' η μύτη άκουγε βρώμα.
Κάθε τροφή δεν έπρεπε να δηλητηριάζει,

μα αν ήτο η γεύση της κακή καθόλου δεν πειράζει.
Έτσι ήτανε στην κατοχή τότε τα δεδομένα,
στα χρόνια αυτά τα δύσκολα, τ' αναθεματισμένα.
Ο κάμπος ήτο αγαπητός, όπως και το βουνό μας,
γιατ' ήταν ο προμηθευτής και το μπακάλικό μας.
Βρίσκαμε χόρτα και βολβούς, και άγρια αχλάδια,
βλάστάρια κάθε άνοιξη αλλά και σαλιγκάρια.
Τα φρούτα μας εκάνανε πολύ μεγάλη αβάντα,
για ν' αντιμετωπίσομε εκείνα τα συμβάντα.
Μεγάλο μέρος του κενού που 'μενε στο στομάχι.
με φρούτα το καλύβαμε, έλλειπε το ψωμάκι.
Τα χόρτα και χωρίς ψωμί τα 'χομε φαγωμένα,
οι Κρητικοί τουλάχιστον, μα καλολαδωμένα.
Είχαμε και οικόσιτα κ' είχαμε λίγο γάλα,
άλλοι είχαν τα κοπάδια τους πολλές φορές μεγάλα.
Είχαμε και κοτόπουλα είχαμε γουρουνάκια,
όλοι βασανίζομαστε και γέροι και παιδάκια.
Απασχολούνταν τα παιδιά, με τα οικόσιτά μας,
οι γέροι εφροντίζανε πολύ τα κηπικά μας.
Πολλές φορές εφάγαμε θολόσταση για δείπνο,
και πεινασμένοι πχαίναμε στην κλίνη μας για ύπνο.
Μα στο χυλό εβάζανε, πλιότερο αλευράκι,
και τον εθεωρούσαμε «καλύτερο φαγάκι».
Με στάρι χόντρο εκάναμε κ' ήτανε σαν το ρύζι,
και με το γάλα ψήνεται, και γεμιστά γεμίζει.
Ρυζάκι δεν εβρίσκαμε όλα τα χρόνια εκείνα,
με χόρτα επαλεύαμε την μαύρη μας την πείνα
Κι ακόμα δεν υπάρχανε φασόλια και ρεβύθια
ελλείψεις και κακομοιριές σε όλα μας τα σπίτια.
Συχνά με το λαδόψωμο περνούσε η φαμελιά μας,
ό,τι δεν εφαρμάκευε βάζαμε στην κοιλιά μας.
Σε όποιο σπίτι είχανε λαδάκι και ψωμάκι,
αυτό «δεν ήτανε φτωχό» σε κείνο τον κοσμάκι.
Εις τις βεγγέρες μας συχνά ο σπιτονοικοκύρης,
εις τους βεγγεριστάδες του μπορούσε να σερβίρει.
Χαρούπια σ' ένα κόσκινο κι ελιές σε μία λεκάνη,
τίποτα περισσότερο δεν μπόραγε να κάνει.

Όλο τον χρόνο τα 'χαμε τα φαγητά ετούτα,
μα δεν ελείπανε ποτέ της εποχής τα φρούτα.
Και τα χαρούπια και τσ' ελιές, τσ' είχαμε στα πιθάρια,
και καταφεύγαμε σ' αυτά τις μέρες και τα βράδια.
Μα τα χαρούπια κ' οι ελιές (παστές ή κολυμπάδες)
εχρησιμεύαν στους βοσκούς, αλλά και στους ζευγάδες.
Εβάζαν στο σακούλι τους ελιά και χαρουπάκι,
κι ένα παγούρι με νερό για το μεσημεράκι.
Και σ' όποιο γέρο ήτανε τα' αντόδια του πεσμένα,
τα χαρουπάκια τα τρωγε ψιλοκοπανισμένα.

Ομαδικές Εκτελέσεις στην Κρήτη

Μόλις πατήσαν οι Ναζί αρχίσαν εκτελέσεις
και μας εφανερώνανε τις βάρβαρές τους θέσεις.
Εύκολα τουφεκίζανε αθώα ανθρωπάκια,
γυναίκες και υπέργηρους και τα μικρά παιδάκια.
Ανθρώπους τουφεκίζανε ωσάν να ήταν μύγες,
οι διαδικασίες τους ανύπαρκτες ή λίγες.
Τον αριθμό για σκότωμα για να τον συμπληρώσουν,
αρπούσαν όποιον βρίσκανε να παν να τον σκοτώσουν.
Σποραδικά σκοτώσανε πάρα πολλές χιλιάδες,
μα θ' αναφέρω μερικές που σκότωσαν ομάδες.

1) Ομαδική εκτέλεση στη Χώρα Σφακίων

Εκεί στη Χώρα των Σφακίων εις τα σαράντα ένα.
Γερμανικά στρατεύματα ήτανε μαζεμένα.
Καλοκαιράκι ήτανε του Σεπτεμβρίου πρώτες.
Κ' ήταν η χώρα των Σφακίων γεμάτη στρατιώτες.
Τουφέκισαν ομαδικά είκοσι πέντε άντρες
και τα Σφακιά γνωρίσανε μέρες σκληρές και μαύρες.
Και με το επιχείρημα πως υποθάλπτουν Άγγλους,
άδικα τους σκοτώσανε τους Σφακιανούς τους μαύρους.
Εκεί στο Σφακιανόλαγκο ήτανε σκοτωμένοι,
μέχρι σαράντα Γερμανοί εκεί μακελεμένοι.
Τον Πρόεδρο πιέζανε για να τους μαρτυρήσει,
τους Άγγλους που τους κρύβουνε και να τους οδηγήσει.
Αφού δεν εμαρτύρησε κι αυτόν τον τουφεκίσαν
τα πιο πολλά τους θύματα Ανωπολίτες ήσαν.

2) Το Ολοκαύτωμα του Καλλικράτη
Εγίνηκε μια συμπλοκή με κρητικούς αντάρτες
στο ύψωμα Τσιλίβδικα σ' ενός βουνού τις πλάτες.
Καμπόσοι από τους Γερμανούς εκεί εσκοτώθηκαν.
και άλλοι εις την συμπλοκή αυτή τραυματιστήκαν.
Η συμπλοκή εγίνηκε κοντά στον Καλλικράτη,
κι εφύγαν για εκδίκηση οι Γερμανοί γεμάτοι.
Εκάναν και σκοποβολή πολλές φορές στο δάσος
μα οι Γερμανοί τους άκουγαν κι ήταν μεγάλο λάθος.
Όταν στ' Ασφένδου έτυχε Ναζί να συναντήσω
στον Καλλικράτη μ' έβαλαν για να τους οδηγήσω.
Και όταν επερνούσαμε στη θέση Τυροκλάστη,
κοντά σκοποβολούσανε παιδιά του Καλλικράτη.
Οι Γερμανοί με κοίταζαν και με αναρωτούσαν
για να τους πω ποιοί ήτανε που επυρβολούσαν.
Δεν ήξερα, δεν ήθελα εγώ να απαντήσω,
μα από το φρούριο τ' Ακονέ τσ' ακούγαν από πίσω
Μα κι όταν τους εκόψανε κάποια καλώδιά τους
Ομήρους πάντα θέλανε για την ασφάλειά τους.
Και όταν είχαν όμηρο τον Καουδοδημήτρη,
εις το νερό τον στείλανε, σαν παραγιό σε σπίτι.
Οι Γερμανοί περίμεναν νερό για να τους φέρει,
μα κείνος άνοιξε φτερά σαν να 'ταν περιστέρι.
Προς γνώση και συμμόρφωση σε ότι διατάσσουν,
εκάψανε το σπίτι του στην κόμη Καυσοδάσου.
Στον Καλλικράτη βγήκανε στο θερινό του σπίτι,
για να το κάψουνε κι αυτό, αφού αυτός εκρύφτη.
Μα όταν ετοιμάζονταν για να τ' ανατινάξουν,
τους επυροβολήσανε κ' ήρθε τους να πλαντάξουν.
Στον Καλλικράτη βρέθηκε Καούδης ο Θανάσης,
και τους επυροβόλησε και άλλαξεν η φάση.
Και όπλα και πιλίκια και κιάλια 'κει αφήκαν
ετρομοκρατηθήκανε και εξαφανιστήκαν.
Ο Πρόεδρος τα μάζεψε ο Γιώργης Μανουσέλης,
και με τους χωροφύλακες τα πήγε στο Καστέλι
Οι Καλλικρατιανοί λοιπόν είχαν δοσμένη αιτία,

κι εκάμανε οι Γερμανοί μεγάλη εκστρατεία.
Στς' έξε τ' Οκτώβρη ήτونه εις τα σαράντα τρία,
που δυο χιλιάδες Γερμανοί εκάμαν εκστρατεία.
Άλλοι από τον Βουρβουρέ κι άλλοι που το Μαυρόχι,
κι από τ' Ασφέντου άλλοι πολλοί, με όπλα και με λόχη.
Στς' εφτά τ' Οκτώβρη κελαϊδούν όλμοι και πολυβόλα,
τα σπίτια τα λεηλατούν, τα καίουν σχεδόν όλα.
Και στου Οκτώβρη τις οκτώ που τους μονομεριούνε,
και εις την κάθε γειτονιά στην εκκλησιά όπου 'ναι.
Κ' ύστερα τους μονομεριούν όλους στην Παναγία
κι αρχίσανε τα κλάματα και η οχλαγωγία.
Εβγάλαν άντρες δεκαεφτά να παν να τους σκοτώσουν,
μα ένας των εξέφυγε πρωτού να αποσώσουν.
Κι ακόμα έναν ανάπειρο θελήσανε κι αφήσαν
τους δέκα πέντε πήγανε και τους ετουφεκίσαν.
Στην Πιπιλίδα πήγανε σε σπίτι ερειπωμένο,
με αίματα και πτώματα τ' αφήσαν γεμισμένο.
Από τα Μυριοκέφαλα οι πιο πολλοί εφύγαν,
και την λεηλασία τους όλη εκεί την πήγαν.
Τυρί και μέλι, ρουχισμό, κι ότι ήταν τς' ορεξής τους,
αφού ήταν όλο το χωριό εις την διάθεσή τους.
Και η λεηλασία τους ήταν πολλές δεκάδες
φορτία ζώων φορτηγών για τους Γερμαναράδες.
Εκάγαν, εσκοτώσανε, κάμαν λεηλασίες
και δεν εσεβαστήκανε μείτε τις εκκλησίες.
Τ' Άγιο δισκοπότηρο το πήρανε κι εκείνο,
λένε πως είναι χριστιανοί, μ' αντίχριστους τους κρίνω.
Και του παπά τα άμφια τα πήρανε κι εκείνα
αυτές οι βαρβαρότητες πρώτη φορά έγιναν.
Ογδόντα πέντε τς' εκατό καταστροφές εκάμαν
στου Καλλικράτη το χωριό και δεν αφήκαν πράμα.
Κι όταν αναχωρούσανε για Πατσιανό βαδίσαν,
όμως στα μεσοφάραγκα τους επυροβολήσαν.
Εις του Οχτώβρη τις εννιά οι Ούνοι εγυρίσαν
εννιά γυναίκες βρήκανε και τις ετουφεκίσαν.
Στην ιστορία θα γραφτεί η βαρβαρότητά τους
στον Καλλικράτη εικοσεννιά ήταν τα θύματά τους.

Ανθρωπόμορφα θηρία της ζούγκλας

Αυτοί οι νεοβάρβαροι ναζογερμαναράδες
Ήρθανε και στον τόπο μας, οι διεθνείς φονιάδες
Ήρθανε κι εσκοτώσανε και ελεηλατήσαν
Δάνειο απ' τη χώρα μας βιαίως εξητήσαν
Το πήρανε το δάνειο μα δεν το εξοφλούνε
Γιατί τα ψάρια τα χοντρά τρώνε μικρά και ζούνε
Και όταν ολοκαύτωμα κάναν τον Καλλικράτη,
που θύματά τους ήτανε είκοσ' εννιά νομάτοι
πήγαν και στους σκοτώσανε σ' ερειπωμένο σπίτι
τέτοια κακά εκάνανε πολλές φορές στην Κρήτη
οι σφαίρες τους που σκότωναν αθώα ανθρωπάκια
περνούσανε και στον σουβά ανοίγανε λακκάκια.
Μα τα λακκάκια κείνα δα λένε μιαν ιστορία
για κάποια ανθρωπόμορφα καννιβαλθηρία
δεν γύρευαν υπεύθυνους και δίκες δεν εκάναν
Ναζιστικά σκοτώνανε κι ανθρώπους εξεκάναν.

Φωτογραφία που δείχνει τα λακκάκια που άνοιξαν οι σφαίρες που πέρασαν από τα κορμιά των Καλλικρατιανών

Στη δεύτερή τους εισβολή αυτοί οι Γερμαναράδες
Είκοσι ανθρώπους πήρανε με πόδια απ' τις μαδάρες.
Κι από τ' Ασκύφου στα Χανιά μ' αμάξια τους επήγαν.
Είκοσι μέρες φυλακή ες τα Χανιά εμείναν.
Εις την Αγιά στη Φυλακή επήγανε καμπόσους,
και του Παΐζη η κλινική εδέχτην άλλους τόσους.
Και όσοι εγλιτώσανε κρυώναν και πεινούσαν
το μόνο που τους έμεινε τα ρούχα που φορούσαν.
Δικοί τους φίλοι και δικοί, τους συμπαρασταθήκαν
κακή ζωή περάσανε και όσοι εσωθήκαν.

3) Μαλάθυρος Χανίων

Εις το χωριό Μαλάθυρος, οι Γερμανοί επήγαν
εκάψαν κι εσκοτώσανε και ύστερα εφύγαν.
Στ' Αυγούστου τσ' είκοσι οκτώ τους άντρες εμαζέψαν
κι εξήντα ένα πήρανε και τους εμακελέψαν.
Γιατί πιστεύαν πως εκεί Άγγλους φιλοξενούσαν
γιαυτό τους συγκεντρώσανε και τους ετυραννούσαν.
Και τους καταπιέζανε για να τους μαρτυρήσουν
κι αν θα τους μαρτυρούσανε «ήθελα τους αφήσουν».
Πρώτα τους συγκεντρώσανε εις το σχολείο μέσα
και στο φαράγγι πήγανε κι εκεί τους εκτελέσαν.

4) Κάντανος Χανίων

Δύο χιλιάδες Γερμανοί εις τα σαράντα ένα,
επήγανε στην Κάντανο σε μέρη αντρειωμένα.
Στην Κάντανο πλακώσανε στις δύο του Ιούνη,
και την Ξεθεμελιώσανε, οι βάρβαροι, οι Ούνοι.
Γιατ' όταν εξελίσσετο η μάχη της Καντάνου,
πολλοί αλεξιπτωτιστές εκεί τον κόσμο χάνουν.
Γιαυτό κι ο στρατηγός Στουτέντ τους Ούνους διατάσσει,
αβέρτα να σκοτώνουνε, τον κόσμο να δαμάσει.
Τσ' ανθρώπους να σκοτώνουνε, όσους κι αν συναντούνε,
τα σπίτια να λεηλατούν, μετά να τα χαλούνε.
Κι απαγορέψαν στο χωριό να μην ξαναπατήσουν,
και τα χωράφια τους ξανά να μην καλλιεργήσουν.
Ήταν εκεί κωμόπολη, ήταν αρχοντοχώρι,
μ' αφού το κάψαν οι Ναζί αλλάξανε οι όροι.
Εκεί που ήταν το χωριό πολλές χιλιετίες,

εχάθη από προσώπου γης από εγκληματίες.
Και στου χωριού την είσοδο σε στήλη είχαν γραμμένο,
για ποια αιτία το χωριό είναι καταστρεμμένο.
Γιατί οι γέροι και παιδιά, ακόμα και γυναίκες,
σκοτώσαν Γερμανούς πολλούς με παλαιοτουφέκες.

5)Επαρχία Βιάνου και επαρχία Ιεράπετρας
Σεπτέμβρης μήνας ήτανε, στη Σύμη της Βιάνου,
οι Γερμανοί κι ο Μπαντουβάς μεγάλη μάχη κάνουν.
Σκοτώσαν Γερμανούς πολλούς κι επιάσαν κι αιχμαλώτους,
και δόξα γράφτηκε πολλή εις το ιστορικό τους.
Και την ημέρα του Σταυρού πλακώσανε Ναζίδες,
εκαίγαν, εσκοτώνανε κι εστήνανε παγίδες.
Εκάψανε, εσκοτώσανε στις δύο επαρχίες,
και εδημιουργήσανε μεγάλες δυστυχίες.
Άγιος Βασίλης, Αμιράς, Βαχός και το Καλάμι,
πολύ κακό επάθανε κι έχει βγαλμένο νάμι.
Ο Συκολόγος, Κρεββατάς, οι Μάλλες και τα Γδόχια,
Μουρνιές και Μύρτος και πολλά μικρότερα μετόχια.
Εκάψανε εσκοτώσανε και ελεηλατήσαν
κακή ζωή περάσανε και όσοι επιζήσαν.
Εκάμανε τη συμπλοκή, κι Άγγλους φιλοξενούσαν,
για 'κείνο τους σκοτώνανε και τους ετυραννούσαν.
Οι τετρακόσιοι οι νεκροί και συν πενήντα ένα,
στα χίλια πλεισιάζανε τα σπίτια τα καημένα.

Εσκάβαν τον λάκκο τους πριν τους σκοτώσουν
Κι άλλοι εδώ κατακτητές απ' το νησί περάσαν
σε βαρβατότητα οι Ναζί κάπου τους ξεπεράσαν.
Συχνά αυτούς που θέλανε, κάπου να τους σκοτώσουν,
συνέβαινε πρωτύτερα να τους υποχρεώσουν.
Αφού τους αναγκάζανε τον λάκκο τους να σκάψουν,
μετά τους τουφεκίζανε εκεί για να τους θάψουν.
Σαν ο Ιούνης είχε τρεις εκεί στις Κομητάδες,
σκοτώσαν ένα Σφακιανό οι Διεθνείς φονιάδες.
Εις το σκολειό τον σκότωσαν, πρώτα τον διατάξαν,
και έσκαψε τον λάκκο του κι εκεί τον επετάξαν.
Αυτό το περιστατικό στην ιστορία μένει,

όπως και οι Τζιχαντιστές ήταν πολιτισμένοι.

6) Απαγωγή του Κράιπε – Καταστροφή των Ανωγείων

Εις τα σαράντα τέσσερα τον Κράιπ απαγάγουν
Εγγλέζοι με τους Έλληνες που τον παραφυλάγουν.
Μέσα στο Κάστρο σε στροφή τ' αμάξι σταματούνε,
και ξαρματώνουν τους ναζί και το τιμόνι αρπούνε.
Κι εδέχτηκε τον Κράιπε ο Γερο Ψιλορείτης,
που 'ναι βουνό ιστορικό κ' είναι καρδιά της Κρήτης.
Τ' Ανώγεια αντιστέκονταν κι Άγγλους φιλοξενούσαν,
και με την στάση τους αυτή τους Ούνους προκαλούσαν.
Τον Κράιπε απήγαγαν και ιστορία εγράψαν
μα απ' όπου τον περάσανε πολλά χωριά εκάψαν
Από Σαχτούρια, Κοζαρέ, και Βρύσες κι Άνω Μέρος,
όποιο εύρισκαν τον σκότωναν όσο κι αν ήταν γέρος.
Από το Σπήλι πέρασαν και 'πο την Κρύα Βρύση,
από όπου κι αν περάσανε ήρθε μετά η κρίση.
Πολύ ζημιά εκάμανε στ' αντρειωμένα Ανώγεια,
τόσο κακό που κάμανε δεν λέγεται με λόγια.
Στς' εφτά τ' Αυγούστου Γερμανοί επήγε μια ομάδα,
και εις τ' Ανώγεια μείνανε για μίαν εβδομάδα.
Όπου στον Όλεν Χάουερ η αρχηγία εδόθη,
όμως στην πρώτη συμπλοκή εκείνος εσκοτώθη.

Στου Σεπτεμβριού τις δεκατρείς ήρθαν επτά χιλιάδες,
τ' Ανώγεια για να πλήξουνε, Ναζογερμαναράδες.
Εσυνεπικουρούντανε κι από αεροπλάνα,
σ' αυτή την επιχείρηση πολλή ζημιά εκάναν
Τρακόσιους είκοσι τρείς νεκρούς οι Γερμανοί, αφήσαν.
Εμείναν δίχως Κράιπε και πληγωμένοι ήσαν.
σ' αυτήν την επιχείρηση, αυτοί οι Γερμαναράδες,
Σπίτια επυρπολήσανε τρεις ήμισυ χιλιάδες.

7)Κερίτης Χανίων.

Ομαδικούς τουφεκισμούς εκάνανε στην Κρήτη
οι Ούνοι στον Αλικιανό κάναν και στον Κερίτη.
Που εκατό δέκα κτώ άντρες ετουφεκίσαν,
από πολιτισμό αυτοί εδείξανε τι ήσαν.

ΟΜΑΔΙΚΕΣ ΕΚΤΕΛΕΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΛΛΗ ΕΛΛΑΔΑ

1)Δίστομο Βοιωτίας

Δέκα Ιούνη οι Ναζί βγήκαν στη Βοιωτία
κι εκάμανε πολλή ζημιά χωρίς πολύ αιτία.
Αδιακρίτως σκότωναν όποιους εσυναντούσαν,
Άντρες, γυναίκες και παιδιά τους επυροβολούσαν.
Ρίξανε και δολώματα με μεταμφευσμένους,
Άγγλους ν' ανακαλύψουνε, αν είχανε κρυμμένους.
Σε μία μέρα μοναχά, ίσως σε μία ώρα,
διακόσους εσκοτώσανε και πόνεσε η χώρα.
Μανάδες εσκοτώνανε μαζί με τα παιδιά τους,
σ' άλλες εβγάζαν έμβρυα μέσα από την κοιλιά τους.
Παιδάκια εσκοτώσανε σαν ενενήντα ένα,
το χόμα εις το Δίστομο το πότισαν με αίμα.
Τρακόσους είκοσι τρείς νεκρούς εφύγανε κι αφήσαν,
κι όλα τα σπίτια του χωριού τα εκατεδαφίσαν.
Εκαίγαν, εσκοτώνανε, ξεκοίλιαζαν κι εσφάζαν,
γιατ' ήξεραν πως στο χωριό αντάρτες εσυχνάζαν.

2)Κερδύλλια Σερρών

Εις τα Κερδύλλια Σερρών εις τα σαράντα ένα,
Γερμανικά στρατεύματα ήτανε πηγαιμένα.
Αντάρτες είχανε φανεί εις το Κιλκίς και Σέρρες,

Και θέλανε να ρίξουνε εις τα κορμιά τους σφαίρες.
Στς' είκοσι δύο του Σεπτεμβριού κατέβηκαν αντάρτες
κι εσκότωσαν δύο Γερμανούς που τσ' είδανε στις στράτες.
Μεγάλη δύναμη στρατού του άγριου θηρίου,
πήγανε στα κερδύλλια δώδεκα Οκτωβρίου.
Στου μήνα τις δέκα εφτά η δύναμη ενισχύθη,
Κι αρχίσαν δράση φονική των Ναζιστών τα στίφη.
Διακόσους δέκα τέσσερις σκότωσαν στα Κερδύλλια,
κάψαν και λεηλάτησαν κάπου διακόσια χτίρια

3)Μεσοβούνι Κοζάνης

Το Μεσοβούνι είναι χωριό εις το Νομό Κοζάνης,
που εκτελέσεις και εκεί οι Ούνοι έχουν κάνει.
Οκτώβρης μήνας ήτανε, εις τα σαράντα ένα,
Γερμανικά στρατεύματα ήταν κι εκεί βγαλμένα.
Τότε που ο Οχτώβριος έκανε δέκα έξι,
εφτάσανε οι Γερμανοί πρωί προτού να φέξει.
Στο Μεσοβούνι φτάσανε με όλμους και κανόνια,
τους πάντες εσκοτώνανε χωρίς καμιά συμπόνια.
Από κατοίκους του χωριού τον Πρόεδρο προδόσαν,
και βέβαια οι Γερμανοί πήγαν και τον σκοτώσαν.
Εφύγανε κι αφήσανε μόνο αστυνομία
μα εξαναγυρίσανε μεγάλη κουμπανία.
Σαν εκατό σαράντα δυο άντρες ετουφεκίσαν,
τα σπίτια όλα τα 'καψαν και τα λεηλατήσαν.
Μαζέψανε και τα παιδιά και το γυναικομάνι,
τα πήγανε σε Φλώρινα, Βέροια και Κοζάνη.

4)Γιαννιτσα Πέλλης

Σ' εκείνη την περιοχή στον Γιαννιτσών τις θέσεις,
εκάμανε οι Έλληνες αντάρτες επιθέσεις.
Εις τα σαράντα τέσσερα εντός του Σεπτεμβριού
εδόθηκε διαταγή κατοχικού θηρίου
Ο φρούραρχος διαταγή δίνει με διορία,
στην πόλη απαγόρευσε κάθε κυκλοφορία.
Και την ημέρα του Σταυρού και πάλι διατάζει,
κι όλους τους άντρες στο σκολειό πάει και τους συνάζει.
Δέρνουνε και σκοτώνουνε, λεηλατούν και καίνε,
σ' αυτές τις τραγικές στιγμές μικροί μεγάλοι κλαίνε.

Τέλος ανθρώπους εκατό στα Γιαννιτσά εσκοτώσαν,
τα σπίτια που εκάψανε ήτανε τετρακόσα.

5)Μονοδέντρι Λακωνίας

Στσ' είκοσι πέντε του μηνός, εις του Σταυρού τον μήνα,
από την Τρίπολη στρατός των Ούνων εξεκίνα...
Μα κατά την διαδρομή αντάρτες τους χτυπήσαν,
από ΕΑΜ κι από ΕΛΛΑΣ οργανωμένοι ήσαν.
Στσ' είκοσι πέντε του μηνός πολλές εκατοντάδες
στο Μονοδέντρη επήγανε Ναζογερμαναράδες.
Σαν εκατό δέκα οκτώ ανθρώπους εκτελούνε,
και ύστερα επήγανε για να ξεκουμπιστούνε.
Σεπτέμβρης μήνας ήτανε εις τα σαράντα τρία,
που χτύπησε τους Γερμανούς δική μας συμμορία.
Στην Νιρεμβέργη εδίκαζαν πολέμου εγκληματίες
το Μονοδέντρη ανάφεραν κι άλλες πολλές εστίες.

6)Καλάβρυτα Αχαΐας.

Στ' Οκτώβρη τις δέκα εφτά, στη μάχη της Περπίνης,
μ' αντάρτες και με Γερμανούς μία σύγκρουση εγίνει.
Εσκοτωθήκαν Γερμανοί κι αιχμάλωτοι επιαστήκαν,
πολύ βαρύ τους φάνηκε ότι ταπεινωθήκαν.
Εις τα Καλάβρυτα κοντά ήτανε η Κερπίνη,
κι αυτό ευρέθην αφορμή για το κακό που εγίνει.
Στου Δεκεμβρίου τις οκτώ πολύς στρατός κινείται,
πηγαίνει στα Καλάβρυτα ξεσπά και εκδικείται.
Και από το χωριό Ρογοί το μακελειό αρχίσαν
εξήντα άντρες σκότωσαν, κάψαν λεηλατήσαν.
Και προχωρούνε από 'κει και πάνε στην Κερπίνη,
σκοτώνουν τριάντα εφτά, πολύ κακό εγίνει.
Σε εικοστέσσερα χωριά εκάψαν κι εσκοτώσαν,
τα σπίτια παρά τέσσερα ήτανε εφτακόσα.

7)Νίκαια Πειραιώς

Στη Νίκαια του Πειραιά, ήταν οργανωμένοι
και ως αντιστασιακοί ήσαν πολλοί γραμμένοι.
Μα ήταν και δοσίλογοι και ταγματасφαλίτες
πολλές φορές συγκρούονταν με ήρωες πολίτες.
Στ' Αυγούστου τις δέκα εφτά εις τα σαράντα τρία,
άρχισε σύγκρουση σφοδρή από μικρή αιτία.

Η σύγκρουση εκράτησε ακόμα κάποιες μέρες,
και οι άνθρωποι εζήσανε κινδύνους και φοβέρες.
Εβγήκανε οι Γερμανοί με «Έλληνες» δικούς τους
κι εκείνοι υπεδείκνυαν στους Ούνους τους εχθρούς τους.
Στη Νίκαια σκοτώσανε διακόσια παληκάρια,
Εκεί δεν φταίγαν Γερμανοί, μα φταίγαν τα σκαθάρια.
Οι πιο χειρότεροι εχθροί ήτανε οι προδότες,
που φταίγανε να σκοτωθούν τα παληκάρια ετότες

8)Καμμένο Άρτας

Καμένο είναι το χωριό κ' είναι κοντά στην Άρτα,
με τα μαρτυρικά χωριά το αναφέρει η χάρτα.
Κατοχικά στρατεύματα ήτανε Ιταλιάνοι,
κι ήταν υποφερτότερο εκείνο το ζαμάνι.
Όμως σαν ήρθαν Γερμανοί εις τα σαράντα τρία,
ενιώσανε την κατοχή πιο δύσκολη, πιο κρύα.
δίνανε σε ΕΔΕΣ και ΕΛΑΣ συχνά τροφοδοσία,
μα στην περίπτωση αυτή εδόθη σημασία.
Γεις Γερμανός κάποια φορά επήγε στο Καμένο,
μα ήταν το αντάρτικο εκεί συγκεντρωμένο.
Μα μόλις το αντιλήφθηκε εγύριζε να φύγει,
τ' αμάξι του ανατράπηκε και τον επιάσαν ρίγη.
Και τότε που ο Αύγουστος έκανε δέκα έξι,
εφτάσανε οι Γερμανοί, η μέρα πριν να φέξει.
Και το Καμένο φύγανε και τ' αφήσαν καημένο
και κάθε σπίτι το 'χανε και λεηλατημένο.

9)Λιγκιάδες Ιωαννίνων

Ένα χωριό στα Γιάννενα το λένε Λιγκιάδες,
κι εκεί αφήκαν οι Ναζί νεκρούς πολλές δεκάδες.
Αντάρτες εσυχνάζανε από ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ,
βέβαια επηγαίνανε και άλλοι Κουκουέδες.
Στις τρεις τ' Οκτώβρη στο χωριό, εις τα σαράντα τρία,
ήτανε μέρα άσχημη, πολύ σκληρή και κρύα.
Συνταγματάρχη Γερμανό κοντά είχαν σκοτωμένο,
και το χωριό την πλήρωσε άσκημα το καημένο.
Και τα γειτονικά χωριά κι εκείνα την πληρώσαν,
Λεηλατήσαν και σ' αυτά κι ανθρώπους εσκοτώσαν.
Βάρβαρα εχτυπούσανε εις το χωριό οι Ναζίδες

με πολυβολισμούς σφοδρούς, με όλμους και οβίδες.
Είχαν ογδόντα δύο νεκρούς, σπίτια εκατό καημένα,
του Χίτλερ τα στρατεύματα τα τρισκαταραμένα.

10) Πύργος Κοζάνης

Πήγε στρατός Γερμανικός στον Πύργο στην Κοζάνη,
πολύ μεγάλο μακελειό ηθέλησε να κάνει.

Οι ΕΛΑΣίτες Γερμανούς είχανε σκοτωμένους,
για αντίποινο τους κάψανε εκείνους τους καημένους.
Εις τα σαράντα τέσσερα, στις έντεκα τ' Απρίλη,
και Γερμανοί και Ιταλοί πήγαν μαζί σαν φίλοι.
Μα είχανε παρέα τους και «Έλληνες» προδότες
τον Πύργο καταλάβανε (την «Κατρονίτσα» τότες)
ήρθαν από τ' Αμύντεο κι απ' την Πτολεμαΐδα,
και εδώσαν στο χωριό φωτιά κι εγιν' αντιλαψίδα.
Σπίτια εκάψαν στο χωριό τρακόσα δέκα πέντε
και τα λεηλατήσανε του Φίρερ οι «λεβέντες».
Μαζί με τ' άλλα τα χωριά εξήντα κι εξακόσα
Με αίματα και πτώματα τον τόπο εφορτώσαν.

11) Χορτιάτης Μακεδονίας.

Εις του Χορτιάτη το χωριό εις την Μακεδονία
σκοτώσαν αξιωματικούς από την Γερμανία.
Δύο Σεπτεμβρίου ήτανε κ' οι Γερμανοί κινούνε,
εις του Χορτιάτη για κακό ηθέλανε να μούνε.
Δέρνουνε και σκοτώνουνε, καίουν λεηλατούνε,
Άντρες πενήντα κι εκατό οι βάρβαροι εσκοτώσαν,
και σπίτια στο χωριό αυτό εκάψανε τρακόσα.
Πολύ ασχοληθήκανε με την λεηλασία,
σ' ένα λοχία Σούμπερτ εδώσαν εξουσία.
Αυτό το υποκείμενο, γνωστό εις το νησί μας,
και αλλεργία τ' όνομα φέρνει στη θύμησή μας.
Εγκλήματα πολεμικά του εκαταλογήσαν,
και τον καταδικάσανε και τον ετουφεκίσαν.

ΑΛΛΑ ΚΑΤΟΧΙΚΑ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ

Τα απορρίμματα στην κατοχή

Προβλήμα τ' απορρίμματα είναι στην εποχή μας,
οι γέροι αλλιώς τα ξέραμε στη νιότη τη δική μας.
Χειρότερα από σήμερα ο κόσμος δυστυχούσε,
ούτε πορτοκαλόφυλλο πέρα δεν επετούσε.
Μα και του χοίρου την προβιά την τρώγαμε κι εκείνη,
και στ' απορρίμματα ποτέ, τότε δεν είχε μείνει.
Συνήθως δεν καθάριζαν πατάτες με μαχαίρι,
μα σε μία πέτρα να'ν' αδρέ τις τρίβαν με το χέρι.
Με το μαχαίρι αν ήτανε, μαζί με τον φλοιό της,
θα 'φευγε λίγη σάρκα της, περιεχόμενό της.
Τα ρούχα αν παλιώνανε μα κι όταν ετρυπούσαν,
με τα πολλά μπαλώματα ακόμα τα φορούσαν.
Κι όταν αποφασίζανε να μην το ξαναβάλουν,
μαζί με τ' απορρίμματα δεν πχαίναν να το βάλλουν.
Το 'πιάνε η νοικοκερά κι έκοβε κομματάκια,
σε άλλα τους φορέματα να μπουν μπαλωματάκια.
Μα και πολλά παλιόπανα παίρνανε τ' αγοράκια,
να κάνουν αυτοσχέδια, να παίζουνε, τοπάκια.
Παίρναν τα κοριτσόπουλα και κάνανε κουτσούνες,
κουκλίτσες αυτοσχέδιες με γραφικές μουτσούνες.
Και αν επερισσεύανε άχρηστα κομματάκια,
γέμισμα για τα στρώματα και τα μαξιλαράκια.
Αν από τα φαγόσιμα τα καθαρίδια εβγάναν,
σε ζώα τους οικόσιτα τροφή τους τα εκάναν.
Κουτιά από καλλυντικά, κουτιά από γλυκά μας,
δεν χρησιμοποιούσαμε σε χρόνια παιδικά μας.
Κουτιά από τα φάρμακα δεν ήταν πεταμένα,
χωρίς γιατρό και φάρμακα εζούσαν κι αποθαίναν.
Και ειδικά στην κατοχή ο κόσμος επεινούσε,
και εις τα απορρίμματα πράμα δεν επετούσε.
Αν βλέπαν απορρίμματα σε κάβο πεταμένα,
σε λίγη ώρα αρκετοί τα 'χαν αναγερμένα.
Κι ακόμα πατατοφλοιό, αν, κάποιος επετούσε,
άλλος το περιμάζεψε που πιο πολύ πεινούσε.
Στο παντελόني το παλιό το πολυμπαλωμένο,

που θα 'πρεπε από καιρό να ήταν πεταμένο.
Βάζουνε πάλι μπάλωμα και θα του βάλουν κι άλλο,
ήτανε και στο ντύσιμο το πρόβλημα μεγάλο.

Βάσανα της γερμανοκατοχής

Εις την γερμανοκατοχή, στο δύσμοιρο λαό μας
πολλές πληγές προκάλεσε ο βάρβαρος εχθρός μας.

Μας δέρναν, μα σκοτώνανε και μας εβασανίζαν
και των ανθρώπων την ζωή δεν την υπολογίζαν.

Τα πάντα μας ελλείπανε τα μαύρα χρόνια εκείνα
κ' οι πάντες πλούσιοι και φτωχοί βιώναμε στην πείνα

Πολύ συχνά μας βάζανε κι εκάναμε αγκαρεία
και μας περιποιούντανε με ξυλοπαταρία.

Χόρτα συχνά χωρίς ψωμί είχαμε φαγομένα
παλιόρουχα φορούσαμε και χιλιοπαλωμένα.

Η κάθε μια νοικοκυρά μάλωνε κάθε βράδυ
και φωτισμό της έκανε ο λύχνος με το λάδι.

Κατοχικός «μπουφές»

Τότε που είχαμε εδώ τους βάρβαρους Ναζίδες,
συχνά εκάναμε μπουφέ εις τις αποσπερίδες.
Οι πιο πολλοί πολύτεκνοι ήτανε γινομένοι,
και για βεγγέρα η φαμελιά πήγαινε μαζεμένη.
Και δέκα πέντε – είκοσι μπορούσε να βρεθούνε,
τ' αφεντικά φιλόξενοι θέλανε να φανούνε.
Και με το γαζοτενεκέ φέρνανε χαρουπάκια,
και σε λεκάνη μπόλικά φέρνανε τα λιδάκια.
Χαρούπι μια δαγκανιά μαζί με μία ελίτσα,
ήταν για κείνους τους καιρούς κανονική μπουκίτσα.
Βέβαια όταν είχαμε σταφύλια και αχλάδια,
ήταν καλύτερος μπουφές και πιο ωραία βράδια.
Τα φρούτα όταν είχαμε ήταν ευλογημένα,
κ' οι συντροφίες περνούσαμε πιο εξευγενισμένα.

Οι «κουρκούτσες» (τα πράσινα αγίνωτα χαρούπια)

Ο παππούς σαν πάει τώρα στα μικρά του εγγονάκια
σοκολάτες θα τους φέρει και γλυκά και παιχνιδάκια
Εις τα χρόνια τα μικρά μου, όταν ήμασταν παιδάκια
εις εμάς δεν κάναν δώρα και γλυκά και παιχνιδάκια
Ο παππούς για το γκονάκι κι ο γονιός για το παιδί του
το στοχοδιάγραμμά τους ήτο η επιβίωσή του.

Ήρθε ένας παππούς μια μέρα στα μικρά του εγγονάκια
και κρατούσε στο σακκούλι πράσινα τα χαρουπάκια
Μα έχουν φοβερή στιφάδα σαν δεν είναι γυνομένα
έτυχα κι εγώ μαζί τους και μου δώσανε κι εμένα.

Το θεώρησε καθήκον κάτι να φιλοδώρισει
και σ' αυτά τα δεδομένα οι «κουρκούτσες» ήταν λύση.

Τώρα και να το πληρώνεις το παιδί δεν δοκιμάζει
ούτε στο δικό του στόμα τέτοια δεν τα πλεισιάζει.

Μα άλλοι ήτανε οι όροι εις αυτά τα δεδομένα
κι ήτανε σε λίγη ώρα τα χαρούπια φαγωμένα.

Ήταν κατοχή των Ούνων κ' ήτανε στο φουλ η πείνα
και μας κάνανε ανάγκη και τα χαρουπάκια εκείνα.

Κατοχική προσπάθεια επιβίωσης

Προσωπικά βιώματα θέλω να γράψω πάλι
περίπου όμοια ζωή ζούσανε και οι άλλοι.
Τον Μάρτη του σαράντα δυό μια συντροφιά κινούμε,
στον Λάμπρονα, στα Τσαχερά χόρτα να πα να βρούμε.
Δώδεκα χιλιόμετρα με τα ποδάρια πάμε,
σταμνάγκαθο κι ασκόλιμπρο να φέρομε να φάμε.
Βγάζαμε τον ασκόλιμπρο πάντα με σκαλιδάκι,
η σάρκα από τη ρίζα του είναι καλό φαγάκι.
Μα και παχές μαζεύαμε και άλλα χορταράκια,
τον άλλο μήνα θα 'χουνε νόστιμα ξεσταχάκια.
Ήμαστε δώδεκα άτομα παιδιά, γυναίκες, άντρες
απ' όλους ζω μόνο εγώ, εφύγανε οι πάντες.
Στην ύπαιθρο υποφέραμε πιο λίγο από την πόλη,
και κήπους και οικόσιτα εις τα χωριά 'χαν όλοι.
Κι αν χόρτα δίχως το ψωμί τα 'χομε φαγομένα,
Σκέτα μπορεί να ήτανε, μα καλολαδωμένα.
Και χορταράκια εβρίσκαμε, αλλά και σαλιγκάρια,
στα πρωτοβρέξια πάντοτε βρίσκαμεμανιτάρια.
Το καλοκαίρι αρκετά, ήταν τα φρουτικά μας,
οι πιο πολλοί ολοχρονίς είχαμε τα κρασιά μας.
Μα την βιώσαμε παντού κατάκαρδα την πείνα,
και άγχος και ανέχεια ήταν τα χρόνια εκείνα.
Όπως στον κάμπο σκορπιστά βόσκουν τα προβατάκια,
έτσι μας έβλεπε κι εμάς όπου ήσαν χορταράκια
βλέπω την φτώχεια δυστυχώς και ταχτικά πλεισιαίνει,
για τα παιδιά ανησυχώ ότι τα περιμένει.
Φοβούμε σ' αδιέξοδο ότι μας έχουν φέρει,
και που θα καταλήξομε κανέναν δεν το ξέρει.

Ομαδικά στη χορτοσυλλογή

Παραγωγή αλατιού

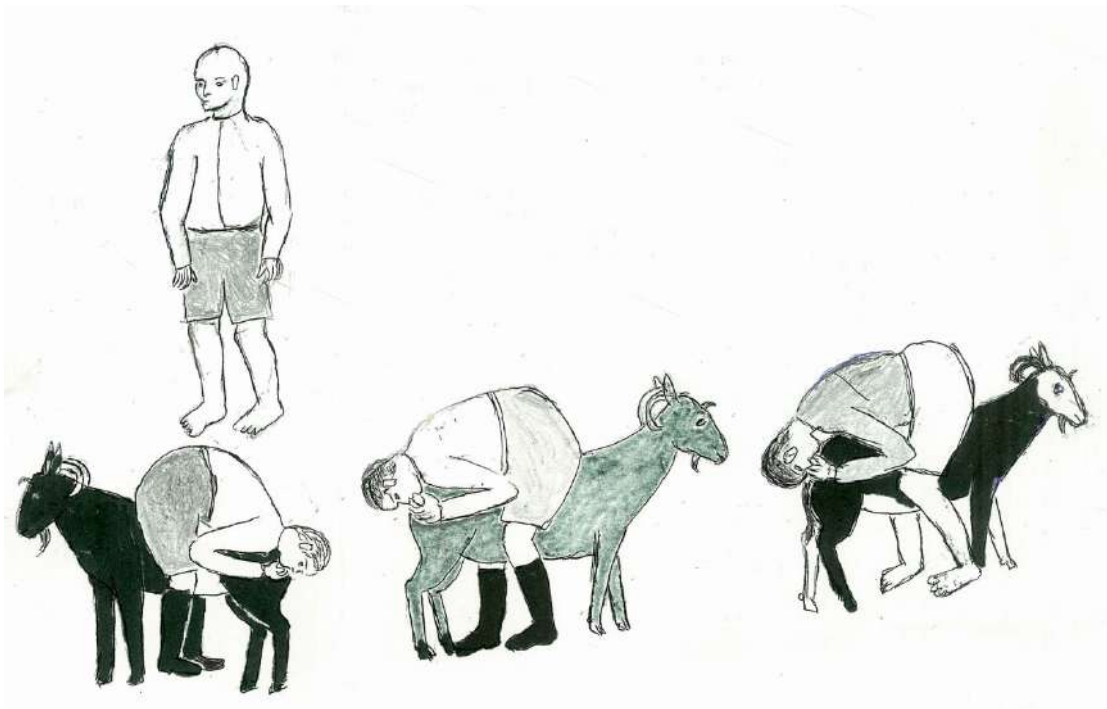
Η έρημη η κατοχή ήταν καημούς γεμάτη,
τα πάντα μας ελλείπανε κι έλλειπε και τ' αλάτι.
Εις το δικό μου το χωριό κοντά ν' η παραλία,
κι αλάτι φτιάχναμε εμείς, έστω με δυσκολία.
Γυναίκες το πρωί – πρωί πχιαίναν στο γυρογιάλι,
και παίρναν ρόκες και πλεχτά και παίρναν και τσικάλι.
Και το νερό εξατμίζετο με τη μεγάλη βράση
Και λίγο αλάτι βγάζανε ως ότου να βραδιάσει.
Οι φίλοι μας οι Γερμανοί, εύκολα που ξεχνούνε,
ξεχάσανε τι κάνανε, αλλά και τι χρωστούνε.

Δύο γυναίκες βράζουν νερό της θάλασσας στην παραλία για να πάρουν αλάτι, οι νοικοκυρές έχουν πάρει μαζί τις ρόκες τους και κλώθουν, καθώς περιμένουν να εξατμιστεί το νερό.

Μία μικρή ληστεία

Εις την γερμανοκατοχή, στα μαύρα χρόνια εκείνα
κινδύνους επεράσαμε κι ανέχειες και πείνα.
Δέκα κατσίκες έβοσκε ένα παιδί για γάλα,
μα πήγαν κεί που έβοσκε άλλα παιδιά μεγάλα.
κι αφού δεν το φοβόντανε, ακούστε τι του κάναν.
Τις αίγες ασκελιάζανε εκεί και τις βυζάναν,
τις αίγες ασκελιάζανε, τις ρόγες των τραβούσαν,
στο στόμα τους τις πήγαιναν το γάλα τους ρουφούσαν.
Εμπροσποιούνταν τα παιδιά πως τα' κάναν στ' αστεία,
μα κείνο ήταν μια μικρή, παράξενη ληστεία.
Αφού το γάλα του 'πιναν, άλλα παιδιά μεγάλα
ασκέλιασε κι εκείνο μια να φάει λίγο γάλα.

Αγγαρία στους Ναζί

Στο φρούριο του Ακονέ εις τα σαράντα ένα,
εκεί με πήραν οι Ναζί αγκαρικό κι εμένα.
Ίμβρος κι Ασκύφου είχανε, και τα Ασφενδιωτάκια,
και εφτιάξαμε το φρούριο και στέρνα και σπιτάκια.
Τα παραλιακά χωριά εις τα σαράντα τρία,
Αγιά Γαλήνη πχαίναμε και κάναμ' αγγαρεία.
Ρακένδυτοι και νηστικοί και ξυλοφορτωμένοι,
εκεί μας πχαίναν οι Ναζί οι τρισκαταραμένοι.
Κάθε πρωί το τσάι μας και λιγοστό ψωμάκι,
λαθούρι ή χορταρικά για το μεσημεράκι.
Λαθούρι ή χορταρικά είχαμε και το βράδυ,
Το φεταλάκι το ψωμί έλλειπε, το ρημάδι.
Το βράδυ εκοιμόμαστε κάτω απ' τους αστέρες,
και ρούχα δεν αλλάζαμε για δέκα πέντε μέρες.
Τις πείνες που 'ζησα κι εκεί δεν τσ' έχω ξεχασμένες
στις χαρουπιές εψάχναμε κι ας ήταν μαζεμένες.
Κι όπου είχανε στην χαρουπιά χαρούπι ξεχασμένο
το επετροβολούσαμε κι έπεφτε το καημένο.
Πολύ μας χρησιμεύανε αυτά τα χαρουπάκια,
γιατί εκαλύβανε κενά στ' άδεια μας στομαχάκια.
Η πείνα μας ανάγκαζε, ιδίως τα κοπέλια,
κι επχαίναμε κι εκλέφταμε σταφύλια από τ' αμπέλια.
Και όσοι στην περιοχή περβόλια εφυτεύαν,
Περβολικά των εργατών δεν μας επερισεύαν.
Όταν το συνεργείο μας δούλευε σ' ένα γύρω,
είχαμε επιστάτη μας τον γέρο μπάρμπα Σπύρο.
Και όταν έφτασε ο Μποκ, ο τρισκαταραμένος,
δεν έμεινε απ' τη δουλειά ικανοποιημένος.
Από τον δρόμο ανέβηκε, πάει στον επιστάτη,
κι επήρε από τα χέρια του ένα ραβδί που εκράτει.
Πρώτα τον έδειρε αυτόν, κ' ύστερα κατεβαίνει,
κι όλους τσ' εργάτες με σειρά άρχισε να τους δέρνει.
Στο ένα από τα χέρια του το λούγκερ εκρατούσε,
στ' άλλο κρατούσε το ραβδί στσ' εργάτες εκτυπούσε.
Μετά σε κάποια απόσταση μας έβαλε σημάδι,

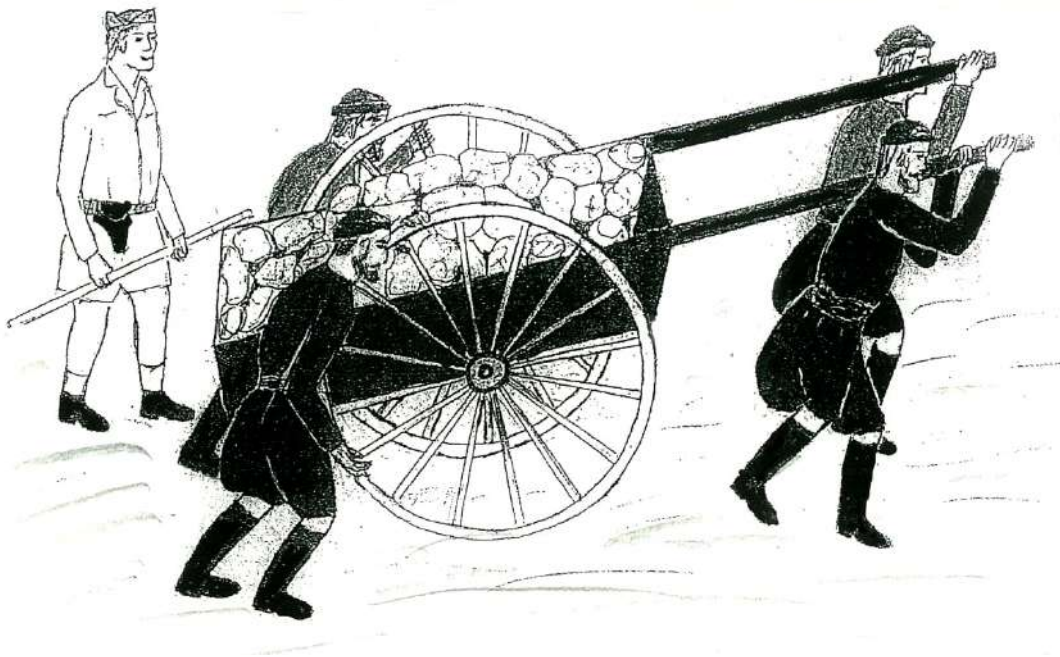
και διατάσσει ως εκεί να φτάσομε το βράδυ.
«*Το βράντο τέλω ως εντώ όλα να ειν' εντάξη*»
αλλιώς ξανά με το ραβδί ήθελε μας πατάξει.
Άλλη φορά όπου εγώ λαλούσα καροτσάκι,
μαζί με ένα φίλο μου τον Σπύρο Χαιρετάκη.
Κι όταν δεν ήτανε κοντά Ναζί για να μας δούνε,
στα καροτσάκια μας κι οι δυο λιγάκι ακουμπούνε.
Μα σαν ο Φρανς επρόβαλε κ' είδε μας καθισμένους,
ήρθε κοντά μας και τους δυο μας άφησε δαρμένους.
Ήμαστε και τα δυο παιδιά δρωμένα κουρασμένα,
ρακένδυτα ταλαίπωρα, αλλά και πεινασμένα.
Μα η Ναζιστική καρδιά ποτέ δεν συγκινείται,
μα θέλει να κακοποιεί να ικανοποιείται.
Σεπτέμβρης μήνας ήτανε εις τα σαράντα τρία,
που μας ξυλοφορτώσανε χωρίς μεγάλη αιτία.
Οχτώ τ' Οκτώβρη οι Ναζή κάψαν τον Καλλικράτη,
κι εσκότωσαν τον φίλο μου τον Σπύρο Χαιρετάκη.
Μας παίρνανε πολλές φορές για μικροαγκαρία
κι ολημερίς μας είχανε με δίχως «ματζαρία»
Από τ' Ασκύφου πχαίναμε στη χώρα των Σφακίων,
με «έζελ» για μεταφορά δικών τους εφοδίων.
Είχανε σ' ένα έζελ σετζούκια φορτωμένα,
μα ο Μανούσος μπόρεσε και έκλεψέ τους ένα.
Εις το λαιμό το κρέμασε μέσα απ' το σακάκι,
κι όποτε του εβόλευε εδάγκανε λιγάκι.
Στου Μήτσο εις το έζελ του είχανε πορτοκάλια
πεινά και λιγουρεύεται, του τρέχουνε τα σάλια.
Από τα πορτοκάλια τους που του 'χαν φορτωμένα,
ετόλμησε κι εσκέφτηκε κι αυτός να πάρει ένα.
Όμως τον είδε ο Γερμανός, πάει και του το παίρνει,
και με γροθιές και με κλοτσιές τον Μήτσο τονε δέρνει.

Ο Μήτσος εβουλήθηκε να φάει πορτοκάλι
όμως επήρε δύο κλωτσιές τη μια μετά από την άλλη.
Ο Γερμανός δεν έτυχε να κάνει λούκι-λούκι
και ο Μανούσος μπόρεσε κι έφαγε το σετζούκι

Άντρες στο Κάρο

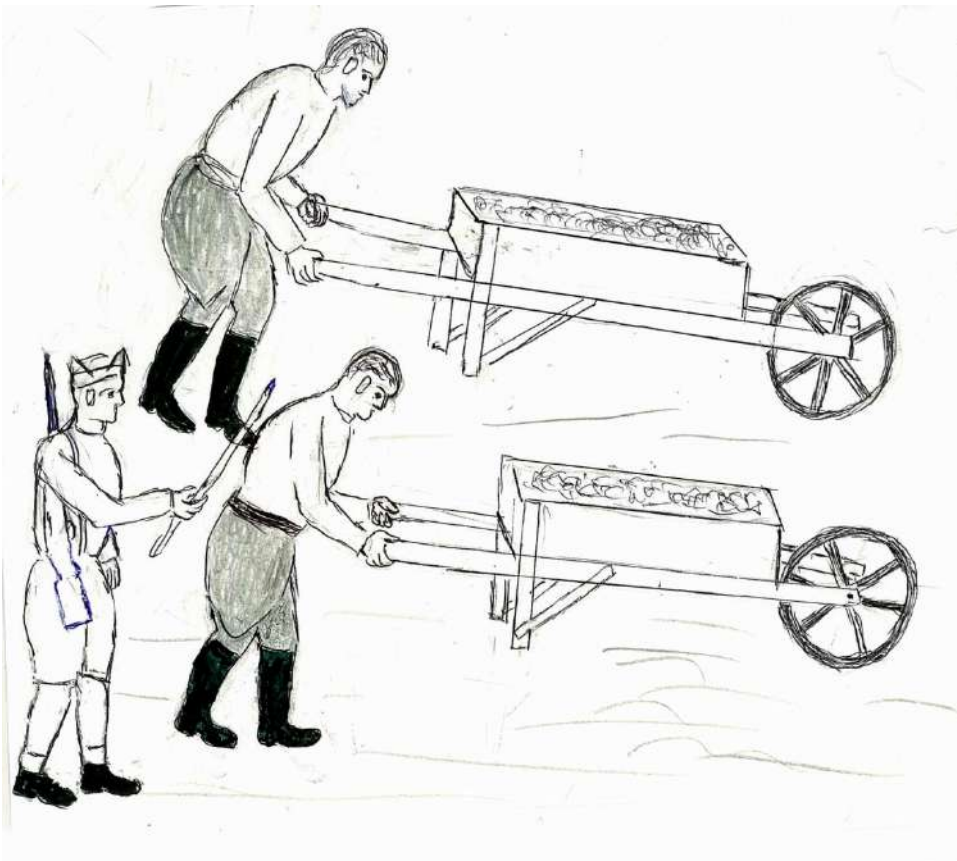
Εις την γερμανοκατοχή εις το σαράντα τρία
ήταν τα χρόνια πέτρινα, μαυράραχνα και κρύα
Για αγκαρεία μ' είχανε εις την Αγιά Γαλήνη
που ένα δρόμο σιάζανε την εποχή εκείνη.
Με κάρο κουβαλούσανε στο έργο τους τα μπάζα
μα άλογο δεν είχανε, για άλογα μας βάζαν
Γιατί, αν είχαν άλογα ήθελα το ταΐζαν
εμείς κι αν επεινούσαμε, αυτοί δεν εφροντίζαν.
Τέσσερις άντρες βάζανε το κάρο και κινούσαν
κι άμα δεν κάναν γρήγορα με ξύλο μας χτυπούσαν

Καροτσάκι και ξύλο

Τον μήνα τον Σεπτέμβριο εις το σαράντα τρία
οι νεοβάρβαροι Ναζί με είχαν αγκαρεία.
Ήταν απ' τους χειρότερους μήνες εις την ζωή μου
πολλή πικρία άφησε εις την ανάμνησή μου.
Πείνα και ψείρες άφθονα μα άφθνο και ξύλο
τέτοια ζωή δε θα 'θελα να δω μείτε στο σκύλο.

Ήμουν παιδί μα μ' έβαλαν κι ελάλουν καροτσάκι
με το ραβδί μου δώσανε πολλές ξυλιές στη ράχη

Απελευθέρωση της Ελλάδας

Σαν ήρθε το φθινόπωρο εις το σαράντα τρία,
ανακοχή υπογράφηκε από την Ιταλία.
Στη βόρεια την Αφρική νικούνε οι συμμάχοι,
δώδεκα Μάη δόθηκε η τελευταία μάχη.
Εις τα σαράντα τέσσερα στις έξε του Ιούνη,
εκάμαν αποβίβαση οι σύμμαχοί μας ούλοι.
Μια δύναμη τεράστια στη βόρεια Γαλλία,
που την περιοχή αυτή την λένε Νορμανδία.
Στις εικοσιπέντε όγδοου μπήκανε στο Παρίσι,
τ' άξονα το πλεούμενο παίρνει μεγάλη κλήση.
Οκτώβρης είχε δώδεκα στα χρονικά εκείνα,
όταν ελευθερώσανε οι Ούνοι την Αθήνα.
Ο Παπανδρέου εγύρισε με την κυβέρνησή του,
εις την Αθήνα ήταν πια η τοποθέτησή του.

Η απελευθέρωση της Κρήτης

Εις τα σαράντα τέσσερα εις τον Σεπτέμβρη μήνα,
στον τόπο μας διάλυση των Γερμανών ξεκίνα.
Ήτανε ο αγκυλωτός βαριά τραυματισμένος,
και ο λαός εφαινετο αναπεταρισμένος.
Στη θέση Πυροβολική κοντά στους Ασκυφιώτες,
επήγε ένας λοχαγός μαζί με στρατιώτες.
Είχε ο Σεπτέμβρης δέκα τρεις, ακόμα καλοκαίρι,
κι είδαν τον Καπριδοσταυρή των Γερμανών τ' ασκέρι.
Έβροσκε εκεί τις αίγες του κι ήταν αρματωμένος,
του ρίξαν μ' αστοχίσανε κι εγλίτωσε ο καημένος.
Ο Σταύρος επετάχτηκε κι εμπήκε σε μία μάντρα,
πάντα η ψύχραιμη καρδιά τον βοηθεί τον άντρα.
Εσκότωσε ένα λοχαγό και ένα δεκανέα,
και έφυγε αλώβητος γιατί έπραξε γενναία.
Ήταν εκείνος μοναχός πολλοί ήταν οι Ναζίδες,
μα δεν τον εχτυπήσανε οι εχθρικές βολίδες.
Στο Φραγκοκάστελο οι Ναζί είχανε αρχηγό τους,

ένα ‘παξιωματικό εις το φυλάκιό τους.
Είχε πολύ κακή ψυχή κι όλοι τον εμισούσαν,
και να τον καθαρίσουνε πολύ το πεθυμούσαν.
Εις του Σεπτέμβρη τσ’ είκοσι φεύγει απ’ το Καστέλι,
με άλλον ένα Γερμανό, να πάει στη Χώρα θέλει.
Στο Ρούμα εκεί της Παπαδιάς ενέδρα τους εστήσαν,
και τους επεριμένανε και τους εκαθαρίσαν.
Ήταν ο Γιάννης ο Βρανάς κι ο Γιάνναρης ο Σπύρος,
Μανουσελοχαράλαμπος ήταν μαζί κι εκείνος.
Και τον εκαθαρίσανε στις Παπαδιάς το Ρούμα,
και η κακία ετελείωσε στο σαρκοβόρο πούμα.
Και ένας χωροφύλακας ήτανε σύντροφός τους
οι δράστες τον επήρανε, ήταν αιχμάλωτός τους.
Εις του Σεπτέμβρη είκοσι δύο τον Ακονέ εκάψαν,
και για τ’ Ασκύφου εφύγανε και άλλον δεν εβλάψαν.
Είκοσι έξι του μηνός εφύγανε οι Ούνοι,
και την απελευθέρωσαν την επαρχία ούλη.
Όλης της Κρήτης οι Ναζί ήρθανε στα Χανιά μας,
γι’ αυτό δεν ήτο ακέραιη ακόμα η λευτεριά μας.
Από την Γεωργιούπολη μέχρι τον Ταυρωνίτη,
μαζεύτηκαν οι Γερμανοί όσοι ήσανε στην Κρήτη.
Το Ρέθυμνο προσωρινά ήταν πρωτεύουσά μας,
αφού ακόμα οι Ναζί κρατούσαν τα Χανιά μας.
Ψέματα μας φαινότανε, η ελευθέρωσή μας,
Να φύγει το ναζιστικό μίασμα απ’ το νησί μας.
Κι άσπρο αλεύρι φέρανε, ρύζι και μακαρόνια,
πράγματα που μας λείπανε, πάνω από τρία χρόνια.
Απ’ τα Σφακιά στο Ρέθυμνο πάμε με γαϊδουράκια,
να φέρομε της λευτεριάς καμπόσα πραγματάκια.
Άσπρο αλεύρι επήραμε και ρύζι, μα και στάρι,
πολλών λογιών την λευτεριά ο κόσμος την εχάρη,
Με δύο Χιωτοσήφηδες και με τον Μανταδάκη,
και τον Μανούσο του παπά, του Σπύρου Μαρινάκη.
Πήγαμε με τα πόδια μας μα άξιζε τον κόπο,
τόρα θα πρέπει στο εξής να ζούμε μ’ άλλον τρόπο.
Σε πρώτη φάση ανέλαβε η ΕΜΕΛ εταιρεία,
και δωρεάν μας έφερνε στην Κρήτη μαντζαρία.

Μετά η ΟΥΝΡΑ ανέλαβε όπου για κάποια χρόνια,
μας κουβαλούσε δωρεάν στους πεινασμένους ψώνια.
Και στάρι και κοσερβικά κι όσπρια μας εφέρναν,
η πείνα ελιγότευε μ' ακόμα δεν επέρναν.
Και ρούχα μας εφέρνανε κι αν ήταν φορεμένα,
στο στάδιο που ήμαστε ήταν πεθυμημένα.

Εξορμήσεις των Ναζί από τον θύλακα Χανίων.

Ένα οκτάμηνο σχεδόν ήταν εγκλωβισμένοι,
εις των Χανίων τον θύλακα, οι τρις καταραμένοι.
Εις τα χωριά των Κεραμιών οι Κρητικοί αντάρτες,
έτοιμοι και πανέτοιμοι για να κινήσουν μάχες.
Μα δεν το επιτρέπανε αυτό οι συμμαχοί μας,
και είχαμε τους Γερμανούς ακόμα στο νησί μας.
Εις τα σαράντα τέσσερα δώδεκα Νοεμβρίου,
οι Γερμανοί κινήσανε βγάσματα του ηλίου.
Τη Γερμανία την πολλή είχαν οι σύμμαχοί μας,
μα τα Χανιά οι Γερμανοί κρατούσαν στο νησί μας.
Στα Κεραμιά επήγανε χίλιοι και πεντακόσοι,
κι εξεκινήσανε πρωί ο ήλιος πριν να δώσει.
Το Κρητικό αντάρτικο θέλανε να χτυπήσουν,
οργανωμένοι επήγανε για να τους διαλύσουν.
Με το βαρύ τους οπλισμό την κίνηση εκάναν,
πως θα τα καταφέρουνε στην σκέψη τους εβάναν.
Εκεί στο Κλεφτοπέραμα εις το φαράγγι μέσα,
στον λόχο που ήταν Σφακιανοί τους έλαχε κι επέσαν.
Ήτο ο Μπολιώτης Διοικητής, μπαρουτοκαπνισμένος,
κι από τη μάχη ο λόχος του εβγήκε κερδισμένος.
Πολλούς από τους Γερμανούς εκεί τους καθάρισαν,
ταπεινωμένους άσκημα οπίσω τους γυρίσαν.
Κι από δικούς μας δυστυχώς τέσσερα παληκάρια,
επέσανε και ήτανε κ' οι τέσσερεις λιοντάρια.
Ο καπετάνιος έπεσε Μανούσος Μανουσέλης,
όπου δεν είχαν τα Σφακιά καλύτερο κοπέλι.
Κι από την Ίμπρο ήτανε Μανούσακας ο Σήφης,
οι τέτοιοι άντρες πάντοτε είναι τιμή της Κρήτης.

Κουτρούλης ο Χαράλαμπος, Λακιώτης καπετάνιος,
σε νιότη και παληκαριά δεν εγεννήθη άλλος.

Τέλος του πολέμου

Οχτώ του Μάη ήτανε εις τα σαράντα πέντε
που εσυνθηκολόγησαν του ΡΑΙΧ οι «λεβέντες»
Οι σύμμαχοί μας ήτανε μέσα στο Βερολίνο,
μα στα Χανιά ήταν Γερμανοί και τον καιρόν εκείνο.
Όμως ο Στρατηγός Μπενάκ διοικητής της Κρήτης,
εννιά του Μάη υπέγραψε την ελευθέρωση τής
Μα ακόμα εις τον θύλακα τα όπλα τους κρατούσαν,
στο πεθαμένο ΡΑΙΧ τους ακόμα υπηρετούσαν.
Στους Άγγλους παραδόθηκαν δεκαεννιά του Ιούνη,
και πήγαν στο ξεκούμπισμα οι βάρβαροι οι Ούνοι.
Πρωτόκολλο παράδοσης, κατάθεση των όπλων,
και φύγαν τα μιάσματα απ' των δικόν μας τόπο.
Από τον στρατηγό Μπεντάκ διά τους αιχμαλώτους
κι εκ μέρους των συμμάχων μας, δια λογαριασμό τους.
Ο Τσικλητήρας ήτανε Ελληνοαμερικάνος,
όπου υπέγραφε κι αυτός εις το χαρτί επάνω.
Δια την Κρήτη υπέγραψε ο Κώστας Μητσοτάκης,
σ' εκείνο το πολύτιμο ιστορικό χαρτάκι.

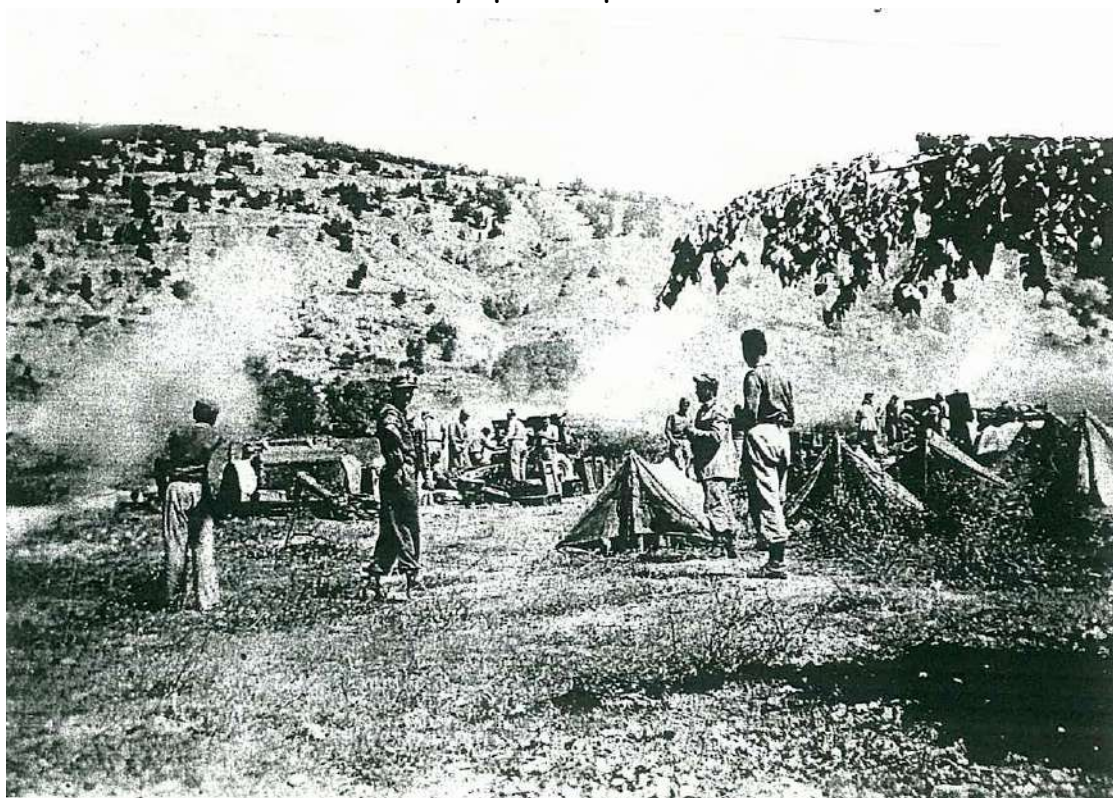
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Σαν φύγανε οι Γερμανοί ομόρφυνε ο τόπος
κι ελπίζαμε πως άλλαζε της ζήσης μας ο τρόπος.
Όμως δεν ετελειώνανε εκεί τα βάσανά μας,
μια σύρραξη εμφύλια ανοίγετο μπροστά μας.
Στη Γιάλτα συναντήθηκαν οι Τσώρτσιλ, Ρούσβελτ, Στάλιν
σαράντα πέντε ήτανε και είχαμε Φλεβάρη.
Τα τέλη του Παγκόσμιου κοντεύανε να φτάσουν,
και σφαίρες της επιρροής θέλανε να μοιράσουν.
Η χώρα μας ορίστηκε στους Αγγλοαμερικάνους
μα οι Ρώσοι κ' οι αριστεροί σχέδια άλλα κάνουν.
Και το ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ μα και οι Κουκουέδες,
είχαν οργάνωση ισχυρή καλύτερη απ' το ΕΔΕΣ.
Και με αυτή την ισχυρή που είχαν παρουσία,
στοχεύανε πως τελικά θα παίρναν εξουσία.
Στη Βάρκιζα εσμίζανε κι έκαμαν συμφωνία,
μα δεν την ετηρήσανε και ήρθε διχονοία.
Ο Παπανδρέου έλεγε πως «*τσ' έχει τσουβαλιάσει*»
και το δικό του τελικά, πίστευε, θα περάσει.
Μα φαίνεται δεν το 'δεσε ως πρέπει το τσουβάλι,
κι εγίνηκε στον τόπο μας καταστροφή μεγάλη.
Μέσα εις τα σαράντα εξ' γίνονται συμμορίες,
κι αρχίζουνε στη χώρα μας άσκημες ιστορίες.
Στρατοδικεία έκτακτα την πρώτη του Ιούλη,
τα έκανε η κυβέρνηση Θεμιστοκλή Σοφούλη.
Τρεις τρίτου σαράντα επτά Δόγμα του Τρούμα κάνουν,
Μάρσαλ ΥΠΕΞ τσ' Αμερικής τα σχέδιά τους βάνουν.
Σκέφτονται πως με δωρεές, αν χρηματοδοτήσουν,
τη χώρα απ' τον κομμουνισμό θα τηνε συγκρατήσουν.
Κάνουν «κυβέρνηση βουνού» πρωθυπουργό τον Μάρκο
και μπαίνει στο αντάρτικο στα πάνω και στα κάτω.
Στην Εθνική Κυβέρνηση νόμο δημιουργούνε
έντυπα των αριστερών να μην κυκλοφορούνε.
Γενάρη σαράντα οκτώ με νόμο αποφασίζουν,
το ΚΚΕ και το ΕΑΜ έκνομα τα ψηφίζουν.

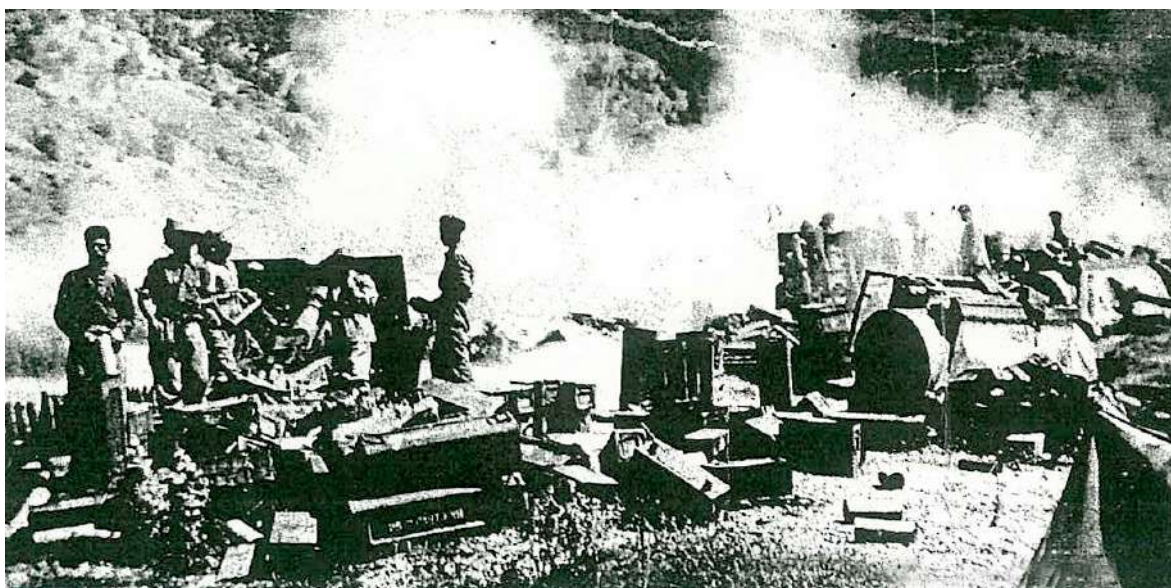
Μας φέρανε και τον Βαν Φλιτ στο μήνα τον Φλεβάρη,
Αμερικάνον στρατηγό, πολεμικό ζαγάρι.
Στων ΗΠΑ την αποστολή και αρχηγό τον βάνουν,
και του στρατού μας σύμβουλο επίσημα τον κάνουν.
Εγώ το σαράντα εννιά ήμουνα στρατιώτης,
κ' ήμουν αυτόπτης μάρτυρας απ' της γραμμής της πρώτης.
Μάχες γινόντανε πολλές, μα όχι σημασίας
του λόχου, του συντάγματος, ή της ταξιαρχίας.
Στις δύο τ' Αυγούστου γενικές κάνουν επιχειρήσεις,
μ' αποφασιστικότητα να φέρουνε μια λύση.
Πρωί-πρωί βρεθήκαμε πεντέμιση η ώρα,
πανέτοιμοι στο ύψωμα που λέγεται Χελώνα.
Μικρά – μεγάλα ήμαστε σαράντα πυροβόλα,
σαν δόθηκε το σύνθημα εκελαϊδήσαν όλα.
Πέντε χιλιάδες βλήματα σε μισή ώρα μέσα,
απ' όλα τα κανόνια μας εις την Χελώνα επέσαν.
Πολλά ντακότα και σπιτ φάιρς ήταν αεροπλάνα,
όπου κι αυτά τον αριθμό τριάντα εξ' εφτάναν.
Δώδεκα βόμβες ρίχνανε και δώδεκα εφεύγαν
κι ακόμα άλλα δώδεκα τις βόμβες τους εφέρναν.
Σύμφωνα με το σχέδιο εκεί πρωτοχτυπούμε,
γιατ' οι αντάρτες απ' εκεί μον' επικοινωνούνε.
Τα δύο συγκροτήματα του Βίτσι και του Γράμμου,
δεν θα μπορούσανε μετά αλλήλως να συνδράμουν.
Στις τρεις τ' Αυγούστου φύγαμε και πήγαμε στον Γράμμο,
εις την Αμμούδα πήγαμε και στην Αρένα πάνω.
Πέντε τ' Αυγούστου βγήκαμε και πήραμε το Τσάρνο,
κι άλλα μικρά υψώματα πήραμε παραπάνω.
Εξε τ' Αυγούστου έβρεχε κι άστραυτε κι εβροντούσε,
μα και το πυροβολικό, κι αυτό σφυροκοπούσε.
Ήταν βροντές και αστραπές, όλμοι φωτοβολίδες,
Ετέιοι πανδαιμόνιο στο σινεμά δεν είδες.
Εφτά τ' Αυγούστου πήγαμε στο Βίτσι βράδυ – βράδυ,
κι ο στόχος μας ο βασικός ήταν το Μάλι, Μάδι.
Έντεκα Πολυάνεμο και Μπικοβίκ θα πάμε,
στα σύνορα τ' Αλβανικά, η θέση μας κοντά 'ναι.
Απ' έδαφος Αλβανικό δύο ταξιαρχίες,

πέρασαν κι εκ των όπισθεν χτυπούν τις ανταρσίες.
Ετότε και οι Αλβανοί αντίδραση εδείξαν,
κι ογδόντα οβίδες κανονιού στην θέση μας ερίζαν.
Κι εμείς τους απαντήσαμε μέσα σε λίγη ώρα,
με βλήματα τριπλάσια για τη δική τους χώρα.
Δώδεκα είχε ο Αύγουστος εκείνη την ημέρα,
που 'πεσε ο 'ταγματάρχης μας εις το χωριό πιο πέρα.
Ήταν ωραίος άνθρωπος, καλή καρδιά, γεμάτος,
ήτανε Εφτανήσιος, τ' όνομα Κωσταντάτος.
Αμάξι όπου δεν πήγαινε, σαν πέφταν παλικάρια,
τα μεταφέρναμε νεκρά απάνω σε μουλάρια.
Τ' Αυγούστου δέκα τέσσερις πολύ κοντά στο βράδυ.
το Βίτσι καταλάβαμε Λόκμα και Μάλι Μάδι.

Το Βίτσι καταλάβαμε κι εβγήκαμεν απάνω,
στις δέκα πέντε του μηνός επήγαμε στον Γράμμο.
Σ' ένα δεκαπενθήμερο μα όχι παραπάνω
το Βίτσι καταλάβαμε επήγαμε στο Γράμμο
Στις δέκα 'φτά εχτύπησε μία μας μεραχία.
στη θέση στα Ψωριάρικα μα είχε αποτυχία
Είχε πολλούς νεκρούς εκεί, είχε και τραυματίες
πάντα στις μάχες έχομε νίκες κι αποτυχίες.

Στ' είκοσι εξ' ελάβαμε στοιχεία λανθασμένα
στην αεροπορία μας τα ίδια είχαν δοσμένα.
Λάθος χτυπήσαμε κι εμείς κ' η αεροπορία
κι έπεσε εξιωματικός και φανταράκια τρία.
Στ' Αυγύστου τσ' είκοσι εννιά επήραμε τον Γράμμο
κι εβγήκε ο εθνικός στρατός εις την κορφή επάνω.
Από αντάρτες πιάσαμε τρακόσους αιχμαλώτους
μεγάλο μέρος βρήκαμε κι από τον οπλισμό τους.
Από τις είκοσι εννιά λυγίσαν οι αντάρτες
άλλοι παραδοθήκανε κι άλλοι γυρίσαν πλάτες.
Σε χώρες μας γειτονικές επήγανε κι εμπήκαν
που ήταν κομμουνιστικές γιακείνο τους δεχτήκαν
Διαταγή ημερήσια διάβασανε μπροστά μας
πως έληξε η αποστολή δια το σύνταγμα μας.
Του πυροβολικού αρχηγός από το Βήτα σώμα
ήρθε κι εσυνεχάρη μας και το θυμάμαι ακόμα
Ο πόλεμος εμφύλιος ήταν κι αδελφοκτόνος
στα σπίτια και στον τόπο μας κρατά ακόμα πόνος.

*Φωτογραφίες από την ώρα της μάχης
Στο σύνταγμα εκατό δύο ήμουνα στα κανόνια
και επολέμησα κι εγώ σ' αδελφοκτόνα χρόνια
Απ' το χωριό της Βυσινιάς, τη μέρα και το βράδυ, χτυπούσαμε το
Μπικοβίκ, Βίτσι και Μάλι Μάδι
Εδώ τα στιγμιότυπα εις τις φωτογραφίες
όταν εδιεξάγονταν οι αδελφοκτονίες
Εις του Αυγούστου τις οχτώ ήμουν σ' αυτή τη θέση
δεύτερο απ' αριστερά είμαι κι εγώ στη μέση.*

Τέλος του Εμφυλίου Πολέμου

Αμα ετελειώσανε εκεί τα βάσανά μας,
με τα κλαδιά στολίσαμε τα αυτοκίνητά μας.
Πολλά παιδιά επλήξανε αδελφικές βολίδες
και είχανε αμφότεροι μανάδες Ελληνίδες.

Η χώρα εσωτερική είχε αιμορραγία
των ξένων τα συμφέροντα ήτανε η αιτία

Αν και εις τον Εμφύλιο έχασα αδελφό μου,
στον Γράμμο κάποια πράγματα έβαζα στο μυαλό μου.
Σκεφτόμουν ποιοι μας φέρανε, και ποιοι μας οδηγήσαν,
στο στάδιο το τραγικό και μας ματοκυλίσαν;
Τα ξένα τα συμφέροντα και η ξενομανία,
οδήγησαν την χώρα μας στην αδελφοκτονία.
Στον Γράμμο έπεφτα συχνά σε συλλογή μεγάλη,
που ‘μαστε εμείς στην μια κορφή κι αντάρτες εις την άλλη.
Ενόμιζε ο απέναντι ότι είναι πατριώτης,
τα ίδια νόμιζα κι εγώ που ήμουν στρατιώτης.
Ποιοι μας εφέρανε εδώ και τι διεκδικούμε,
και ποιοι το βρήκανε σωστό ν’ αλληλοσκοτωθούμε;
Πάντα οι μεγάλοι τους μικρούς για να ‘κμεταλλευτούνε,
και σε πολέμους βάζουν τους, και τους ποδοπατούνε.
Από τα Τρία Σύνορα στην Καστοριά περνούμε,

κύκλο στην πόλη κάνομε, την αποχαιρετούμε.
Για κάποια χρόνια ήτανε έδρα στο σύνταγμά μας,
για ν' αποχαιρετήσομε ήτανε θέλημά μας.
Το Καλοχώρι ήτανε εμάς προορισμός μας,
για δέκα μέρες είχαμε εκεί καταβλισμό μας.
Μία με δέκα του μηνός ήμαστε Καλοχώρι,
κ' ύστερα για τη Λάρισα εβάλαμε την πλώρη.
Δέκα εννάτου μείναμε στο Δρέπανο Κοζάνης,
στις έντεκα στη Λάρισα εκάναμε σεργιάνι.
Επιλοχία μ' έβαλαν εις το επιτελείο,
με ήθελε ο διοικητής δικό του εργαλείο.
Όταν εχρειαζότανε συχνά και πότες – πότες
τους υπερασπιζόμουνα πολύ τους στρατιώτες.
Μόλις μετά τον πόλεμο πολλοί απολυθήκαν,
και τους υπαξιωματικούς πολύ τους ελειφτήκαν.
Επιλοχία μ' εβάλαν κ' ήμουν δεκανεάκι,
ο λοχαγός κι ο διοικητής με βόηθησαν λιγάκι.
Δεκανεάκι ήμουνα στην πυροβολαρχία,
Δίχως να μπω σε ουλαμό με κάνανε λοχία.
Τον μήνα τον Ιούλιο το έτος του πενήντα,
τους μήνες που 'χα στον στρατό δέκα οκτώ τους πήγα.
Με τα χαρτιά επέρασα δευτέρα εφεδρεία,
κι επήρα απολυτήριο απ' την υπηρεσία.
Στσ' έξε τ' Αυγούστου έφτασα πολίτης εις την Κρήτη,
και έμεινα ελεύθερος στο πατρικό μου σπίτι.

Μετεμφυλιοπολεμικά

Μόλις τελειώσανε εδώ των πόλεμων οι φάσεις,
οι ΗΠΑ εστραφήκανε σε άλλες καταστάσεις.
Αφού εδώ και ο Βαν Φλιτ τα βόλεψε ωραία,
σε όμοια αποστολή τον στείλαν στην Κορέα.
Κι ο Πρεσβευτής ο Γκρέιντση επήγε στην Περσία,
σε Σάχη και πετρέλαια εδίναν σημασία.
Δικά τονε συμφέροντα ρυθμίζουν σ' άλλες χώρες,
Κι ως θέλουν τα βολεύουνε εκείνες ώρες – ώρες.
Αφού εδώ μας βάλανε στο λούκι το δικό τους
σε άλλες χώρες όμοιο ήταν το σχέδιό τους

Ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Κρήτη

Κάποιες ελπίδες πήραμε εις τα σαράντα τρία,
που εσυνθηκολόγησε τότε η Ιταλία.
Και που τη Βόρεια Αφρική οι Ναζιστές την χάσαν,
σ' οριστικό κατήφορο εκείνοι επεράσαν.
Μα η ΕΟΚ και το ΕΑΜ κάποιες κινήσεις κάναν,
και στον λαό ανάμεσα πλοκάμια τους, εβάναν.
Εις τα σαράντα τέσσερα, στις πρώτες του Φλεβάρη,
ο σμήναρχος ο Κελαϊδής στην Κρήτη ξεβαρκάρει.
Ήρθεν από το Κάιρο εις την Αγιά Γαλήνη,
με ειδική αποστολή επρόκειτο να μείνει.
Ήτανε δεξιών αρχών όμως αυτός εν πρώτοις,
πάνω από κομματικά ήτανε πατριώτης.
Και συγκεντρώσεις έκανε και άλλες παραστάσεις,
γι' αυτό στην Κρήτη Εμφύλιος δεν πήρε διαστάσεις.
Τον έστειλε η κυβέρνηση σαν άνθρωπο δικό της
κι ο Βενιζέλος ειδικά ο αντιπρόεδρος της.
Με κεντρική αποστολή δια να προσπαθήσει.
αλληλοσυγκρουόμενες τάσεις να συγκρατήσει.
Μόλις εβγήκε στο νησί, αρχές Φεβρουαρίου,
στον Άη Γιάννη έκανε σύναξη Αμαρίου.
Επήγε σε πολλά χωριά και εις το Γερακάρι,
Ρέθυμνο Κάστρο και Χανιά και εις το Νεύς Αμάρι.
Σφακιά και Αποκόρωνα και Άγιο Βασίλη,
εκεί πολλοί τον συναντήσανε, πολλοί δικοί του φίλοι.
Σμίγει με Ρούσο Κούνδουρο, Μπίρη και Μαντζαράκη,
με τον Αντώνη τον Μαρή τον Χρήστο τον Τζιφάκη.
Του Μάρτη αρχές συγκέντρωση παγκρήτια στ' Αρκάδι,
δύο Απριλίου σύσκεψη με το ΕΑΜ ομάδι.
Εκεί στο Βαλσαμόνερο, στις Βασιλές την θέση.
μία συμφωνία υπέγραψαν χωρίς να διαρκέσει.
Όπως και στην Τρομάρισα τα είχαν συμφωνήσει,
μα όμως η αθέτηση δεν έμελε ν' αργήσει.
Στον Λάμπρονα οι Σφακιανοί όπου συγκεντρωθήκαν,
αυτά που είπε ο Κελαϊδής καλά τα αφρουκασθήκαν.
Ο Κελαϊδής ως σμήναρχος ήρθε μ' αεροπλάνο

κι εχτύπησε τους Γερμανούς στον Ακονέ απάνω.
Ετότες εργαζόμουνα σε κοντινό μητάτο,
την ώρα που τους χτύπησε ήμουνα από κάτω.
Κάλυκες του μυδράλιου επέφτανε κοντά μου
και τη θυμούμαι τη σκηνή στα γεροντάματά μου.
Έδρασε και στην Αφρική κι έγραψε ιστορία
και αρχηγό τον κάνανε στην αεροπορία

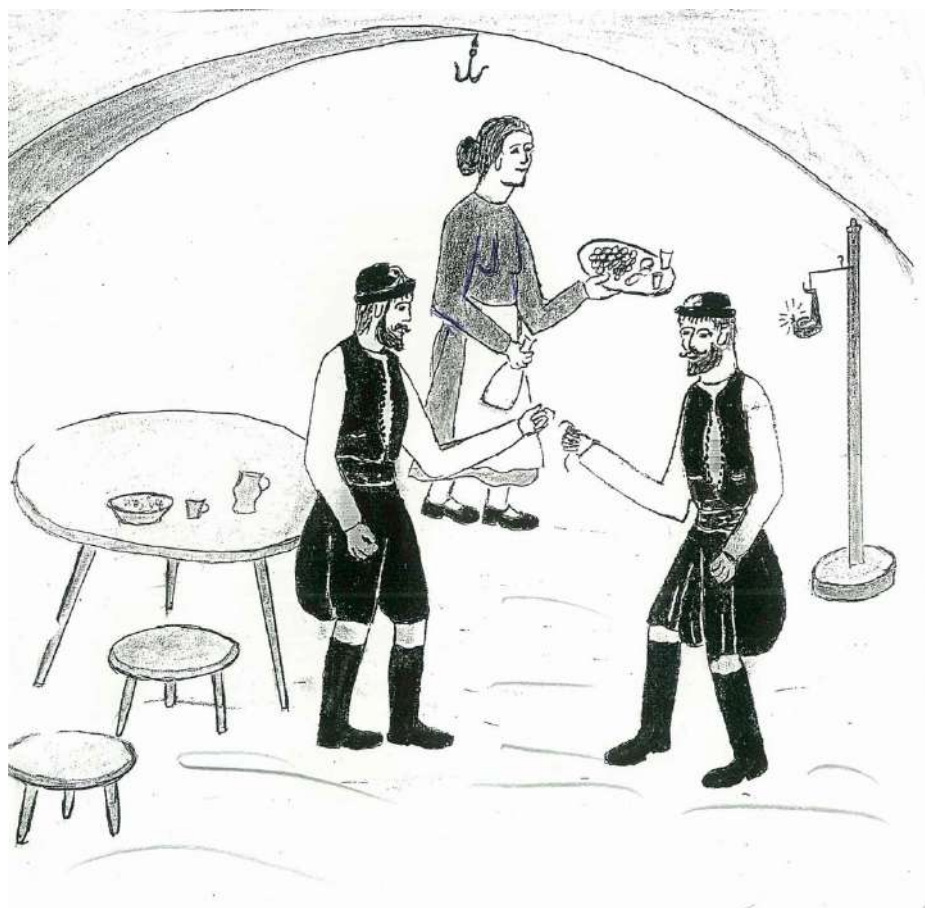

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ

Προξενιό «Κόψιμο Κλωστής»

Εφόσον πια η προξενιά ήταν τελειωμένη,
ελέγανε πως «την κλωστή την είχανε κομμένη».
Της νύφης ένας συγγενής την μία άκρη κρατούσε,
κι ένας δικός, απ' τον γαμπρό την τράβανε και σπούσε
Όπου σ' αυτό το προξενιό της νέας και του νέου,
με της κλωστής το κόψιμο έμοιαζε συμβολαίου.
Το προξενιό για τα παιδιά ήτανε τελειωμένο,
κ' ήταν και το συμπεθεριό κατευχαριστημένο.

«Το κόψιμο της κλωστής» στο προξενιό

Ο αρραβώνας

Μέχρι το τρίτο τέταρτο του εικοστού αιώνα,
ακούτε πως εκάνανε τότε τον αρραβώνα.
Ήτανε πάντα συντροφιά, των είκοσι και κάτω,
κατά κανόνα όριζαν και πήγαιναν Σαββάτο.
Μα και μεγάλης εορτής παραμονή πηγαίναν,
έθιμα και συνήθια σε χρόνια περασμένα.
Μόλις εκαταφτάνανε στις κοπελιάς το σπίτι,
το κέρασμα τσ 'υποδοχής το κέρναγε η νύφη.
Λέει ο πατέρας του γαμπρού στις νύφης τον πατέρα,

*«Όλοι καλά γνωρίζομε γιατί ήρθαμ' εδώ πέρα,
Έλα κοντά συμπέθερε να συνεννοηθούμε,
αν είναι όλοι σύμφωνοι σ' αυτό που ξεκινούμε.
Έφερε το κοπέλι μου ένα δαχτυλιδάκι,
και πες μου αν το δέχεσαι για το κοπελιδάκι;»
«Συμπέθερε δεχόμαστε, δεχτή η πρότασή σας,
δικό μας το κοπέλι σας, κ' η κόρη μου δική σας»*

Αμέσως εσηκώνουνταν οι αρραβωνιαστιάδες,
συγχαρητήρια κι ευχές εδίναν και παράδες.
Όμως οι περισσότεροι σε τούτο το συνάφι,
εβάζανε χαρίσματα φτιαγμένα από χρυσάφι.
Μετά της νύφης οι δικοί όλοι θα σηκωθούνε,
να συγχαρούνε τα παιδιά και να των ευχηθούνε.
Πρώτοι τραγούδι αρχίζαμε οι αρραβωνιαστιάδες
κι ελέγαμε ριζίτικα αλλά και μαντινάδες.
Ετρώγανε και πίνανε και εχαροκοπούσαν
σε γεγονός ευχάριστο, ευχάριστα περνούσαν.
Το Σάββατο γλεντίζαμε την Κυριακή όλη μέρα,
συνηθισμένο ήτανε να φύγουμε Δευτέρα.
Τη μπουμπουνιέρα παίρνανε που είχε τα κουφέτα,
όμως σε όλους έδινε η νύφη και πετσέτα.
Από πετσέτα είπαμε ότι επαίρναν ούλοι
πετσέτα δίναν στον γαμπρό και δώρα στο σακούλι.
Εις το σακούλι του 'βάζαν δώρα πολλά και κρέας,

αυτός ο πρωταγωνιστής ήτανε της παρέας.
Ήταν αιώνας εικοστός, τρίτη δεκαετία,
εις της καλής του ο γαμπρός να πάει είχε αιτία.
Το ζεύγος δεν θα έπρεπε να' ν' απομονωμένο,
διότι και απλό φιλί ήτο απαγορευμένο.
Ήταν και τρίτο πρόσωπο για να τηρείται η τάξη,
δεκαετίες πέρασαν, το έθιμο ν' αλλάξει.

Ο γάμος

Ο γάμος πάντοτε σχεδόν τον εικοστό αιώνα,
γινότανε την Κυριακή, το είχαμε κανόνα.
Στα σπίτια μας, γινότανε στα χρόνια τα δικά μου,
και στο δικό μου το χωριό και στα γειτονικά μου.
Εστέλνανε τον καλεστή όλους να τους καλέσει,
στην πόρτα που ήτανε κλειστή μία πέτρα θε να θέσει.
Τ' αφέντικο σαν γύριζε θε να το καταλάβει,
η πέτρα είναι κάλεσμα στο γάμο για να πάει.
Οι γάμοι οι μεγαλύτεροι κρατούσαν μία βδομάδα,
την Παρασκευή αρχίζανε κι ερχόντανε αράδα.
Φτάνανε την Παρασκευή από τ' αλάργο μέρη,
φίλοι γνωστοί και συγγενείς, αλλά και συμπεθέροι.
Το Σάββατο τα όργανα ερχόνταν κ' οι κουμπάροι,
όπου θα στεφανώνανε το τίμιο ζευγάρι.
Το Σάββατο πηγαίνανε πέντε – έξε συγγενάκια,
για τα προυκιά με τ' άλογα και με τα γαϊδουράκια.
Την Κυριακή αρχίζανε γλέντι και φαγοπότι,
μετά ετοιμαζόντανε, αποστολή τους πρώτη.
Οι άντρες όσοι θέλανε μπορούσανε να πάνε,
όμως οι «συνοπαρτούσες» πολλές δεν πρέπει να 'ναι.
Το περιβάλλον του γαμπρού όριζε ποιες θα πάνε,
και κάθε συνοπάρτουσα καβάλα πρέπει να 'ναι.
Και τ' άλογο τιμητικά, το σέρνει ένας δικός της,
ίσως το αδερφάκι της, ίσως ο σύζυγός της.
Προτού να ξεκινήσουνε ζητούν ευκή της μάνας,

με τραγουδάκι ειδικό και με σκοπό της στράτας:
«Δώσε μας μάνα την ευκή να ξεκινήσει ο γάμος,»
«Γ' ευκή μου ομπρός κι οπίσω σας, ζερβά σας και δεξιά σας
Να πάτε να μου φέρετε την ακριβή μου νύφη,
Από 'ναι από ψιλή γενέ κι από καθάριο γαίμα».
Σημαιοφόρος πάει ομπρός κρατά το λάβαρό του
Δεύτερος είναι ο παπάς καβάλα στ' άλογό του
Αγκαλιασμένοι ακολουθούν τριάδες και τετράδες,
και με της στράτας το σκοπό, είν' οι τραγουδιστάδες.
Όταν επλεισιάζανε στις κόρης το σπιτάκι,
επροειδοποιούσαμε πάλι με τραγουδάκι.
«Ο νιός γαμπρός emήνυσε του πεθερού μαντάτο
Να το κατέχεις πεθερέ την Κυριακή πως θα 'ρθω,
Να παρασύρετε τσ' αυλές, ν' ασπρίσετε τσοι ρούγες...»
Στην ταύλα εκαθίζανε ολόκληρος ο γάμος,
κι ετρώγαν κι εγλεντίζανε σε γεγονός μεγάλο.
Συχνά η στέψη εγίνετο στου πεθερού το σπίτι,
και από σπίτι πατρικό επαίρναμε τη νύφη.
Με τραγουδάκι ειδικό ελέγαμε στη νύφη,
πως ήρθε η ώρα κ' η στιγμή για ν' αποχαιρετήσαι.
«Αποχαιρέτα νύφη μου ούλους τσοι συγγενείς σου,
μα πρώτα τους γονέους σου και τα καλά σου αδέρφια.
Μετά τσι φιλενάδες σου και τσι γειτόνισσές σου»
Πάντοτε στη διαδρομή, οι γάμοι όπου περνούνε,
βγαίνουνε φίλοι και δικοί το γάμο και κερνούνε.
Και σε ενδιάμεσα χωριά από όπου κι αν περάσουν,
πολλοί θα είναι πρόθυμοι το γάμο να κεράσουν.
Τη νύφη εσυνοδεύανε συχνά δυο – τρεις δικοί της
Και την επαραδίνανε στο νέο της το σπίτι.
Να την διευκολύνουνε, θέλανε δίχως άλλο,
εύκολα να προσαρμοστεί στο νέο περιβάλλον.
Εάν η νύφη ήταν μακριά, εις τον καιρόν εκείνο,
όμορφη περιπέτεια εγώ αυτή την κρίνω.
Σε χιλιόμετρα πολλά πχαίναμε περπατώντας,
σε φάλαγγα ευχάριστη αλλά και τραγουδώντας.
Ο κόπος που ειν' ευχάριστος, νομίζω δεν κουράζει,
τα πόδια κι αν κουράστηκαν, καθόλου δεν πειράζει.

Εδιασχίζαμε βουνά, φαράγγια και μουράκια,
 κι ελέγαμε μακροσκελή της στράτας τραγουδάκια.
 Και άκουγες ανδροπρεπή του δρόμου μελωδίες,
 όμορφη φάλαγγα έβλεπες, μύριζες ευοδείες.
 Ήτανε χάρμα οφθαλμών την φάλαγγα να βλέπεις,
 ήτανε χάρμα ακοής, τραγούδια όπως πρέπει.
 Άσπρα, μαύρα και κόκκινα, ήτανε τα μουλάρια,
 μπλάβα με ζώνες κόκκινες ήταν τα σαλιβάρια.
 Όμορφες συνοπάρτουσες ήταν ανάμεσά τους,
 με χτυπητούς χρωματισμούς εις τα φορέματά τους.
 Της στράτας ένα ποίημα ήθελα ν' αναφέρω,
 Που το τραγούδουνα κι εγώ κι όπου καλά το ξέρω:
*«Κοράσιο στην Ανατολή έφαινε κι ετραγούδιε
 μα ο σιρισμός του μασουριού κι ο χτύπος του πετάλου,
 κι ο αηδονισμός τση λυγερής εις τσ' ουρανούς εβγήκε»*
 Καραβοκύρης το γροικά π' αναμεσίς πελάγου,
*«Στέξετε ναύτες τα κουπιά, ρειΐζη το τιμόνι,
 ν' ακούσομε τη λυγερή ίντα τραγούδι λέει.*
Κόρη μ' ίντα 'χεις και πονείς και τραγουδείς με πόνο;»
*«Εγώ και στο τραγούδι μου κι εκειά μοιρολογούμαι,
 Μάνα και κύρην έθαψα κι αδέρφια και ξαδέρφια.
 Κι άντρας απού μου πήρανε εβγήκε βερεμιάρης.
 Ξαρωστικό μου ζήτηξεν απού δεν το 'χει ο τόπος.
 Τσ' άγριας λαφίνας το τυρί και του λαγού το γάλα,
 Κυδώνι απ' την Ανατολή και μήλο απού τη Δύση,
 μα ώστε να πιάσω το λαγό, ν' αρμέξω τη λαφίνα,
 να πάω στην Ανατολή και να 'ρθω απού τη Δύση,
 αρρώστησε, ξαρρώστησε κι άλλη γυναίκα επήρε».*
 Όταν ο γάμος γύριζε και έφερνε τη νύφη,
 και σαν επλεισιάζανε εις του γαμπρού το σπίτι,
 με τραγουδάκι ειδικό ειδοποιούσαν πάλι.
 Εις την μητέρα του γαμπρού αν θέλει να προβάλει:
*«Πρόβαλε μάνα του γαμπρού και πεθερά τση νύφης,
 να δεις τον ακριβό σου γιό και τη χρυσή σου νύφη»*
 Στην πόρτα επερίμενε η πεθερά της νύφης,
 δια να την υποδεχτεί εις του γαμπρού το σπίτι.
 Κι αν ήτανε η πεθερά ως μαυροφορεμένη,

άσπρη πετσέτα είχενε στην κεφαλή βαλμένη.
Η μια την άλλη αγκάλιαζε και την γλυκοφιλούσε,
και ήτανε ιστορική η ώρα που περνούσε.
Καθίζαν οι νεόνυμφοι στην πιο ωραία πάντα,
και τον «παστό» τον είχανε στολίσει με γιρλάντα.
Γιρλάντα τριανταφυλλιά ήτανε, ή με βάτους,
κι ο κόσμος τους ευχότανε να ν' ο Θεός κοντά τους.
Δεν ήταν κέντρα ευρύχωρα, ουτ' αίθουσες μεγάλες,
κι ο γάμος εμοιράζετο σ' άλλων σπιτιών τις σάλες.
Και γείτονες το σπίτι τους είχανε διαθέσει,
γιατί ένα σπίτι δεν μπορεί τον γάμο να χωρέσει.
Στην αίθουσα την κεντρική ήτονε το ζευγάρι,
ήταν κι οι συνοπάρτουσες, όργανα και κουμπάροι.
Ήταν σ' αυτή την αίθουσα κι όσοι άλλοι εχωρούσαν,
να είναι ο γάμος μαζωχτός ποτέ δεν ημπορούσαν.
Η λύρα οικολογικά εχάριζε τις νότες,
της λύρας ηχορύπανση δεν είχαμεν ετότες.
Στα διπλανά δωμάτια, άλλοι τραγουδιστάδες
γλεντούσαν με ριζίτικα και με τις μαντινάδες.
Οι γάμοι που κρατούσανε για μία εβδομάδα,
όλες τις ώρες ενεργή ήταν μεγάλη ομάδα.
Άλλοι για ύπνο πχαίνανε και άλλοι εγυρίζαν,
Όλο το εικοσιτετράωρο χορεύαν και εγλεντίζαν.
Την Πέμπτη μέρα ετέλειωνε του γάμου το συνάφι,
χαριτολόγα λέγαμε πως είν' «σιχτήρ πιλάφι».
Οι άλλοι γάμοι αρχίζανε το Σάββατο ημέρα,
κρατούσανε την Κυριακή τελείωναν την Δευτέρα.
Όταν καθένας έφευγε να πάει στο σπιτικό του,
την μπουμπουνιέρα έπαιρνε μα και το πατητό του.
Την μπουμπουνιέρα έπαιρνε που είχε τα κουφέτα.
εις τους κουμπάρους έδινε η νύφη και πετσέτα.
Κι ένα σακούλι δίνανε εις τον πρωτοκουμπάρο,
καλολοΐδια του 'βαζαν κι ένα μερό μεγάλο.
Πετσέτα ακόμα έδινε μ' όλη τη θέλησή της,
σ' αυτούς που έκανε στενούς καινούριους συγγενείς της.
Πετσέτα ακόμα έδινε και στους δυο – τρεις δικούς της
που την εσυνοδέψανε στο σπιτικό του αντρούς της.

Η γαμήλιος φάλαγγα

Σ' όμορφη και χαρμόσυνη, στη φάλαγγα του γάμου
είχα συχνά συμμετοχή στα χρόνια τα δικά μου.

Πανέμορφη και γραφική φάλαγγα πεζοπόρα,
κάτι που δεν θα ξαναδούν αυτοί που ζούνε τώρα.

Ποτέ δεν θα το ξαναδείς να γίνεται στην πράξη,
Στράτας τραγούδια ανδροπρεπή με ανθρωπιά και τάξη.

Όπου τα τραγουδούσανε όμορφα παλικάρια,
με τα μιτανογέλεκα και με τα σαλιβάρια.

Υποδοχή της νύφης από την πεθερά

Αν η μητέρα του γαμπρού ήτανε πενθισμένη που ήτανε αναπόφευκτα και μαυροφορεμένη άσπρη πετσέτα έβαζε επάνω στο τσεμπέρι γιατί το μαύρο γρουσουζιά μπορούσε να τους φέρει. Σαν έφτανε αγκαλιάζονταν και εγλυκοφιλούνταν τέτοια στιγμή ιστορική πάντα θα την θυμόνταν.

Η αντιχαρά (η αντίγαμος)

Όταν για πρώτη της φορά στις νύφης θα ερχόταν, παρέα από το μέρος της «αντιχαρά» λεγόταν. Μπορούσανε και να 'ρθουνε την Κυριακή του γάμου, από της νύφης τους δικούς αντιχαρά να κάμουν. Τότε οι γάμοι κράταγαν τρεις μέρες δίχως άλλο, Τώρα για το πεντάωρο πολύ το αμφιβάλλω.

Γέννηση παιδιού

Στ' αντρόγυνα τα νέικα, όταν επεριμέναν,
ένα μεγάλο γεγονός, πως θα τους έρθει γέννα.
Δεν ξέρανε τι θα τους βγει, κορίτσι ή αγοράκι,
μ' αυτοί το θέλαν σερνικό και με πολύ μεράκι.
Αν θα ερχόταν σερνικό θα 'χαν χαρά μεγάλη,
και μπαλωτές ερίχνανε για να το μάθουν κι άλλοι.

Εκάνανε και όνειρα, αν ήταν αγοράκι,
που τέτοια δεν θα κάνανε αν ήταν κοριτσάκι.
Στ' αντρόγυνα τα σερνικά ήταν πεθυμισμένα,
δεν θέλανε τα θηλυκά ετότες τα καημένα.

Ήτανε απαράδεχτο και ήταν αδικία
Μα βρίσκουν και στην αδικία μία δικαιολογία:

- 1) Το αγοράκι σίγουρα άμα θα μεγαλώσει,
στο σόι και στην φαμελιά είχε πολλά να δώσει.
  - 2) Άτομα παραγωγικά ήτανε τα κοπέλια,
εβόσκανε τα πρόβατα κι εσκάφτανε τ' αμπέλια.
  - 3) Σε μίαν αντιπαράθεση που μπόριε να συνέψει,
ο άντρας ήταν ικανός τον ρόλο του να παίξει.
  - 4) Ο άντρας ήταν ικανός το σόι ν' αναδείξει,
και ακόμα να αντισταθεί αν θα ερχόταν ρίξη
  - 5) Ο άντρας κι αν θα παντρευτεί το σόι μεγαλώνει,
της κοπελιάς η μοίρα της αλλού σογιού ξαμώνει.
  - 6) Η κοπελιά επρόκειτο κλειστή ζωή να κάνει,
ούτε μεγάλα σχέδια στη σκέψη της δεν βάνει.
- Πιο λίγα δικαιώματα είχε αυτή στη ζήση,
στην τουαλέτα εκρύβετο αν ήθελε καπνίσει.
Ζούσε η γυναίκα μια ζωή πολύ αποκλεισμένη,
αφού τα βάρβαρα ταμπού την είχαν δικασμένη.
Εάν και μέσα στο χωριό πολύ κυκλοφορούσε,
τις κουτσομπόλες του χωριού πάλι τις προκαλούσε.
Και την αποκαλούσανε τρελή και «χωριογύρα»
και ήταν λίγο φυλακή η κόρη η κακομοίρα.
Μα ήθελε κι αυτή να βγει να δει και να τη δούνε,
μα θα 'δινε δικαίωμα να την κακολογούνε.
Έπαιρνε τη λαΐνα της να πάει να τη γεμώσει,

Ήτανε αφορμή καλή λιγάκι να ξεδώσει.
Να σμίξει κι άλλες κοπελιές να πούνε τα δικά τους,
Έστω να πάνε στο νερό ήταν δικαίωμά τους.
Μα στη δική μας εποχή παντού η γυναίκα μπαίνει,
και τις πηλιότερες φορές βγαίνει πετυχημένη.
Παλιότερα τσ' αξίες τους δεν αξιοποιούσαν,
Ούτε στον τόπο επρόσφεραν αυτά που θα μπορούσαν.

Η βάφτιση

Η βάφτιση είν' ένας δεσμός με σεβασμό μεγάλο,
και με υπόληψη πολύ χωρίς και δίχως άλλο.
Δυο φίλοι άμα θέλανε σύσφιξη στον δεσμό τους,
για την συνεργασία τους και τον προορισμό τους.
Συνδέονται με συντεκνιά που είναι φιλιά Μεγάλη,
και στεραιή και μόνιμη και δεν μπορεί να σφάλει.
Κάποιες φορές τη συντεκνιά τη χρησιμοποιούνε,
και γεφυρώνουν διαφορές να συμφιλιωθούνε.
Συχνά συντέκνους κάνουνε και τους πολιτευτές μας,
για κάποια συμπαράσταση να 'χομε στις δουλειές μας.
Και θέλει κι ο πολιτευτής να μασε πλησιάζει,
δια το ψηφαλάκι μας να το εξουσιάζει.
Όμως δια τη συντεκνιά εγώ θα αναφέρω,
πως την εκάναμε παλιά ότι είδα κι ό,τι ξέρω.
Έκανε ο πρωτοσύντεκνος επιλογή στους σέρτες,
λεβέντες, ευυπόληπτους και πιώτες και γλεντζέδες.
Γιατί σ' αυτή τη φιλική αντιπαράθεσή του,
δεν θέλει να 'ρθεί δεύτερη η συντροφιά η δική του.
Κοντά στο βράδυ πάντοτε αυτό το παρεάκι,
εφτάναμε στην εκκλησιά κοντεύοντας βραδάκι.
Εκεί μας είχαν το παιδί πρωτύτερα φερμένο,
ετότες τέτοιο έθιμο ήταν συνηθισμένο.
Δεν ήταν η μητέρα του στην εκκλησιά φερμένη,
αυτή στο σπίτι ήτανε για να μας περιμένει.
Σε κολυμπήθρα πήλινη καμιά φορά βαφτίζαν,
και το φωτίζαν το παιδί και το ονοματίζαν.
Μ' ένα πανί ο σύντεκνος κρεμούσε στο λαιμό του,

εγγυητής εις τον Θεό για το βαφτισιμιό του.
Σαν τελειώσει η βάφτιση στα χέρια του το φέρνει,
στο σπίτι από τα χέρια του η μάνα του το παίρνει.
Η μάνα εις την πόρτα της στέκει και περιμένει,
φιλεί το χέρι του νονού και το παιδί της παίρνει.
Στην τάβλα εκαθίζαμε κι αρχίζαμε τραγούδι,
αφού εγίνει χριστιανός εκείνο τ' αγγελούδι.
Πρώτη τραγούδι άρχιζε η συντεκνοπαρέα,
με τραγουδάκια της φοράς όμορφα και ωραία.
Και να μου επιτρέψετε ν' ασχοληθώ λιγάκι
μ' ένα μικρό για τη φορά όμορφο τραγουδάκι.
*«Σαν εβαφτίστην το παιδί κι εγίνει Χριστιανάκι,
Να το χαρούν οι γονέοι του και να το μεγαλώσουν,
Και να το πέσουν στο σχολειό γράμματα για να μάθει,
Να το χαρεί και ο νονός και να το στεφανώσει,
Να του βαφτίσει και παιδί»*
Ήτανε τότε έθιμο πολύ συνηθισμένο,
να στεφανώσεις το παιδί που είχες βαφτισμένο.
Μα και το πρώτο του παιδί έπρεπε να βαφτίσεις,
το έθιμο που άρχισες, για να το συνεχίσεις.
Τα τραγουδάκια της φοράς ήταν πολύ ωραία,
όπως αυτό που το 'λεγε η συντεκνοπαρέα.
*«Φιλιότσο μου στο γάμο σου και στη ξεφάντωσή σου,
τα χιόνια αλεύρια να γενούν και τα βουνά κριγιάρια,
κ' η θάλασσα γλυκιά κρασί και τα καράβια κούπες,
να πιουν οι καλεσμένοι σου».*
Σαββάτο πάντα εφτάναμε στον τόπο οι συντέκνοι,
στο σπίτι του συντέκνου μας όπου μας απεδέχτει.
Την Κυριακή γλεντίζαμε σε όλη την ημέρα
και αποχαιρετούσαμε και φεύγαμε Δευτέρα.
Σπίτια πολλά συγγενικά, που είχε ο σύντεκνός μας,
το παρεάκι επαίρναν τραπέζι το δικό μας.
Όλοι πετσέτες παίρναμε μα και το πατητό μας,
όταν αναχωρούσαμε να πάμε στο χωριό μας.
Δίναν στον πρωτοσύντεκνο σακούλι κι άλλα δώρα,
Κι όλα τα παραδίνανε στου χωρισμού την ώρα.
Φεύγοντας το βαφτισιμιό ηθέλαμε να δούμε,

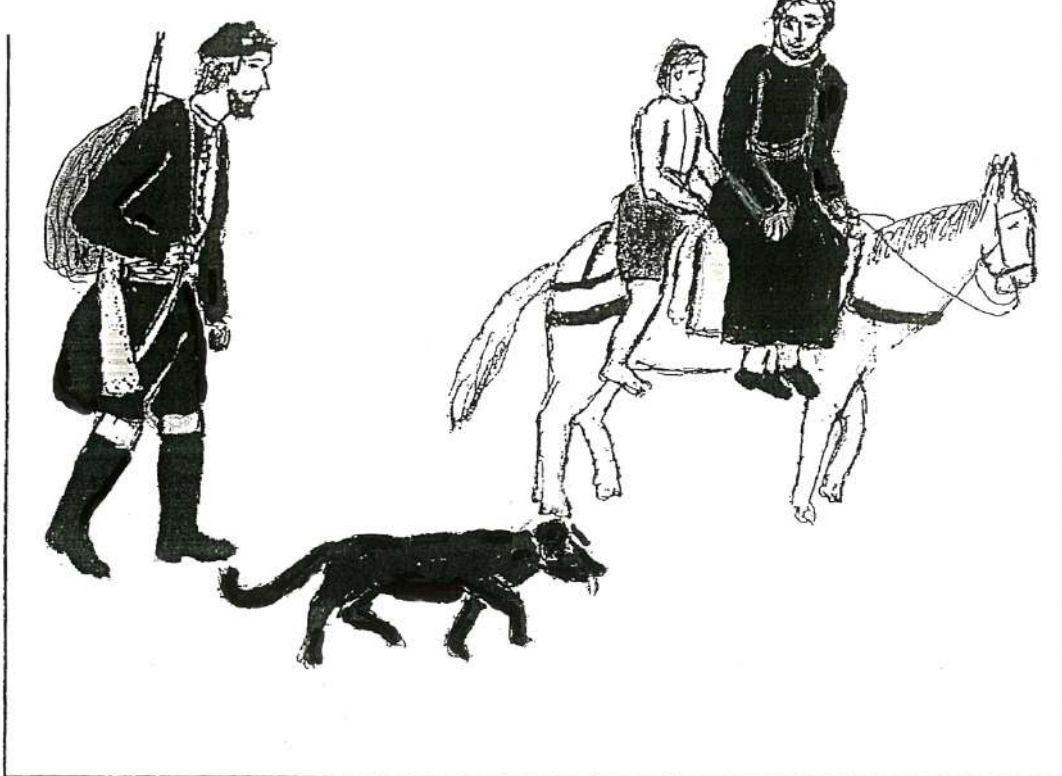
και εις το κρεβατάκι του παράδες του πετούμε.
Φεύγοντας τραγουδούσαμε του δρόμου τραγουδάκι,
και σκέφτομαι τελειώνοντας να σας το πω λιγάκι:
*«Εδά στο εξεκινισμό τρεις ποταμοί κινούνε,
ο ένας πάει ανατολή κι ο άλλος εις τη δύση,
κι ο τρίτος ο καλύτερος περβόλι να ποτίσει.
Ποτίζει δέντρα και μηλιές, μηλιές και κυπαρίσσια».*

*Σε κολυπήθηρα πήλινη καμιά φορά εβαφτίζαν
μα τρία ημερόνυχτα όμορφα εγλεντίζαν.
Και τότε που βαφτίζαμε μικρούλια αγγελούδια,
ελέγαμε ριζίτικα της βάφτισης τραγούδια.
Και ο δεσμός της βάφτισης σε περασμένα χρόνια,
εις τους συντέκνους είχενε υπόληψη αιώνια.
Είναι φιλιά και σήμερα μα όχι όπως τότε,
τα πάντα εις τις μέρες μας λασκάρουν πότε – πότε.
Και όταν εβαφτίζανε ένα μικρό παιδάκι,
ήτανε τοπική γιορτή σ'όλο το χωριουδάκι.*

Η γυναίκα καβάλα ο άντρας φορτωμένος

Πολλές φορές τ' αντρόγυνο παρέα περπατούσε,
καβάλα ήτανε αυτή, βάρος αυτός κρατούσε.
Της τα περιορίζανε τα δικαιώματά της,
μ' ο άντρας την σεβότανε σαν ήτανε κοντά της.
Θα ήταν απαράδεχτο ο άντρας να' ν' καβάλα
και μια γυναίκα να' ν' εκεί να περπατά με ζάλα.
Ξένη γυναίκα να 'τανε θα της παραχωρούσαν,
φτάνει για τον ιπποτισμό μην τον παραξηγούσαν.
Μα και σε κάποια βάσανα γυναίκες δεν εβάναν
τις είχαν σε υπόληψη και χάρη των εκάναν.

Της γυναίκας δεν της άφηναν εξουσία, μα παράλληλα την είχανε σε υπόληψη, Συχνά, η γυναίκα ήτανε καβάλα στο άλογο και ο άντρας της ακολουθούσε, όχι μόνο πεζός, μα και φορτωμένος. Στη Δυτική Κρήτη ειδικά, την γυναίκα τη θέλανε για σύζυγο και για μάνα, όχι όμως για θυγατέρα ή αδελφή. Δεν μετρούσε πολύ για την ανάδειξη της οικογένειας, ούτε σε αναμέτρηση με άλλες οικογένειες, μα ήτανε και λεπτή η θέση της γυναίκας. Και ένα ψέμα να λέγανε σε βάρος της έθιγε την υπόληψη της οικογένειας. Όμως άμα ήταν, κάπου, της είχανε υπόληψη.

ΑΣΘΕΝΕΙΕΣ - ΘΑΝΑΤΟΣ - ΚΗΔΕΙΑ - ΜΗΜΟΣΥΝΟ

Εάν αυτός π' αρρώσταινε δεν είχε να πληρώσει,
τα φάρμακα και τους γιατρούς όπου να τη γλιτώσει.
Κάναν βραστάρια, εντριβές, βεντούζες, γιατροσόφια,
από βοτάνια του βουνού και ξενικά και ντόπια.

Έκανε τάμα στο Θεό, κάποια ελιά να δώσει
και του Θεού η δύναμη να 'ρθει να τονε σώσει.

Όμως εκαταφεύγανε συχνά και στη γητεύτρα,
που εκρατούσε τον σταυρό κι αγιασμένη πέτρα.

Εφέρνανε και τον παπά παράκληση να κάνει,
να'ρθεί η θεία δύναμη τον άρρωστο να γιάνει.
Αφού καθόλου διαφορά δεν φέρναν τούτα όλα,
εκαταφεύγαν στον γιατρό την τελευταία ώρα.

Πουλούσανε καμιά ελιά, ή το οικόσιτό τους,
να τονε πάνε στον γιατρό να γιάνει ο δικός τους.

Με ξύλα εσκαρώνανε το πρόχειρο φορείο,
για να τον πάνεστον γιατρό ή στο λεωφορείο.

Άντρες πολλοί πηγαίνανε, γιατί ήθελαν ν' αλλάζουν,
γιατί οι δρόμοι οι μακρυνοί τους άνθρωπους κουράζουν.

Συχνά κατόπιν εορτής, εις τον γιατρό πηγαίναν,
γιατί και η ασθένεια στα δύσκολα επέρναν.

Μεταφορά Αρρώστου

Δεν είχαμ' αυτοκίνητα, ούτε λεωφορεία
άρρωστοι επχαιάναν στον γιατρό με πρόχειρα φορεία.
Κι αν ήτανε αλαργωπά εις τον γιατρό να φτάσουν
κι αν χιλιόμετρα πολλά έπρεπε να περάσουν
άντρες πολλοί πηγαίνανε δια να βοηθήσουν
και όσους κουραζόντουσαν για ν' αντικαταστήσουν.

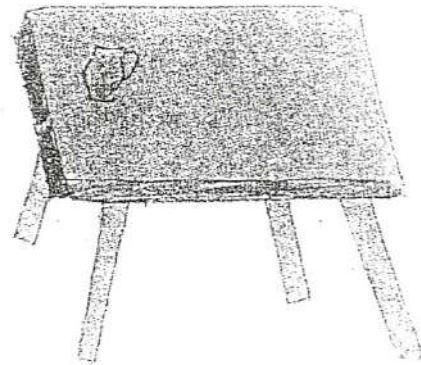
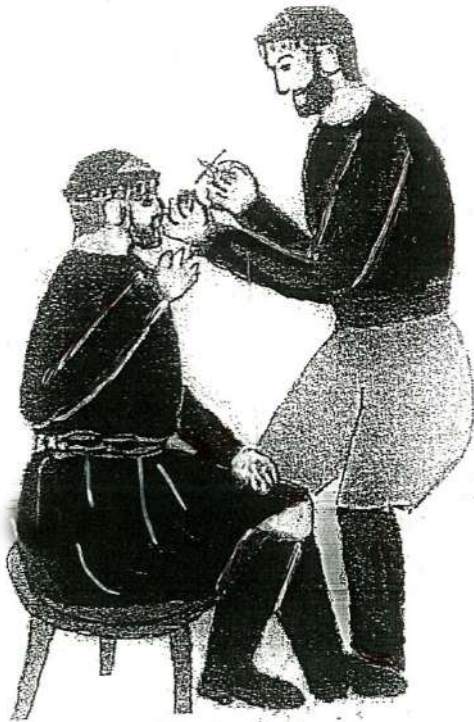
Οδοντιατρείο πρακτικό

Αν ένα δόντι μας μπορεί κάπως να μας πονούσε, κάποιος με την τανάλια του το 'βγαζε το πετούσε.

Αν όμως ήταν σταθερό τανάλια δεν το βγάζει, κάνουνε άλλη επέμβαση κ' η θεραπεία αλλάζει.

Σίντερο βάζουν στην φωτιά μέχρι να κοκκινίσει, και με καλάμι ο ειδικός σωστά θα τ' οδηγήσει.

Και το καυτηριάζουνε και ο χωρικός πιστεύει πως με το καυτηρίασμα το δόντι θεραπεύει.

Πρακτικός ορθοπεδικός

Αν σπούσαμε καμιά φορά το χέρι ή το πόδι,
ποτέ δεν επηγάιναμε για τον γιατρό στην πόλη.
Ήτανε κάποιος «ειδικός» και ήξερε τον τρόπο
και φρόντιζε να παχύνουνε τα κόκκαλα στον τόπο.
Και άμα ήτανε πληγή, αντί για γάζα εβάναν,
απ' της αράχνης το χαρτί που «γάζα» το εκάναν.
Μετά εβάζαν άβραστο από μαλλί προβάτου
Όπου κι ευχόνταν ο παθών να έρθει στα καλά του.
Ίσια ξυλάκια εβάζανε και την πληγή εδέναν
και σε μεγάλο ποσοστό ίαση πετυχαίναν.
Με πρόβειο άβρασο μαλλί το ετυλίζαν μόνο
που είναι ο «μαρόλιπος» και μικροβιοκτόνος
Μα του μαλλιού η προτίμηση ήταν ακόμα μία
που εμποδίζει ανάπτυξη εις την κακοοσμία.

Πρακτική θεραπεία των εγκαυμάτων

Τα γιατροσόφια πιο παλιά που χρησιμοποιούσαν, πολλές φορές και μόλυνση αυτά δημιουργούσαν.

Εκτεταμένα εγκαύματα για να θεραπευτούνε, πιστεύαν με λαγού προβιά πρέπει να καλυφτούνε.

Νοπή να είναι η προβιά και όχι στεγνωμένη, και όλα τα εγκαύματα αυτή η γιατρεία τα γιαίνει.

Όμως σε μια περίπτωση μόλυνση προεκλήθη και ο θεραπευόμενος στον τάφο οδηγήθη.

*Στο σκίτσο με λαγού προβιά έγκαυμα θεραπεύαν.
η λύση η καλύτερη πως ήταν επιστεύαν.*

Κοφτές και κουρφές βεντούζες

Όταν κανείς ευρίσκετο με πυρετό και πόνους
δεν πήγαινε εις τον γιατρό, μα ερώτα τους γειτόνους.
Αλάργο ήταν οι γιατροί και θέλαν και παράδες
μα δωρεάν διάγνωση εκάνανε οι γράδες.
Αυτές με δίχως πληρωμή θε να τον συμβουλέψουν
κ' οι συμβουλές των γυναικών θε να τονε γιατρέψουν.
Αυτές τον συμβουλεύανε τι θα 'πρεπε να κάνει
έκανε ότι του 'λεγαν κ' ήλπιζε πως θα γιάνει
Συνήθως αποφαίνονταν, βετούζες, βρασταράκι
και στους Αγίους τάματα για να γινεί γεράκι
Εάν αντιμετώπιζε λίγο κρυωματάκι
«Κουρφές» βετούζες φτάνανε να γιατρευτεί λιγάκι
μ' αν ήτανε ο άρρωστος άσκημα κρυωμένος
κοφτές βετούζες θα 'πρεπε να κάνει ο καημένος.
Τον ξυραφίζανε λοιπόν και τη βετούζα εκάναν
του κάνανε αφάιμαξη, αίμα κακό του βγάναν
και γιατροσόφια αντίθετα εκάνανε κι εβλάφταν
κι αντί να θεραπεύουνε τον λάκκο του εσκάφταν.

Και ολίγο πρακτικοί χειρουργοί

Άμα εχρειαζότανε ράμμα στον τραυματία
ώς και χειρουργοί πρακτικοί ήταν στην επαρχία.

Ένα ψαλίδι βράζανε σε μία κατσαρόλα,
βελόνα, μεταξοκλωστή κι αυτά ήταν όλα κι όλα.
Όσο και για παυσίπονο, τσ' επέμβασης την ώρα,
εβάνανε εις την πληγή φύλλα του μανδραγόρα.

Ετούτο το παυσίπονο εχρησιμοποιήθει,
όπως μας λέει ο Όμηρος, και για τον Φιλοκτήτη.

Στην Τροία όταν πήγαινε, εβγήκε για κυνήγι,
μα όταν εγύρευε λαγούς τον δάγκασε ένα φίδι.
Ο Μανταδάκης έλεγε, στα χρόνια τα μικρά του,
είχε ένα τραύμα σοβαρό εκεί στα μάγουλά του.

Και πήγε και τον έραψε ο γέρο Περογιάννης,
όπου αυτός ετόλμησε επέμβαση να κάνει.

μ' αυτά τα λίγα όργανα που ήτανε βρασμένα

Με το ψαλίδι έκοψε κρέατα χαλασμένα.

με τη βελόνα ύστερα έραψε με μετάξι,

Και έκανε πέντε κεντιές ώσπου να τηνε ράψει.

Κηδεία

Αν πέθαινε ο ασθενείς το μοιρολόι αρχίναν,
και τις κοτσίδες κόβανε και στο νεκρό τις δίναν.
Ένα σταυρό από κερί του βάζανε στο στόμα,
και μες τα 'χείλι το σταυρό τον βάζανε στο χώμα.
Φέρετρα δεν εκάνανε όμως η ενορία,
το καδελέτο έσιαζε γιαυτή την ιστορία.
Τον τάφο εκάνανε στενό που θε να τονε θάψουν,
γιατί με πλάκες φυσικές ηθε να τον σκεπάσουν.
Στον τάφο τον εφέρνανε κι από το καδελέτο,
στο χώμα τον ερίχνανε μ' ένα σεντόνι σκέτο.
Μετά με πλάκες φυσικές τον τάφον εσκεπάζαν,
πάνω στις πλάκες ύστερα τα χώματα εβάζαν.
Αν ήταν νιός που χάθηκε ήταν μεγάλη λαύρα,
όπου στο σπίτι του μετά όλα τα βάφαν μαύρα.
Μαύρες οι πόρτες του σπιτιού, μαύρα καναπελίκια,
μαύρα τραπεζομάντηλα, μαξιλαριών κελίφια.
Έτσι ήτανε τα έθιμα στα χρόνια μας εκείνα,
ακόμα και τα νήπια κι αυτά τα μαυροντόναν.
Μαύρα εφ' όρου της ζωής εβάζαν οι χηράδες,
όπως εφ' όρους της ζωής τα βάζαν κ' οι μανάδες.
Τα ρούχα, τα στιβάνια τους από τους πεθαμένους,
σ' ανθρώπους τα εδίνανε φτωχούς δυστυχισμένους.
Ενώ γυναίκες συγγενείς εκόβαν τα μαλλιά τους,
οι άντρες για το πένθος τους δεν κόβαν τα δικά τους.
Άκοπα γένια και μαλλιά, αφήνανε οι άντρες
και όλα μαύρα τα 'βάφαν εις τις δικές μας πάντες.
Σαράντα μέρες αναβε καντήλι ή λυχνάρι,
στη θέση που είχε ο νεκρός πρωτύτερα κληνάρι.
Σαράντα μέρες θυμιατό κάθε πρωί εκάναν,
κρασάκι και καλό φαΐ εις το τραπέζι εβάναν.
Κι ένα κερί αυτούμενο εις το τραπέζι εβάζαν,
και σταυρωτά το φαγητό ύστερα το θυμιάζαν.
Μετά σε σπίτια φτωχικά, ήθελαν να το πάνε,
όπου να συγχωρέσουνε αυτοί που θα το φάνε.
Εκάνανε και εννιάμερα εκάναν και σαράντα

κάθε τρείς μήνες κόλλυβα όπως τα κάνουν πάντα.
 Δεν ήταν αυτοκίνητα στην ύπαιθρο στην Κρήτη,
 τα κόλλυβα τα 'ψήνανε εις του νεκρού το σπίτι.
 Και οι γυναίκες οι δικές εκεί το ξενυχτούσαν,
 και αν επρόκειτο για νιο τον εμοιρολογούσαν.
 Σε αξιόλογους νεκρούς κρατούσανε χατίρι,
 Δεν γλέντιζαν στις εορτές ούτε στο πανηγύρι.
 Κάποια απ' τα έθιμα αυτά με τα αρχαία μοιάζουν
 και είναι απαράλλαχτα, καθόλου δεν αλλάζουν.
 Όταν ο Μεγαλέξανδρος έθαψε στρατηγό του
 Αυτό τον Ηφαιστίωνα, τον πιο καλύτερό του
 Άφησε γένια και μαλλιά για να τονε πενήσει
 γιατί ήτανε απέραστος κ' είχε καιρό να ζήσει.
 Μα και στη Λέσβο της Σαπφού, στα χρόνια τα αρχαία
 Μια της Σαπφού μαθήτρια είχε πεθάνει νέα
 Κι όλες οι συμμαθήτριες εκόψαν τα μαλλιά τους
 να δείξουνε το πένθος τους στην συμμαθήτριά τους.

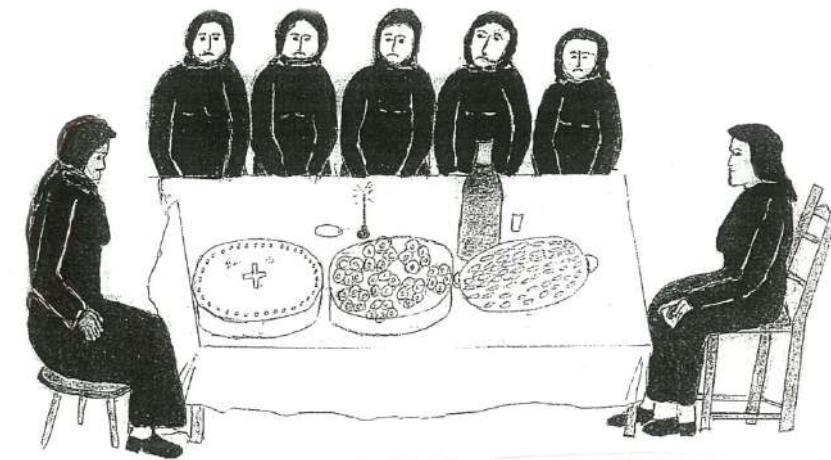

*«Με τη ζωή σου είχα ζωή, καλέ μου και με το φως σου εθώρου, διαλεχτέ μου
 και με το καηρέτι σου, καμάρι μου επέρνουν ως εμπόρου, παλικάρι μου».*

1. Το καδελέτο. 2. Βάζει τα νύχια της και ξεσχίζει τα μάγουλά της. 3. Τραβά τα μαλλιά που της έμειναν. 4. Με τους γρόνθους χτυπά στο στήθος της. 5. Οι άντρες βάζανε τα ράσα τους (τις κάπες) με την κουκούλα κι ας ήτανε ζέστη. 6. Οι άκρα συγγενείς γυναίκες εβάζαν το τσεμπέρι, που για την περίπτωση ήταν μαύρο σε ένδειξη πένθους. 7. Στο στήθος του νεκρού είναι κομμένα μαλλιά των συγγενών γυναικών. Οι άντρες αντίθετα σε ένδειξη πένθους μένουνε αζύριστοι και ακούρευτοι.

Το μνημόσυνο

Πάντοτε τα μνημόσυνα καημούς ανανεώνουν,
γιατί επικαιροποιούν το γεγονός του πόνου.
Τώρα και το μνημόσυνο στο πονεμένο σπίτι,
Περνά το Σαββατόβραδο ήρεμα και στην Κρήτη.
Σε ειδικό κατάστημα παραγγελία δίνουν,
που είναι η δουλειά τωνε τα κόλλυβα να ψίνουν.
Την Κυριακή στην εκκλησιά φέρνουνε το πανέρι,
εκεί το περιμένουνε κι εκείνος θα το φέρει.
Παλιώτερα το ψίνανε εις του νεκρού το σπίτι,
γιατί 'ταν διαφορετικά τα έθιμα στην Κρήτη.
Εβράζανε τα κόλλυβα και εμοιρολογούσαν,
συγγενικές γυναίκες τους τα ολοξενυχτούσαν.
Το κόσκινο εστόλιζε νοικοκυρά γυναίκα,
γράμματα και στολίσματα κάνανε με κουφέτα.
Τα γράμματα και τον σταυρό και με καφέ εκάναν,
και πατητά, σαν της χαράς, σ' άλλο πανέρι εβάναν.
Εις την αυλή της εκκλησιάς άντρες γυναίκες χώρια,
άντρες καθίζαν στην σειρά, συνέχεια τ' αγόρια.
Εις την πεζούλα απέναντι καθίζαν οι γυναίκες,
πρώτα οι μεγαλύτερες κ' ύστερα οι μπεμπέκες.
Μα και στα πανηγύρια μας είχαμε αυτή την τάξη,
ήταν καλό το έθιμο, δεν θα 'πρεπε ν' αλλάξει.

ΔΙΑΦΟΡΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ

Συνοχή στην Κοινωνία

Ο κόσμος πιο παλιά ήτανε πιο άδολος

Άλλος ήτανε ο κόσμος πριν από μισό αιώνα
κι άδολα προχωρούσε εις της ζήσης τον αγώνα.
Κι άγνωστοι αν συναντιόνταν τότε εις την εξοχή
έβλεπε ο γεις τον άλλο σαν αδελφική ψυχή.
Έστω εκεί που συναντιώνταν, τούτο έχει σημασία,
με οικείες ερωτήσεις δίχως αδιακρισία.
«Από που τραβάς βρε ξένε και πιο είναι τ' όνομά σου;
Ευχαρίστηση επήρα, που 'σμιξα στην συντροφιά σου.
Αφού σμίξαμε οι δυο μας βγάλε το σακουλικό σου,
και θα βγάλω το δικό μου όπως βγάζεις το δικό σου.
Έτυχε εις το δικό μου να κρατώ ένα φλασκάκι,
και θα φάμε τα φαγιά μας και θα πιούμε και κρασάκι.
Μεταξύ των συνανθρώπων ύπαρχε ένας δεσμός,
μα τον άλλαξε τον κόσμο τούτος ο Πολιτισμός.

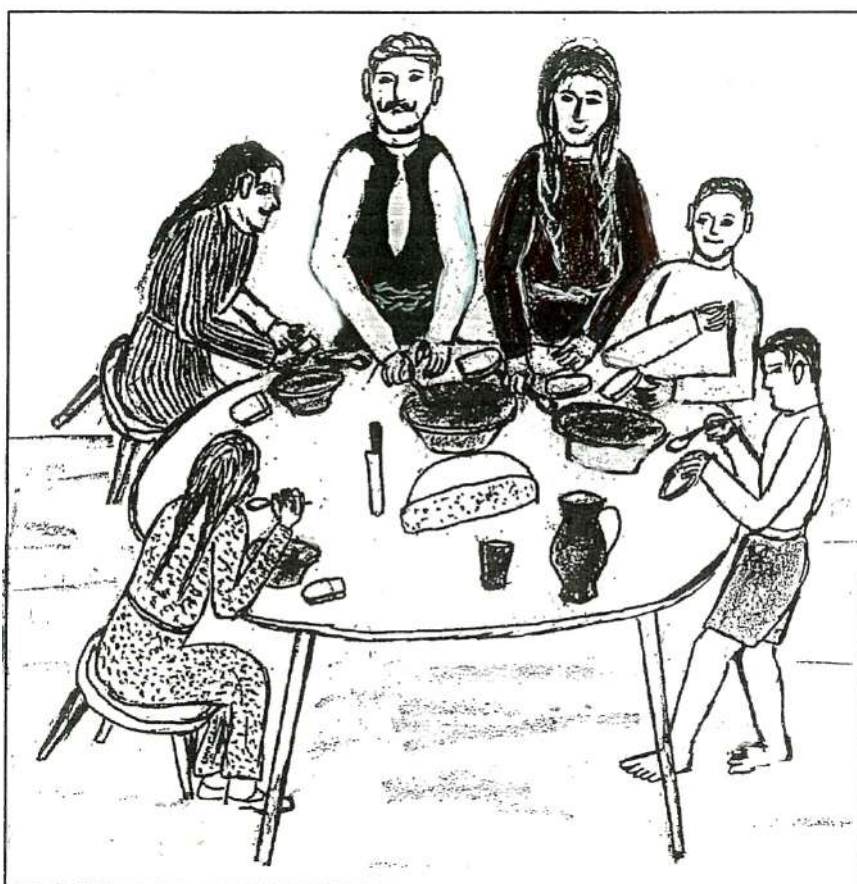

Ήταν τελείως άγνωστοι οι δύο μεταξύ τους
μα φύτρωσε οικειότητα με τη συνάνησή τους.
Και είχε οικειότητα ο ξένος με τον ξένο
σ' αυτό τον μίζερο καιρό, μα τον ευλογημένο

Συνοχή στην οικογένεια

Είχε μεγάλη συνοχή το κάθε σπιτικό μας
όπως η κοινωνία μας, όπως και το χωριό μας.
Η φαμελιά στην εκκλησιά πήγαινε μαζεμένη,
έτσι και έβγαινε στη βεγγέρα της πάντα συγκροτημένη.
Μαζί το γεύμα κάνανε, μαζί εκάναν δείπνο,
μαζί το διαλιούσανε και πήγαιναν για ύπνο.
Στο σκίτσο διακρίνομε πήλινη λεκανίδα
και χάλκινο τον μαστραπά χάλκινα τα ποτήρια.

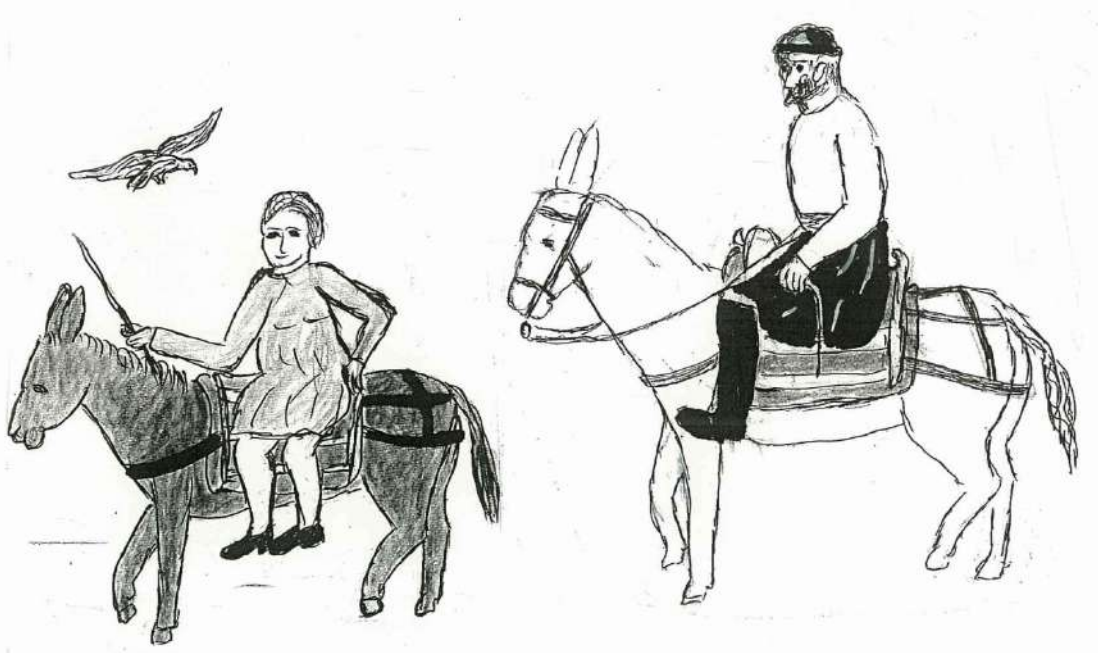
Οικογενειακό γεύμα

Δεν υπήρχαν καθίσματα πολλές φορές για να καθίσουνε όλοι. Τα παιδιά έτρωγαν στέκοντας και για να συβαστούνε τους λέγανε πως όποιο παιδί τρώει στέκοντας γοργομεγαλώνει. Τα λεκανάκια, συνήθως ήτανε πήλινα. Έκαναν ακόμα λεκανάκια, στρόγκυλα ή τετράγωνα από ξύλο ασφεντάμου (άμα ήτανε τετράγωνα τα έλεγαν «πινακάκια») και εκάναν επίσης από το ίδιο ξύλο κουτάλες και κουτάλια.

Η παραδουλεύτρα

Πήγε για παραδουλεύτρα μια κοπέλα στην Αθήνα,
Δεν την σήκωνε το κλίμα κ' ήρθε πίσω σ' ένα μήνα.
Ύστερα απ' αυτό τον μήνα η χωριατοπούλα νέα
ήρθε πίσω στο χωριό της κι έκανε την Αθηναία.
Κι όταν πήγε στο φραχτό, της εις τον γάιδαρο καβάλα,
να ποτίσει, να ταΐσει, μα να φέρει και το γάλα.
«Κάνε γρήγορα βρε βλάκα», έλεγε στο γάιδαρό της,
όμως ήτανε κοντά της ένας άλλος χωριανός της.
Και της λέει: «Στην Αθήνα έμαθες ελληνικούρες
και δεν σε καταλαβαίνουν του χωριού μας οι γαϊδούρες».

Θέρμανση

Την παραστιά σε χαμηλή γωνία την εσιάζαν,
γιατί όταν εχιόνιζε γύρω σ' αυτήν συχνάζαν.
Και όρθια εβάζαμε πολλά πολλά κουτσούρια,
να βγάλουνε πολύ φωτιά να πάρει η φλόγα φούρια.
Και όλοι εκαθίζαμε στα χαμηλά σκαμνάκια,
ο άντρας, η γυναίκα του και τα μικρά παιδάκια.
Και το ζεσταίναν το κρασί εις τη φωτιά οι γέροι,
για να 'ναι πιο πυρωτικό του βάζαν και πιπέρι.
Δεν είχαμε καλοριφέρ, κ' ηλεκτρικές θερμάστρες
μα είχαμε τις παραστιές με κούτσουρα γεμάτες.

Το ντύσιμο

Μέχρι το πρώτο του μισό, του εικοστού αιώνα,
ο κόσμος άλλος ήτανε στις ζήσης τον αγώνα.
Τεράστια η διαφορά ήταν στο ντύσιμό μας,
στα ήθη και στα έθιμα, στο λεξιλόγιό μας.
Οι άντρες εφορούσανε τη μαύρη τους βρακούλα,
γελέκι, ζώνη εβάζανε και ράσο με κουκούλα.
Και όσο για τα σκολινά βάζανε σαλιβάρια,
πάντοτε ζώνες κόκκινες, τα σαλιβάρια μπλάβα.
Είχαν καπότα τσόχινα, γελέκα και μιτάνια,
παπούτσια δεν εβάνανε, εβάνανε στιβάνια.
Το ντύσιμο των γυναικών ήταν μακριά φουστάνια,
μέχρι το χώμα φτάνανε εκείνα τα ζαμάνια.
Ζακέτες δεν εβάζανε μα είχανε μποξάδες,
τους βάζανε κ' οι κοπελιές μα προ παντός οι γράδες.
Πάντοτε μακρομάνικα και δίχως ντεκολτέδες
κι ακόμα δίχως ξώπλατα για κοπελιές και γρέδες.
Τ' αγόρια εφορούσανε κοντά παντελονάκια,
πολλές φορές ξυπόλυτα, φορούσανε βρακάκια.
Μα στον αιώνα εικοστό, μετά από το τριάντα,
αυτά φορούσανε κοντά παντελονάκια πάντα.
Τα κοριτσάκια βάζανε μακριά φορεματάκια,
πολύ πιο κάτω φτάνανε από τα γονατάκια.
Μετά οι άντρες άρχισαν κι εβάζανε κυλόττες
γιατί παρουσιάζονταν οι αλλαγές ετότες.
Χακί κυλότα μάλλινη χειμώνα καλοκαίρι
εβάζαν οι νεότεροι, τη βράκα τους οι γέροι
Ετότε συνηθέστατα του κόσμου τα παιδάκια,
παπούτσια δεν εβάζανε κ' ήταν ξυπολυτάκια.
Μα στη γερμανοκατοχή κι αυτοί οι βρακοφόροι
εβάζαν όπως το 'βρισκαν λάφυρο αποφόρι.
Μετά αρχίσανε πολλοί και βάζανε κυλόττα
και δεν εξαναβάλανε τη βάρκα όπως πρώτα.
Μα τώρα όλα αλλάξανε, ως και το ντύσιμό μας
κι εδιαφοροποιήθηκε κάθε συνήθειό μας.
Τέλος εβάλαμε ριχτά τα τελευταία χρόνια

και οι γυναίκες άρχισαν και βάζουν παντελόνια.
Και τα μαλλιά οι νοικοκυρές μα και οι δεσποινίδες
παλιότερα τα κάνανε ή κότσο ή πλεξίδες.
Τώρα η μόδα δέχεται και τα μαλλιά κομμένα
αφήνουνε τα και ριχτά μα σπάνια πλεμένα.
Γυναίκα με κοντά μαλλιά πρώτη φορά που είδα
ήτανε τα τριάντα δυο δασκάλα δεσποινίδα.
Δεν είναι σπάνιο να δεις και άντρες μερακλίδες
να έχουν τα μαλλάκια τους ή κοτσο ή πλεξίδες.
Εις τα τριάντα άλλαζε η μόδα μας ετότες,
κι απ' τα κοντοπατέλωνα πχιαίναμε στις κυλότες (τα αγόρια)

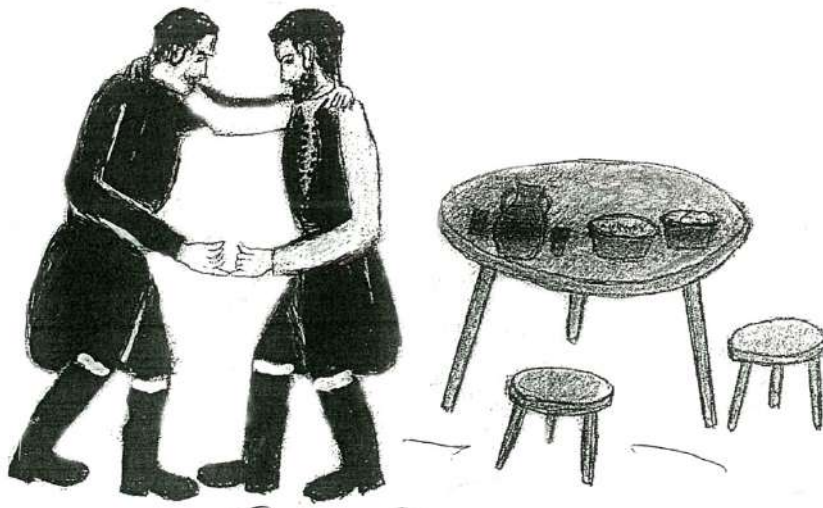
Η ρασόβρακα, ο γρίτζος και ο μποξάς

Ο χωρικός είναι ντυμένος με **ρασόβρακα** και **γρίτζο**. Τα παιδιά, ενώ είναι ξυπόλυτα, το ένα φορά βρακάκι, το άλλο φορά το κοντό παντελονάκι που άρχισαν να βάζουν τα παιδιά από τις πρώτες 10ετίες του 20^{ου} αιώνα. Εγώ όταν ήμουν παιδί, είδα άλλα παιδιά να φορούνε βρακάκι, μα ήδη ήτανε σπάνιο το ντύσιμο αυτό του παιδιού τότε. Η γυναίκα φοράει **μποξά**. Πλεχτός μάλλινος μαύρος, διπλωμένος. Τον βάζανε στην πλάτη και οι άκρες γυρίζανε από μπροστά και ξαναγυρίζανε και δένανε πίσω. Τα χέρια είναι από μέσα. Ήτανε ρόμβος μακρουλός.

ΑΛΛΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ

Αδερφοχτοί

Δυο φίλοι άμα θέλανε σύσφιξη στον δεσμό τους,
Αδερφοχτοί γινόντανε κ' ήτανε συμβόλαιό τους.
Εις το μικρό τους δάχτυλο μικρή πληγίτσα εκάναν,
τα αίματα από τις πληγές εις επαφή τα βάναν.
Κι εθεωρούνταν στο εξής αδελφοποιημένοι,
εις την υπόλοιπη ζωή όπου τους απομένει.
Και αν δύο άντρες τύχαινε να βρίσκονται σε ρήξη
κινούνταν ειρηνοποιοί, η ρήξη για να λήξη.
Πιέζαν τους αντίπαλους στο τέλος να δεχτούνε,
ν' αφήσουν τους εγωισμούς, ν' αδελφοποιηθούνε.
Και να τα διαγράψουνε όλα τα περασμένα,
και να διάγουν στο εξής αδελφοποιημένα.
Θυμάμαι μια περίπτωση που πριν ογδόντα χρόνια,
π' ανάμεσα σε δυο πλευρές υπήρχε μια διχόνοια.
Και κάποιοι ειρηνοποιοί πιέζαν να δεχτούνε
να τα ξεχάσουν τα παλιά, ν' αδελφοποιηθούνε.
Και τέλος δεν κατέληξαν ν' αδελφοποιηθούνε,
Μα όμως εδεχτήκανε να συμφιλιωθούνε.

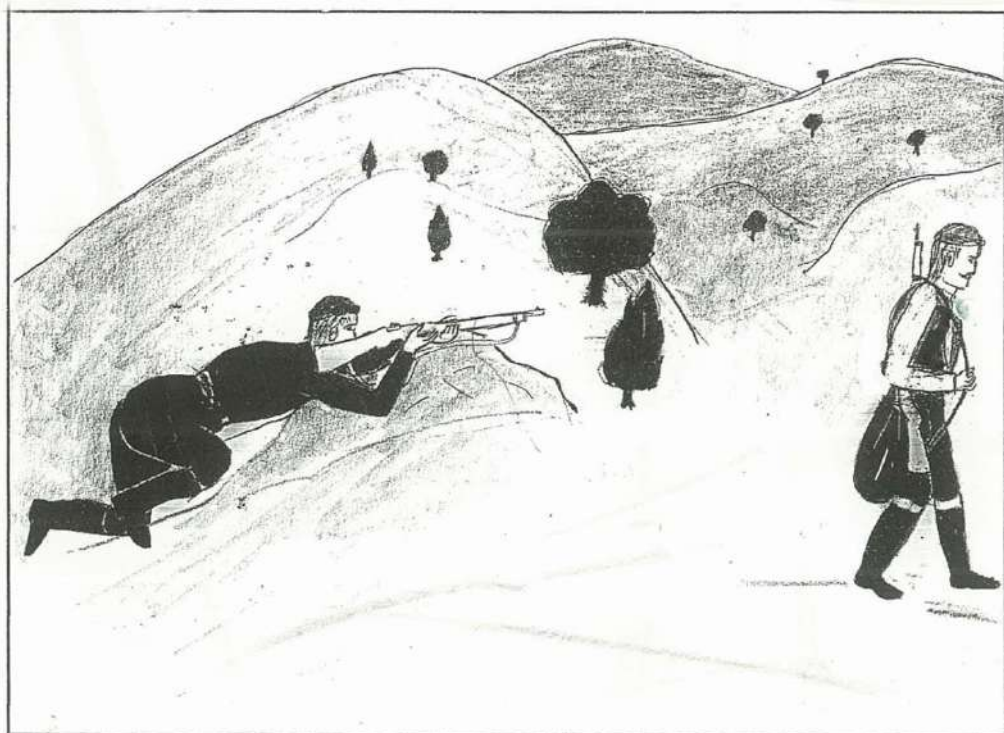

Αδερφοχτοί

Η ώρα της ιεροτελεστίας. Στο τραπεζάκι είναι ένα πήλινο κανατάκι με δύο αφτιά και πήλινες λεκάνες και ακόμα χάλκινα ποτήρια σε σχήμα γυάλινου ποτηριού. Σερβίτσια που ίσα – ίσα πρόλαβα την ύπαρξή τους.

Η βεντέτα στην δυτική ορεινή Κρήτη

Στον ορεινό, τον δυτικό τον χώρο στο νησί μας,
τόπος βεντέτας ήτανε μέχρι την εποχή μας.
Εις τα Σφακιά και προ παντός εις την Τουρκοκρατία
νόμος κανείς δεν ίσχυε σ' αυτή την επαρχία.
Εκεί δεν ήταν τότε δα του νόμου προστασία,
κι όλα αντιμετώπιζονταν με την οπλοχρησία.
Και ισχυρός εγωϊσμός εκεί επικρατούσε,
τα όρια τα λογικά πολύ τα ξεπερνούσε.
Κι όταν κανείς ενόμιζε ότι είναι προσβαλμένος,
για κάθε ώρα και στιγμή ήταν ετοιμασμένος.
Έτοιμος και να σκοτωθεί, έτοιμος να σκοτώσει,
μα τον παντέρμο εγωισμό να τονε διασώσει.
Κι άμα εσκοτώνεντο κανείς είχαν σειρά οι άλλοι,
κι άμα εσκοτώνανε κι αυτοί, σειρά είχ' εκείνος πάλι.
Από βεντέτα στα Σφακιά, σπίτια πολλά εκλείσαν,
μα και χωριά ολόκληρα εκεί διαλύσαν.
Έφερε η εξέλιξη αλλάγματα μεγάλα,
και είναι τώρα στα Σφακιά όπως στα μέρη τ' άλλα.

ΧΡΟΝΙΑΡΕΣ ΜΕΡΕΣ

Σε υπόληψη οι Σκόλες

Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιές και Μεγαλοβδομάδες
τα 'χαμε σε υπόληψη, και όλες τις σκολάδες.
Νηστείες ετηρούσαμε, αργούσαμε στσ' αργίες,
κι επχιαίναμε φαμελικώς συχνά στις εκκλησίες.
Ούτε χοχλιούς μαζεύαμε, σαν ήταν μέρα σκόλη,
διότι επιστεύαμε πως θα ψοφήσουν όλοι.
Σε θέματα θρησκευτικά υπήρχε ευαισθησία,
πατρίδα, οικογένεια λέγαμε και θρησκεία.
Επίδειξη δεν κάναμε ποτέ μας στις σκολάδες
διότι ελλειμματικοί ήτανε κ' οι παράδες.
Ίσα που καταφέρναμε καλό φαΐ να φάμε,
και με τα ρούχα τα καλά στην εκκλησιά να πάμε.
Και να 'χομε ξεκούραση, έστω για μία μέρα,
έτσι γιορτάζαμε εμείς, Τίποτα παραπέρα.
Τότε δεν ήτανε λεφτά και εκκλησιές δεν χτίζαν
μα όμως τις υπάρχουσες, πιστοί τις εγεμίζαν.
Τώρα καινούριες εκκλησιές χτίζονται κάθε χρόνο,
κάποιοι τις κάνουνε κι αυτές για επιδείξεις μόνο.
Πάνω σε μαρμαρόπλακες το όνομά τους βάζουν,
και με τον Ιουστινιανό νομίζουνε πως μοιάζουν.
Απ' όσα είπε ο Χριστός τίποτα δεν θυμούνται,
ένα 'κλησσάκι φτιάχνουνε και ήσυχα κοιμούνται.
Ούτε και ανθρωπιστικές είναι ευαισθησίες,
για τσαρπαλίκια τείνομε, μα όχι για θυσίες.
Καλά στοιχεία έχουνε κ' οι άλλες οι θρησκείες,
μα σήμερα κυριαρχούν τα μίση κ' οι κακίες.

Ο θροφάρης

Όλοι μας εφροντίζαμε να έχουμε θροφάρη,
να 'χομε τα Χριστούγεννα κρέας και τον Γενάρη.
Και τον εξεχωρίζαμε από τους άλλους χοίρους,
δεν αγοράζαμε τροφές εις τους καιρούς εκείνους.
Βελάνια κι αγριάχλαδα έτρωγε και πυρίνα,
όχι τροφές αγοραστές τα μαύρα χρόνια εκείνα
Πολύ τον εφροντίζαμε τον χοίρο να παχύνει,
πάνω απ' οκάδες εκατό τον θέλαμε να γίνει.
Μα για αγοραστή τροφή δεν είχαμε παράδες,
και δύσκολα τις 'έπιανε' τις εκατό οκάδες.
Και όταν εξυμώναμε, τα πίτερα που βγάναν,
κι απόπλυμα ζυμόσκαφης εις τον θροφάρη εβάναν.
Και κατά τις παραμονές κάναμε συνεργεία
κάθε χρονιάς Χριστούγεννα, για έκτακτα σφαγεία.
Δυο – τρεις γειτόνοι εσμίγανε κι εκάναν συνεργεία,
για να 'χουν καλοπέραση τη μέρα την Αγία.
Τον χοίρο που θα σφάζαμε, δυο άντρες τον επιάναν.
τον εκρατούσανε σφιχτά και κάτω τον εβάναν.
Κι αυτός που ήταν ειδικός του 'βάζει το μαχαίρι,
και στο λαιμό τον κάρφωνε, στον τόπο όπου ξέρει.
Το συνεργείο δραστικά τη δράση του αρχίζει,
ο ένας γδέρνει, άλλος μαδεί κι ο άλλος τον ξεσχίζει.
Σε μπάγκο τονε βάζουνε, βραστό νερό του βάζουν,
λινάτσα του σκεπάζουνε, τις τρίχες του του βγάζουν.
καλά τον εμαδούσανε, θέλανε την προβιά του,
όπου την κατατάζανε με τα εδέσματά τους.
Άμα τον εμαδούσανε και καθαρό τον κάναν,
στα πόδια του τα πισινά χοιρόξυλο του βάναν.
Τον εκρεμούσανε μετά, τον πλύναν, τον εσκίζαν,
εβγάζαν τα εντόστια όπου τα καθαρίζαν.
Μετά τον κατεβάζανε, στον πάγκο τον εβάναν,
όπου την πετσαλίδα του λουρίδες την εβγάναν.
Ως και του χοίρου την προβιά τα χρόνια μας εκείνα,
μαζί με τα φαγώσιμα την έβαζε η πείνα.
Και ύστερα το λίπος του το βγάζαμ' ένα στρώμα

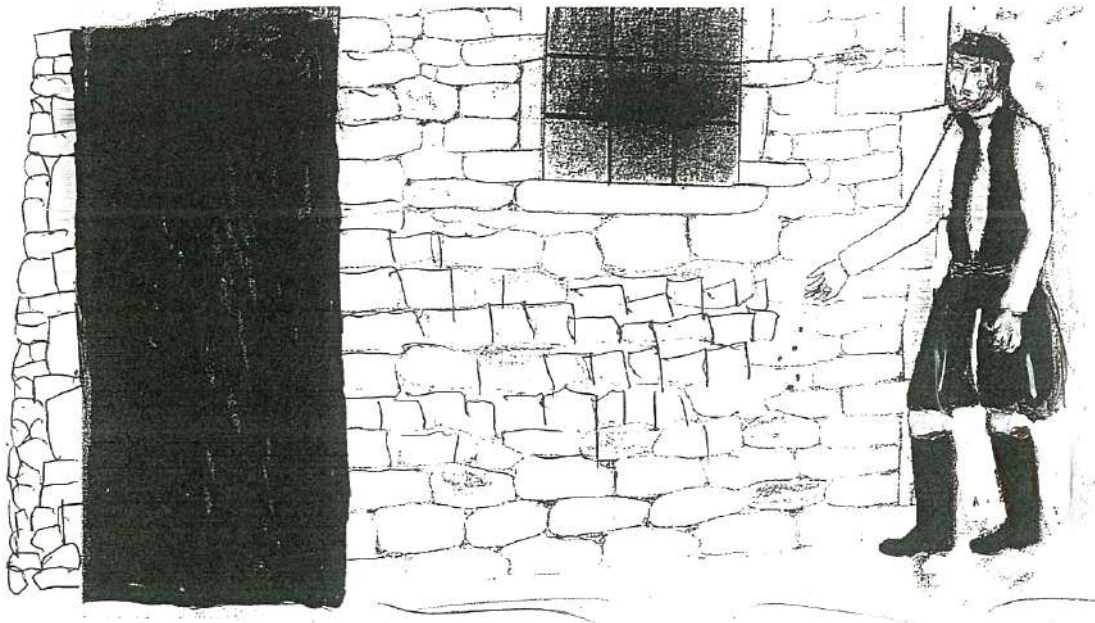
Το κρέας του το κόκκινο που έμενε ακόμα.
Το κάναμε λουκάνικα, σύγγλινα, συντριμάδες,
πολύ σπουδαίες λιχουδιές, γεμάτες νοστιμάδες.
Τον στόμαχο και τ' άντερα με ρύζι τα γεμίζαν,
και κρέας και μπαχαρικά κι ωραία εμυρίζαν.
Με ρύζι και μπαχαρικά ήτανε γεμισμένα
και ήτανε οι «οματές» σε χρόνια περασμένα.
Κείνα τα χρόνια κάποτε τύχαινε ο θροφάρης,
να έχει τριχινίαση, να είναι «χαλαζιάρης».
Αρρώστια μεταδοτική και πέρα τον πετούσαν
και σαν μικρό δυστύχημα στην φτώχεια τον θρηνούσαν.

*Είχαμε σε υπόληψη μεγάλη τον θροφάρη
απ' όλα μας τα χοιρινά εκείνος είχε χάρη.
Βελάνια του ταΐζαμε για να καλοπεράσει
οκάδες πλιά από τσ' εκατό θέλαμε να περάσει*

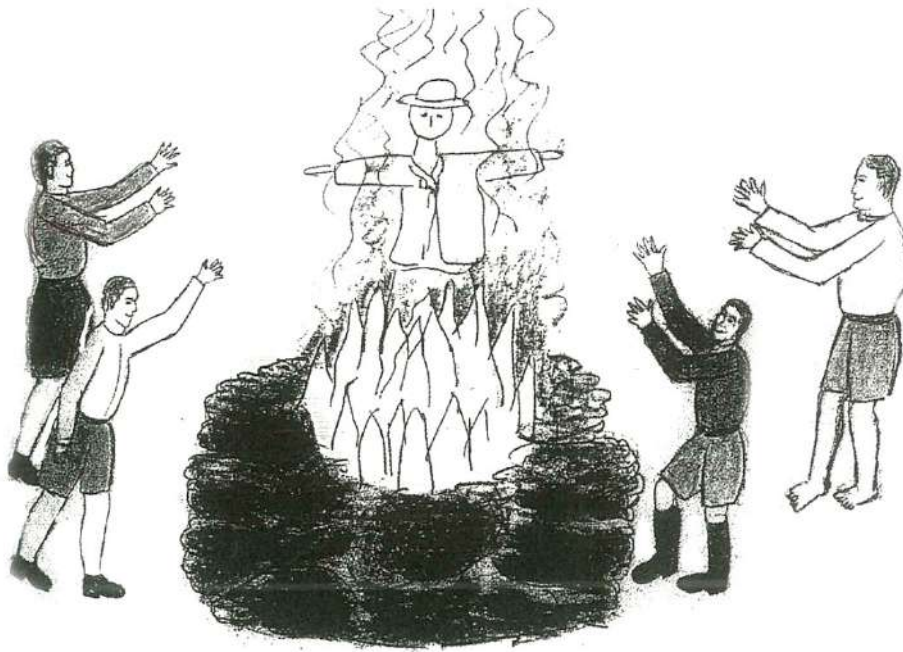
Παλιά Χριστιανικότερα έθιμα

Στα χρόνια που βαδίζομε χτίζονται εκκλησίες
μα λείπει η ευλάβεια κ' οι ευσυνειδησίες.
Θυμάμαι πιο παλιότερα οι φαμελιές μας όλες,
είχαμε σε υπόληψη της πίστης μας τις σκόλες.
Εσυνιστούσε ο Χριστός τσ' εχθρούς να συγχωρούμε,
κι απ' εκδικητικότητα, αλάργο όσο μπορούμε.
Μετά από την Ανάσταση σαν γύριζαν στο σπίτι,
είχανε ένα έθιμο συμβολικό στην Κρήτη.
Προτού καθίσουν για φαΐ εις την μεγάλη σκόλη
και πριν καθίσουνε μαζί για να πασχάσουν όλοι.
Πετούσαν έξω στην αυλή ελάχιστο φαγάκι
και λέγανε του έθιμου αυτό το τραγουδάκι:
*«Φάτε ψύλλοι και κοργοί, όφηδες και ποντικοί,
κι ούλα τ' αμιαρά τση γης, να πασκάσετε κι εσείς»*
Δεν δείχνει αυτή η κίνηση να 'χει καμιά αξία,
μα έχει μία συμβολική μεγάλη σημασία.
Και σε ζωάκια εχθρικά συγχώρεση τους δίνει
και στου Χριστού τη θέληση, Αγάπη, Ελεημοσύνη.

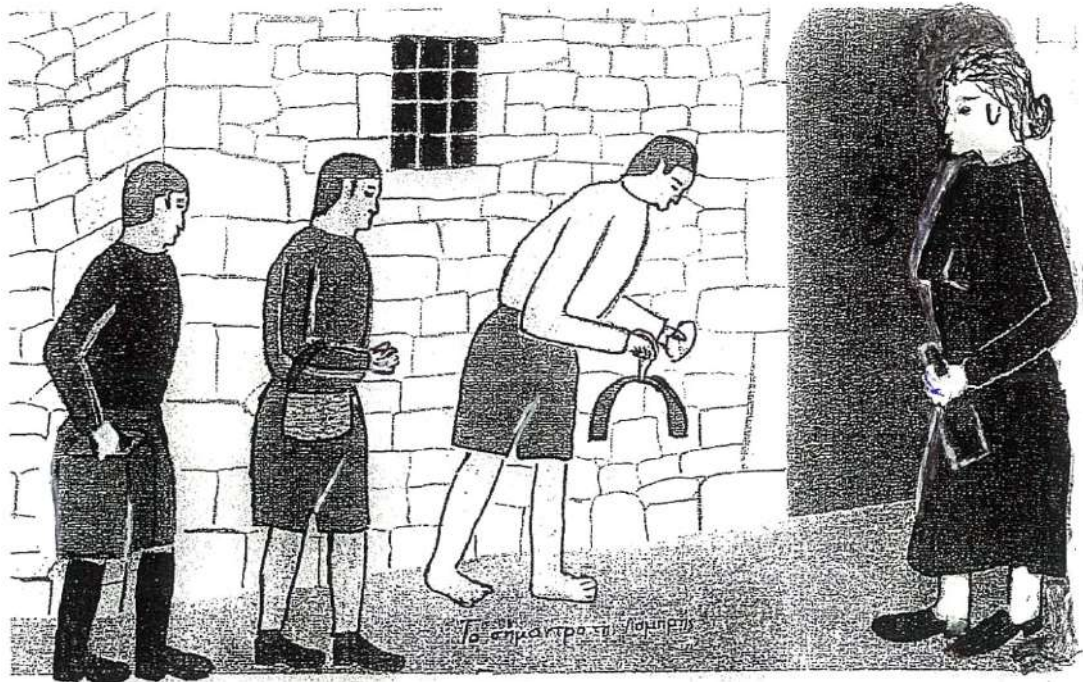
Το κάψιμο του Ιούδα

Τότε που ήμουνα παιδί, με τ' άλλα τα παιδάκια,
δεν είχαμε, όπως σήμερα, έξυπνα παιχνιδάκια,
Δεν ήταν ηλεκτρονικά για να περάσει η ώρα,
μα κι από αυτά που ήτανε δεν μας έκαναν δώρα.
Δεν ήταν ραδιόφωνα ούτε τηλεοράσεις,
ούτε δεν ήταν εύκολο την ώρα να περάσεις.
Πολύ επιθυμούσαμε τα κάλαντα να πούμε,
απ' την καθημερινότητα λιγάκι για να βγούμε.
Και για να πάμε σ' εκκλησιά σαν ήσανε σκολάδες,
και τις μεγάλες αποκριές να βγούμε μασκαράδες.
Σαν τον Ιούδα καίγαμε πολύ ήταν η χαρά μας,
σαν παιχνιδάκι το 'χαμε απ' τα καλύτερά μας.
Και το απολαμβάναμε τις φλόγες να θωρούμε,
και τον Χριστό πιστεύαμε ότι ευχαριστούμε.
«Χριστός Ανέστη» ο παπάς σαν άρχιζε να ψάλει,
ήτανε ώρα το παιδί φωτιά να πάει να βάλει.

Το σημαντήρι της Λαμπρής

Πάντα τη μέρα της Λαμπρής, ο ήλιος πριν να γείρει,
σ' όλα τα σπίτια πχαιάναμε, παίζαμε σημαντήρι.
Σ' όλα τα σπίτια πχαιάναμε και μας φιλοδορίζαν,
γιατί στις επιπτώσεις του πιστεύαν κι ενομίζαν.
Το σημαντήρι πίστευαν όπου κι αν το χτυπήσουν,
ψύλλοι και ψείρες και κοριοί κι έντομα θα ψοφήσουν.
Και τα κακά τα πνεύματα θα απομακρυνθούνε,
και του σπιτιού τ' αφεντικά θα ευεργετηθούνε.
Αυτά σαν ήμουνα παιδί ήταν συνηθισμένα,
μα τώρα αυτά κι άλλα πολλά έγιναν ξεχασμένα.

Τα κάλαντα

Τα κάλαντα τα λέγαμε τις μέρες τις χρονιάρες,
μα δεν υπήρχανε λεφτά, ούτε και σε δεκάρες.
Ένα ασκί κρατούσαμε μέσα σε κοφινάκι,
κι από το κάθε του αυτί κρατούσε ένα παιδάκι.
Σε κάθε σπίτι εδίνανε καμιά σταλιά λαδάκι,
κι άλλο παιδί στο χέρι του κρατούσε καλαθάκι.
Και τελικά πουλούσαμε στο μαγαζί το λάδι,
και τα λεφτά μοιράζαμε κανονικά το βράδυ.
Μα το παιδί καμιά φορά, αντί να πάρει δώρα,
του τα ζητούσαν τα λεφτά από την πρώτη ώρα.
Μπορούσε ο πατέρας του να πει εις το παιδάκι,
«να πάρομε με τα λεφτά ένα παντελονάκι».

Τα κάλαντα

*«Επά που καλαντίσαμε πέτρα να μην ραΐσει,
ο νοικοκύρης κ' η κερά χρόνια πολλά να ζήσει»*

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ζ'

Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟ ΑΙΩΝΑ

Η θέση της γυναίκας

Γυναίκες δεν καθίζανε με σταυρωμένα χέρια,
μα εδουλεύανε σκληρά χειμώνες – καλοκαίρια.
Εκλώθανε κι εφάινανε κι εκάνανε μετάξι,
Το σπίτι εφροντίζανε να 'χει ανθρωπιά και τάξη.
Εκάνανε τα ζυμωτά, εκάναν τις μπουγάδες,
μα ήτανε και θεριστές, ήταν και μαζωχτάδες.
Εβοηθούσανε στos' ελιές, στους κήπους και στ' αμπέλια,
κι «ώστε να θέλει ο Θεός» εκάνανε κοπέλια.
Όποια καλή νοικοκυρά, ήταν πειτήδια κι άξια,
μόνο τον σπόρο αγόραζε κι έβγανε τα μετάξια.
Εφάιναν τα μεταξωτά για το δικό τους σπίτι,
εκάναν και πουλιστικά για όλη μας την Κρήτη.
Τις ζώνες τις μεταξωτές, της κεφαλής μαντήλια,
όλα αυτά τα κάνανε με τα χρυσά δαχτύλια.
Ο ένας στύλος του σπιτιού, ήτανε η γυναίκα,
ένας κι ο άντρας ήτανε μα τον νομίζαν δέκα.
Είχε την υποχρέωση το σπίτι να στηρίζει,
Πολιτικό δικαίωμα δεν είχε να ψηφίζει.
Σε επαγγέλματα πολλά γυναίκα δεν δεχόνταν,
γιατί από κείνα τα ταμπού δεν της επιτρεπόταν.
Στην κοινωνία ήτανε βήτα κατηγορία,
και πάντα αδικίζετο στου χρόνου την πορεία.
Όταν την επαντρεύανε πάντοτε οι δικοί της,
ποτέ δεν ερωτούσανε για την προτίμησή της.
Σαν τέλειωνε το προξενιό της το ανακοινώναν,
με όποιον άρεσε σ' αυτούς την κόρη εστεφανώναν.
Συχνά με σκοπιμότητα τις κόρες επαντρεύαν,
για να πετύχουν πράγματα όπου αυτούς βολεύαν.
Και στην Αθήνα την παλιά, στη μάνα της σοφίας,
για τις γυναίκες ήτανε τόπος της αδικίας.
Πάντα ο Σωκράτης άρχιζε: «Ω άντρες Αθηναίοι...»
κ' ύστερα εσυνέχιζε λόγια σοφά να λέει.
Δεν είχαν σε υπόληψη καθόλου τις Ατθίδες,

όσες μπορούσαν είχανε, οι άντρες παλακίδες.
Μα και στης Κρήτης τα χωριά μέχρι πριν λίγους χρόνους
τις θέλαν για τα βάσανα και για τους απογόνους
Για μάνες τις ηθέλανε μα και για γυναικούλες,
όχι για θυγατέρες τους ούτε για αδερφούλες.
Ήταν ανεπιθύμητες, μα όμως αν υπήρχαν,
τις είχαν σε υπόληψη, ωραία θέση είχαν.
Τ' αγόρια εις την φαμελιά πιο λίγο τα φροντίζαν,
όμως τα κοριτσόπουλα τα ομορφοστολίζαν.
Στα ξύλα δεν τις στέλνανε ούτε και στο ζευγάρι,
πολλές φορές συνέβαινε να τώνε κάνουν χάρη.
Μα στη δική μας εποχή παντού η γυναίκα μπαίνει,
και περισσότερες φορές πετυχημένη βγαίνει.

Επεξεργασία στα μαλλιά των προβάτων

Με των προβάτων τα μαλλιά πολλές νοικοκεράδες,
ρούχα και προίκες κάνανε και ζώνες και γαμπάδες.

- 1) Πρώτη φορά τα πλύνανε, τ' αρέωναν στα χέρια,
όταν εσυγκεντρώνουνταν κι εκάνανε νυχτέρια.
- 2) Μετά, με τα χειρόχτενα τα επεξεργαζόταν,
τους «κόμπους» και τους βάζανε όπου εχρειαζόταν.
Κάνανε κι «αλεκατισιές» που γίνονταν στιμόνια,
μ' αυτές τα ράσα φαίνανε εις τα δικά μου χρόνια.
- 3) Όμως τ' αρνίσια τα μαλλιά τα ξαίνανε στην ξάστρα,
γιατί 'ναι πιο μικρούλικά, πιο όμορφα, πιο άσπρα.
- 4) Καμιά φορά τα ξαίνανε, τ' αρνίσια στο «ντοξάρι»
και ύστερα τα κλώθανε και κάναν το κουβάρι.
- 5) Ξασμένα η νοικοκερά, μαλλιά στη ρόκα βάνει,
και κλώθει τα και με αυτά μεγάλο σπάγκο κάνει.
Τα κλώθει και σιγά – σιγά τ' αρδάχτι της γεμίζει,
πως το δουλεύουν το μαλλί μόνο αυτή γνωρίζει.
- 6) Γεμάτο αρδάχτι ένα μονό κάνει στο τυλιγάδι,
στιμόνι, μ' αλεκατισιές, μα με τους κόμπους φάδι.
- 7) Όπου μετά και το μονό μπαίνει εις την ανέμη,
γυρίζει με τον άρδαχτο και στο μασούρι μπαίνει.
Το κόπανο έχει υποδοχή, κι απάνω του καθίζει,
και τα μασούρια ο άρδαχτος με φάδια τα γεμίζει.

*Εφτά φάσεις της επεξεργασίας του μαλλιού
με τη σειρά τους*

*Με του προβάτου το μαλλί το σιάζουμε το ράσο
από το βάνουν οι βοσκοί και βόσκουνε στο δάσος*

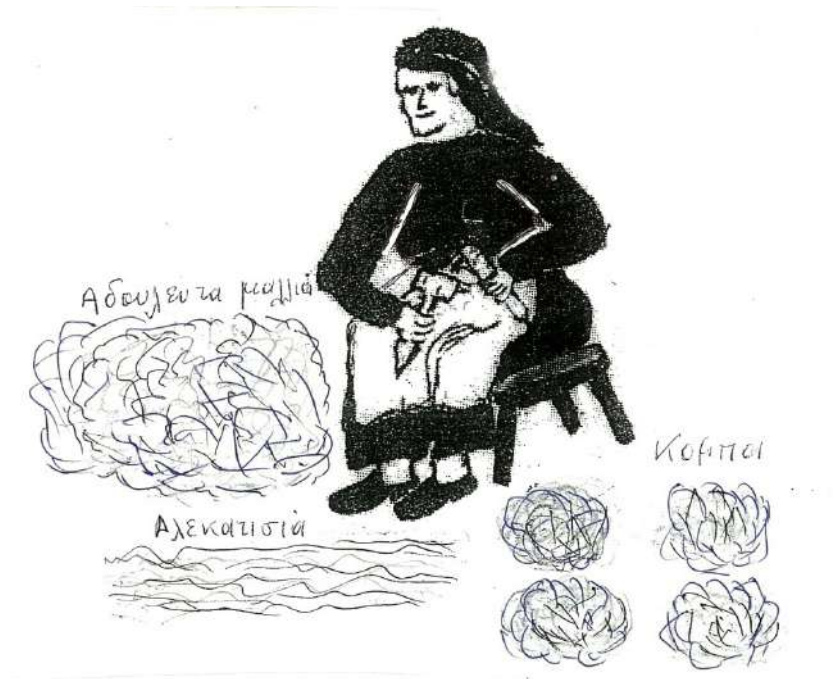
Επεξεργασία του μαλλιού

Μόλις το πλύνει το μαλλί η ξάστρουσα το παίρνει,
και με τα χέρια της τα δυο καθίζει και το ξαίνει.
Και για την ξάστρα για να 'μπει θα το προετοιμάσει,
κι από τα χέρια της τα δυο περνά η πρώτη φάση.
Για να προλάβει τις δουλειές τη νύχτα κάνει κάτι,
για 'κείνο έχει δίπλα της πάντα το λυχνοστάτη.
Και με το φως του λυχναριού όλα τα προλαβαίνει,
γιατί την άλλη το πρωί στο θέρος της πηγαίνει.

Στα χειρόχτενα

Άμα τα έχουν τα μαλλιά στα χέρια τους ξασμένα
έχουν σειρά να γίνουνε και «χειροχτενισμένα».
Δυο είναι τα χειρόχτενα, φτιαγμένα με ταβλάκια
και έχει το καθένα τους δύο σειρές δοντάκια.
Μα είναι τα «δοντάκια» τους περίπου δέκα πόντους
και κάνουν αλεκατησιές, μα κάνουνε και κόμπους.
Πάνω στην τούφα τα μαλλιά τα δόντια τους περνούνε,
κι ύστερα και στις δυο μεριές συνέχεια τραβούνε.
Με τα χειρόχτενα αυτά οι ξάστρουσες κυρίες,
το ξεχωρίζουν το μαλλί σε δύο κατηγορίες.
Βγάζουνε το χοντρό μαλλί «κόμπους» τ' αποκαλούνε,
όπου για φάδια τις ρασές το χρησιμοποιούνε.
Και ύστερα συνέχεια το κλώθουν και το βγάνουν,
όπου την αλεκάτισσιά στιμόνι τηνε κάνουν.

Στο ντοξάρι

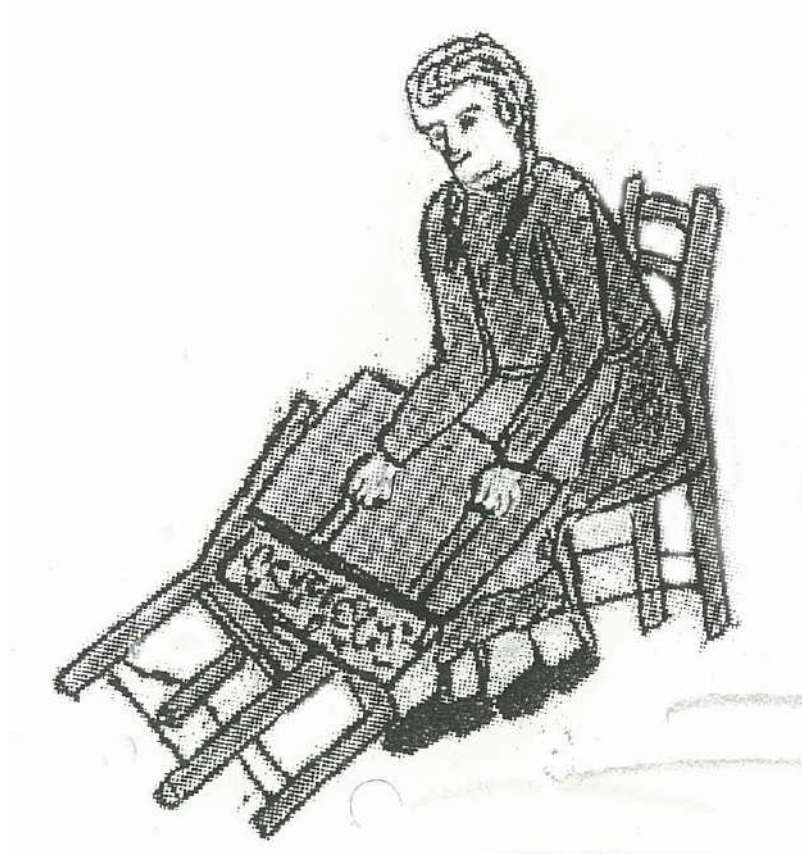
Συχνά τα αρνίσια τα μαλλιά ταξαίνουν στο ντοξάρι,
γιατί δική τους έχουνε απαίτηση και χάρη.
Ντοξάρι τ' ονομάζουνε γιατί με τόξο μοιάζει,
και τα αρνίστικα μαλλιά τα ξαίνει και τα σιάζει.
Με της κασίκας το λουρί, του κάνουν το κορδόνι,
στη θέση που το βάζουνε κορδίζει και τεντώνει.
Θα πρέπει πρώτα το λουρί να ν' επεξεργασμένο,
και στο ντοξάρι ύστερα το βάζουν τεντωμένο.
Εις το νερό το βάζουνε καλά να απαλύνει,
και ύστερα το στρίβουνε κορδόνι για να γίνει.
Και στο ντοξάρι σαν θα μπει και δυνατά κορδίσει,
με το λαγούτο απότομες του κάνουνε δονήσεις.
Με τις δονήσεις του αυτές εις τα μαλλιά τινάζει,
και στα αρνίστικα μαλλιά το ξάσιμο το σιάζει.
Σε ξάστρες μερικές φορές μαλλιά αρνίσια εξαΐναν,
και για την ρόκα έτοιμα εκεί τα κατασταΐναν.

(Λαγούτο λέγανε το ξυλάκι που έχει κεφαλή σαν το καρφί και με την κεφαλή αυτή τραβά το κορδόνι και προκαλεί τις δονήσεις).

Στην ξάστρα

Σε άλλη φάση τα μαλλιά, τα βάζουνε στην ξάστρα,
μ' αυτά θα φτιάσουνε προικιά, μα και τα ράσα τ' άσπρα
όπως την συρματόβουρτσα, συρμάτινα τριχάκια,
ίσως χιλιάδες ειν' εκεί και ξαίνουν τα μαλλάκια.
Μια ξάστρα στερεώνουνε στα πίσω στην καρέκλα,
στα πόδια της ξανάστροφα την ακουμπά η γυναίκα.
Μετά στην ξάστρα τα μαλλιά απάνω της τα βάνουν,
την άλλη ξάστρα πιάνουνε και τα μαλλιά θα ξάνουν.
Και κάνει η ξάστρα η κινητή εις τα μαλλιά κινήσεις,
έτοιμα για τη ρόκα της να τ' αποκαταστήσει.

Η κλώστρουσα

Στη ρόκα βάζει το μαλλί και θέλει να το κλώσει
ράσα και ρούχα και προικιά θέλει να ξετελειώσει.
Και ασχολείται ουλημερνίς, από πρωί ως βράδι,
να γεμιστεί τ' αρδάχτι της από κλωσμένο φάδι.
Πάντα τις αλεκατισιές, τις κλώθει για στιμόνι.
Σε ρούχα διαφορετικά εκείνο το ξαμώνει.

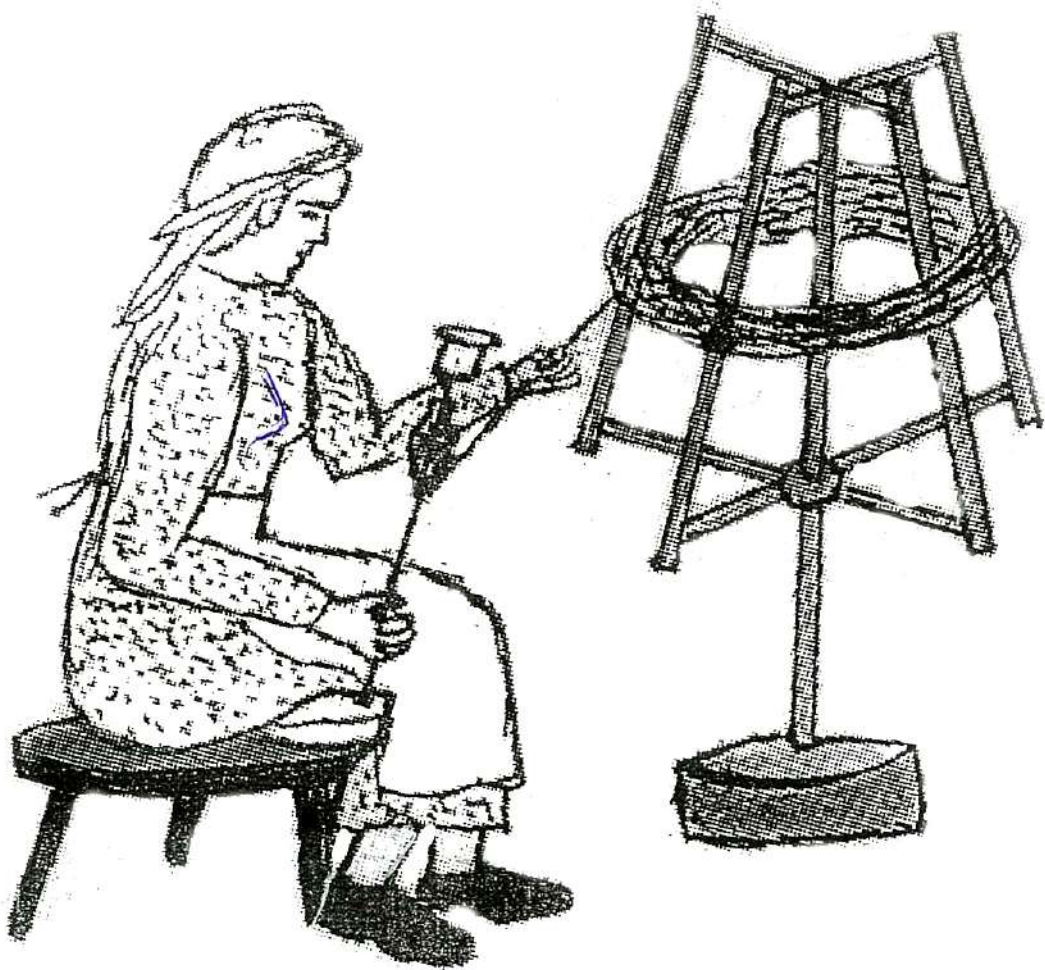
Στο τυλιγάδι

Υπολογίζει τα μαλλιά στη ρόκα της που βάνει,
τ' αρδάχτι φάδια, αν γεμιστεί, ένα «μονό» τα κάνει.
Πιάνει το, το αρδάχτι της που 'ναι γεμάτο φάδι,
κι από τ' αρδάχτι το περνά ούλο στο τυλιγάδι.
Και του μονού το άνοιγμα είναι υπολογισμένο,
να κάνει στην ανέμη του, που 'ναι προορισμένο.

Στην ανέμη

Το παίρνει στη συνέχεια στα χέρια της το φάδι
και στην ανέμη το περνά από το τυλιγάδι.
Κόπανο² βάνει στο σκαμνί κι απάνω του καθίζει,
για να το σταθεροποιεί κ' αμέσως μασουρίζει.
Σ' υποδοχή του κόπανου ο άρδαχτος γυρίζει
και το μασούρι του ψηλά με φάδια το γεμίζει.

² «Κόπανο» λέγανε το εργαλείο που έχει υποδοχή και εκεί περιστρέφεται ο άρδαχτος, και το λένε «κόπανο» επειδή βολεύει και κοπανίζουν κάποια πράγματα.

Το διασίδι

Πάντοτε σε ξερότοιχο τα τζένια εκαρφώναν
και εις αυτά με το ζικ-ζάκ διασίδι ετεντώναν.

Απ' τα μασούρια τις κλωστές τσ' έσερνε μαζεμένες,
και εις τα τζένια ζικ και ζακ τσ' έβανε απλωμένες.

Και το φασίδι ολόκληρο εκεί το ετοιμάζει
και πάει το στον αργαλειό και το μιτοχτενιάζει.

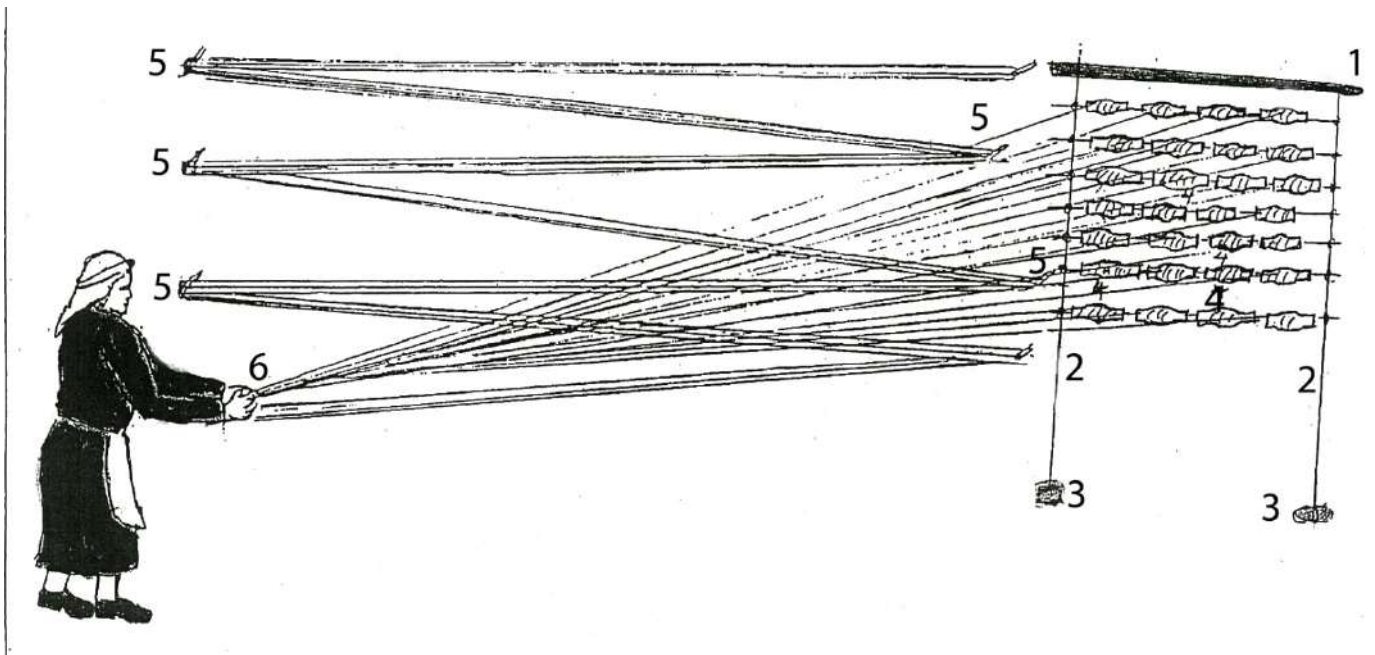
- 1) Ένα το ξύλο που κρατά στιμόνια στα μασούρια,
όπου μ' αυτά θα φάνουνε σκεπάσματα καινούρια.
- 2) Στο δύο είναι τα σκοινιά τις βέργες που κρατούνε,
τις βέργες που τις έχουνε μασούρια να περνούνε.
- 3) Στο τρία πέτρες δένουνε που τα σκοινιά κρατούνε,
εκείνες με το βάρος τους τα σταθεροποιούνε.
- 4) Τέσσερα τα μασούρια της που έχουν το στιμόνι,
να 'φάνει για τον άντρα της το ράσο και τη ζώνη.
- 5) Πέντε στον τοίχο έχουνε τα ξύλα καρφωμένα,
και τα στιμόνια με ζικ-ζακ τα 'χουνε 'κει απλωμένα.
- 6) Όλες τις άκρες τις κρατά εκείνη μαζεμένες,
σε λίγο θα 'ναι στα καρφιά του τοίχου απλωμένες.

Εις το διασίδι διάζονται μονάχα το στιμόνι,
μάλλινο ή μπαμπακερό ή και λινό ακόμη.

Τα φάδια ράσο γίνονται όπου για τον χειμώνα,
ζεσταίνεται όποιος το φορά στις ζήσης τον αγώνα.

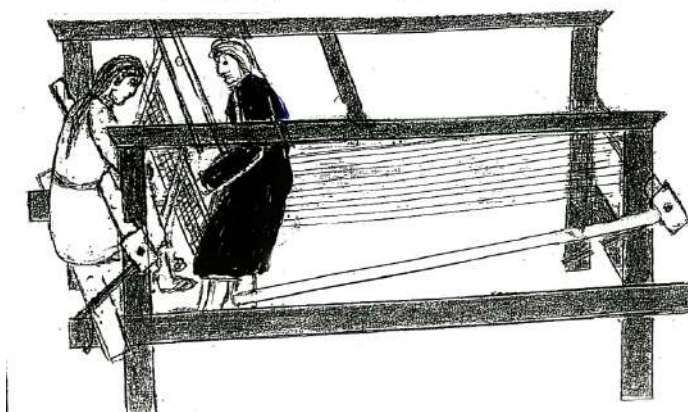
Αφού εφτάσαμε ως εδώ κι έγινε το διασίδι,
αρχίζει μιτοχτένιασμα κ' ύστερα το φασίδι.

Το διάσιμο του φασιδιού

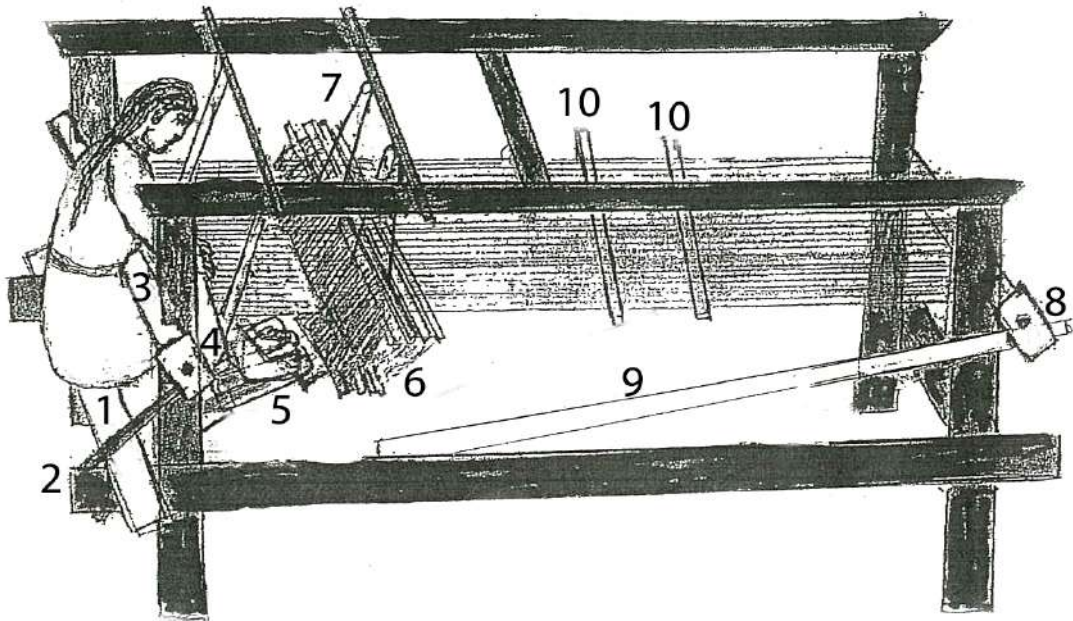
Το μιτοχτένιασμα

Τα ξαστικά, τα κλωστικά τελειώσαν, και διασίδι
και τελικός προορισμός έμεινε το φασίδι.
Το διάσημο στο πيسانτί το έχουνε τυλίξει,
και στα μιτοχτενιάσματα πρέπει να καταλήξει.
Καθίζει μια νοικοκυρά στα κωλοσάνιδά της,
κι απέναντί της κάθεται η συνεργάτιδά της.
Και μία – μία τις κλωστές, που είναι στο διασίδι,
περνούν από μιτόχτενα κ' η μια τσ' άλλης την δίδει.
Οι μίτοι είναι δυο σειρές και τις κλωστές τραβούνε,
πάνω και κάτω με σειρά πάντα τις οδηγούνε.
Μια – μια περνούνε την κλωστή, πρώτα απ' τους μίτους μπαίνει
και ύστερα τηνε περνούν και μέσα από το χτένι.
Από τους μίτους μια ζυγιά τραβά κλωστές απάνω,
όμως η άλλη η ζυγιά αυτή τραβά στα κάτω.
Τους μίτους στο μιτόξυλο κρατούνε τροχαλίες,
το ανεβοκατέβασμα το κάνου οι πατητήρες.
Οι πατητήρες απ' τη μια στιμόνια ανεβάζουν
κι από την άλλη κάτω παν τα φάδια κι αγκαλιάζουν.
Και η σαίτα ανάμεσα περνά απ' το στιμόνι,
κι απ' το μασούρι που κρατά το φάδι της απλώνει.
Κι ως το φασίδι προχωρεί και το πανί πλεισιαίνει,
τυλίγεται στο μπροσαντί και τυλιγμένο μένει.
Μα τεντωμένο πάντοτε το 'χουνε το στιμόνι,
με σφίχτες η ανυφαντού τραβά και το τεντώνει.

Το φασίδι

Μην πουνε πως κουράζονται τώρα οι νοικοκυράδες
σαν θέλουν ας ρωτήσουνε πως ζούσαν οι γιαγιάδες.
Το ράσο για να φτιάξουνε ήθελαν ένα μήνα
να κάνουν ράσο το μαλλί τα χρόνια μας εκείνα.
Παράλληλα και ζυμωτά κάνανε και μπουγάδες
και μαζωχτά και θεριστά, οι θαυμαστές γιαγιάδες.
Μ' υπομονή παλεύανε στα βάσανα που ζούσαν
δεν διαμαρτυρόντουσαν, στην πάλη ετραγουδούσαν.
Μα σήμερα δε φαίνουνε αλλάζανε τα χρόνια
και σοφερίνες γίνανε, βάλαν και παντελόνια.
Και για να γίνουν οι δουλειές μόνο κομπιά πατούνε
γυναίκες κι άντρες σήμερα σε άλλον κόσμο ζούνε.

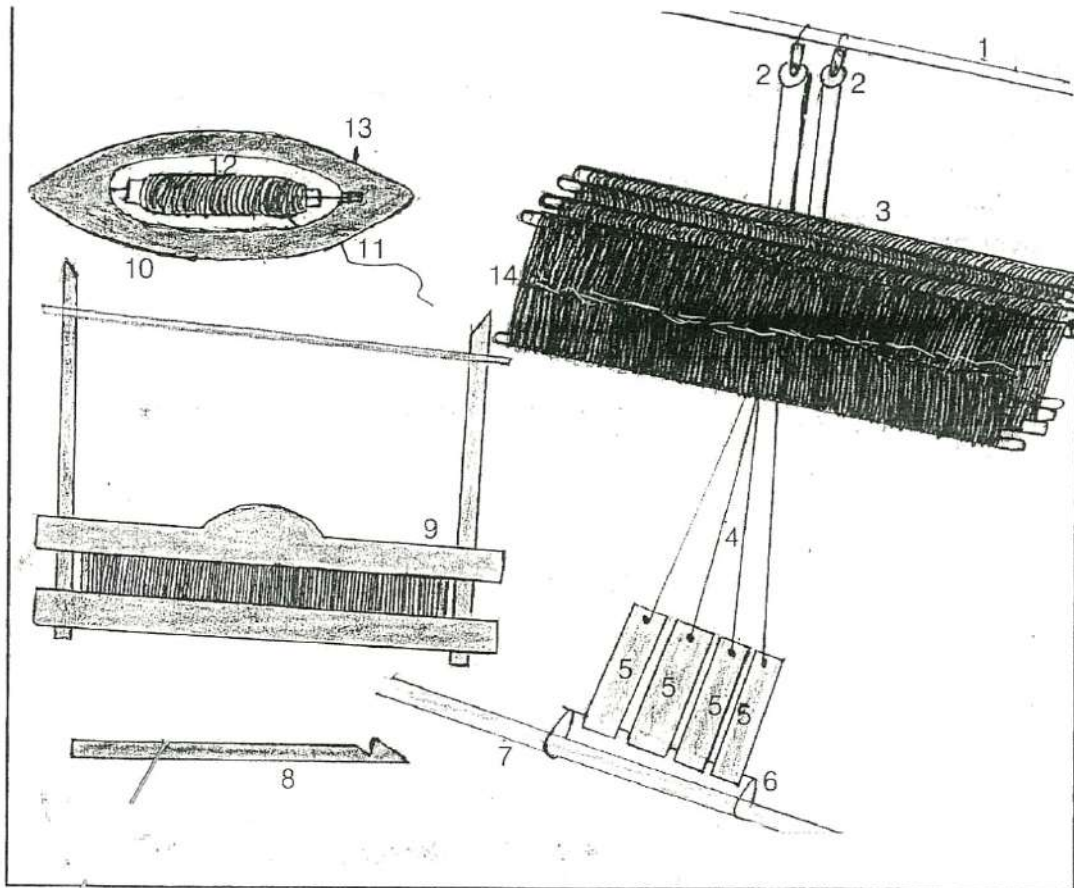
Στον αργαλειό

1)Το κωλοσάνιδο. 2)Ο μικρός σφίχτης που δένεται στην κορατσίνα για να κρατά το στιμόνι τεντωμένο. 3)Το μπροσαντί που τυλίγεται το υφαμένο πανί. 4)Το πέταλο που κρατά το χτένι και χτυπά το πανί. 5)Οι πατητήρες που πατεί η υφάντρια για να αλλάζουνε θέση οι κλωστές. 6)Οι μίτοι που οι μεν πηγαίνουνε τις μισές κλωστές απάνω και οι δε τις άλλες κάτω. 7)Οι καβαλάρηδες που αυτοί κρατούνε το σύστημα μίτοι-πατητήρες. 8)Το πيسانτί, που έχει τυλιγμένο το στιμόνι. 9)Ο μεγάλος σφίχτης που ακουμπά στην κορατσίνα. 10)Τα σταυροκάλαμα που τα βάζουνε στο διάστημα από μίτους σε πيسانτί με τις μισές κλωστές απάνω και τις μισές κάτω για να κρατούνε σε σταθερή απόσταση τις κλωστές να μην αμπερδέχουνε. Με ένα σπάγκο τους δένουνε μία πέτρα που τα τραβά προς τα πίσω. Τη λένε «σκουντί» μα δε φαίνεται στο σκίτσο.

Σκουντιά λένε και τις πέτρες που κρεμούνε για να σταθεροποιηθεί το διασίδι.

Εξαρτήματα αργαλειού σε μεγάλο σχήμα

1) Το μινόξυλο που κρατά τους καβαλάρηδες και αυτοί κρατούνε μίτους και πατητήρες. 2) Οι καβαλάρηδες. 3) Οι μίτοι. 4) Τα πατητηρόσκοινα. 5) Οι πατητήρες. 6) Το πατητηροσίντερο. 7) Το πατητηρόξυλο. 8) Ο κλέφτης που σέρνει τις κλωστές από το χτένι. 9) Το πέταλο με το χτένι. 10) Η σαΐτα. 11) Από μία τρυπίτσα περνά το φάδι και ξετυλίγεται από το μασουράκι όπως περνά η σαΐτα ανάμεσα από το στιμόνι. 12) Το μασουράκι με το φάδι. 13) Από τη μία μεριά η σαΐτα έχει τρύπα και μπαίνει ο άξονας, από την άλλη έχει μία υποδοχή και άμα μπει ο άξονας ένα ξυλάκι τον κρατά εκεί. 14) Διακρίνεται η μεσαία γραμμή που οι μίτοι έχουνε για να πηγαίνουνε εναλλασσόμενα τις μισές κλωστές απάνω και τις μισές κάτω, για να αγκαλιάζουνε το φάδι, εναλλασσόμενα.

Νυχτέρι

Εις το χωριό η νοικοκερά χειμώνα – καλοκαίρι,
για να προλάβει τις δουλειές εδούλευε νυχτέρι.
Εις τον αιώνα εικοστό, τρίτη δεκαετία,
θυμούμαι πάμπολλες φορές παρέα γυναικεία.
Ορίζανε κάθε φορά και κάνανε νυχτέρια,
κι εκάνανε χρυσές δουλειές με τα χρυσά τους χέρια.
Εκλώθανε κι επλέκανε αλλά κι εμασουρίζαν,
αυτή τη λέξη «εκδρομή» αυτές δεν την γνωρίζαν.
Τη μέρα εις τα μαζωχτά πηγαΐναν και στα θέρη,
μα και τη νύχτα σμίγανε και κάνανε νυχτέρι.
Παράλληλα εκάνανε και τα κουτσομπολιά τους,
γιατί τα θεωρούσανε στοιχεία τις δουλειάς τους.
Και ρούχα αναρράφτανε συνήθως κάθε βράδυ,
και φωτισμό τους έκανε ο λύχνος με το λάδι.
Και την καρέκλα εγύριζαν, την πέτρωναν λιγάκι,
και μέσα εστηρίζανε ένα μικρό παιδάκι.
Το βρέφος είχανε κοντά, στην κούνια του το βάναν,
και με της κούνιας το σκοινί κουνίσματα του κάναν.

Χαρώ το και χαρίνω το, το φως των αμαθιών μου, απόυ θα το 'χω ώστε να ζιω θάρρος μου και δροσιό μου.

ΑΛΛΕΣ ΑΣΧΟΛΙΕΣ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

Οι νεροφόρησες

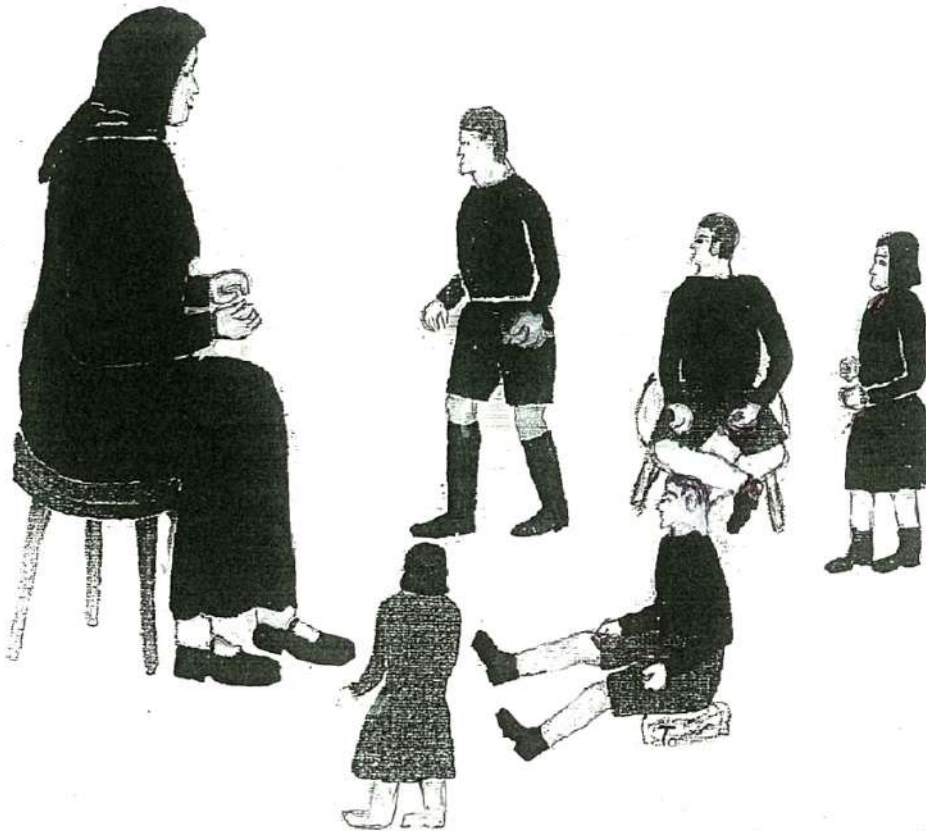
Η κοπέλα δεν βαριόταν για να πάει στο νερό,
Για να δει και να τη δούνε, έτσι εύρισκε καιρό.
Πήγαινε νερό να φέρει στο πηγάδι ή στη βρύση,
Μα δεν ήταν μόνος στόχος το σταμνί της να γεμίσει.
Ήτανε σ' αυτά τα χρόνια τέτοια η νοοτροπία,
που σε βάρος της γυναίκας ήταν πάντα αδικία.
Μια κλειστή ζωή περνούσαν τότε οι γυναίκες όλες,
γιατί ήταν μεταξύ τους αρκετές οι κουτσομπόλες.
Και καθόνταν οι κοπέλες να μην τις κουτσομπολέψουν
και εβγαίναν απ' το σπίτι μοναχά για να δουλέψουν.
Με γεμάτο το σταμνί της κάποια άλλη συναντούσε,
και για να τα πουν οι δυο τους πολύ ώρα σταματούσε.

*Γεμάτο το 'χει το σταμνί και το κρατεί στον ώμο,
μα εστάθηκε για να τα πει τα σουχλικά στο δρόμο*

Τα παραμύθια της γιαγιάς

Δεν είχαν τηλεόραση να βλέπουν τα παιδάκια,
ούτε δεν τους αγόραζαν έξυπνα παιχνιδάκια.
Ούτε δεν είχαν κινητό για να παρνούν την ώρα,
τα μέσα δεν υπάρχανε όπως υπάρχουν τώρα.
Μα η γιαγιά τους έλεγε πολλά παραμυθάκια,
και για πραγματικότητες τα παίρναν τα παιδάκια.
Με τα παραμυθάκια τους, τους μάθαινε τους τρόπους,
όπου τα προετοίμαζε για τίμιους ανθρώπους.
Το παραμύθι edάμαζε τη ζωηρότητά τους,
κι αποτελούσε η γιαγιά καθημερινότητά τους.
Στο παραμύθι τα παιδιά δίνανε σημασία,
και για το χαρακτήρα τους είχε πολύ αξία.
Τα παραμύθια η γιαγιά τα είχε διαλεγμένα
να κάνουν τα εγγόνια της τα καλοαναθρεμένα.

Ο χειρόμυλος και ο καφεδόμυλος

Στο χειρόμυλο αλέθει χαρουπάκια φουρνισμένα,
για να κάνει με αλεύρι τα ψωμιά τα νοθευμένα.
Μα ακόμα θα αλέσει και βελάνια από τον πρίνο,
έτσι ήτανε ο κόσμος τον κακό καιρό εκείνο.
Τρώγαμε το κάθε πράγμα, αν δεν δηλητηριάζει
και αν δεν άρεσε η γεύση δεν βαριέσαι, δεν πειράζει.
Και η άλλη η κυρία καφεδόμυλο δουλεύει,
με καρβουντιστά ρεβύθια πως θα πχει καφέ πιστεύει
Έβαλε, στεγνά ρεβύθια και τα ψήνει στο τηγάνι
και τα πολυκαρβουδίζει μισοκάρβουνα τα κάνει.
Και στον καφεδόμυλό της θα τα βάλει να τ' αλέσει,
ο «καφές» όπου θα ψήσει δίχως άλλο δεν θ' αρέσει.
Έτσι ήτανε τα χρόνια εις την μαύρη κατοχή
υστερούντανε τα πάντα, όλοι πλούσιοι και φτωχοί.

Σκίτσο Α καφεδόμυλος

Σκίτσο Β χειρόμυλος

«Η μαύρη πίττα ζυγώνει την μαύρη πείνα»

Το μετάξι

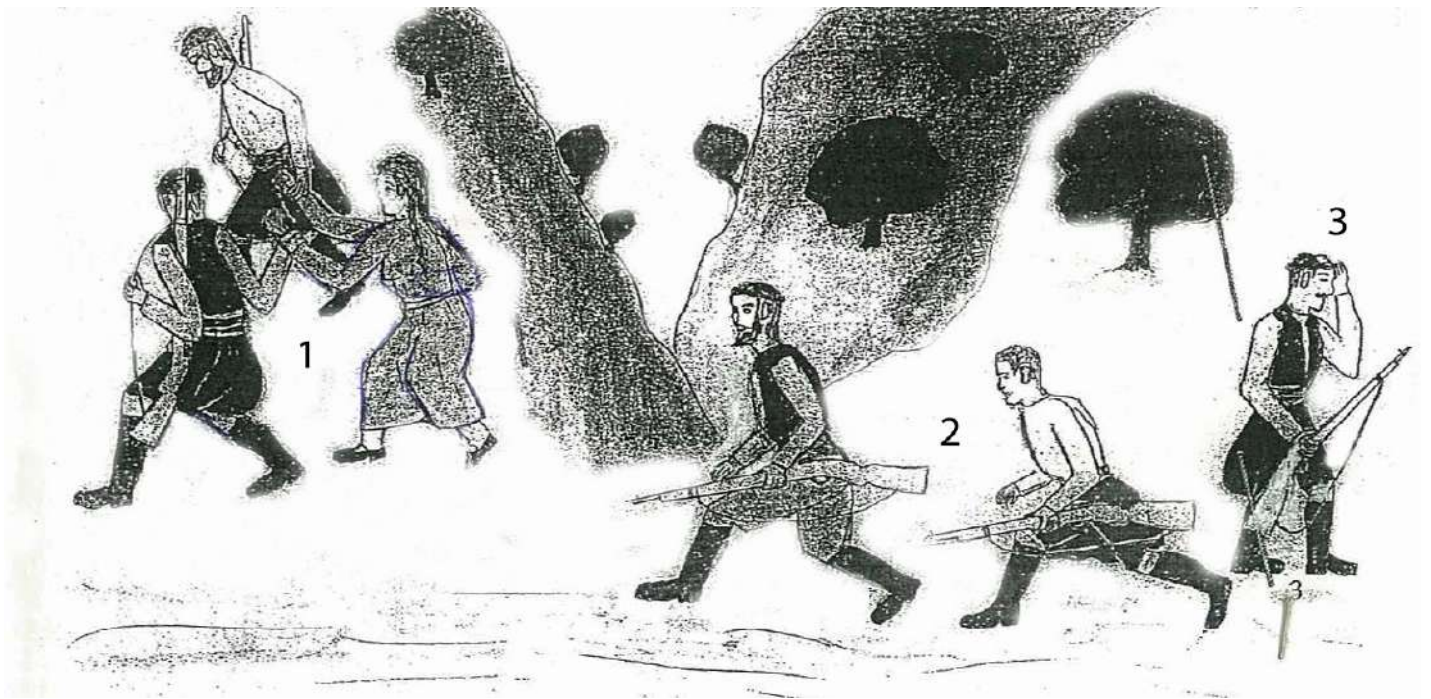
Αυτή η κάμπια η μικρή, που κάνει το μετάξι,
όλα τα θέλει τέλεια και όλα με την τάξη.
Θέλει ορισμένο φωτισμό και τη θερμοκρασία,
θέλει ορισμένο αερισμό, μα και την υγρασία.
Το θέλει ιδιωτικό και το δωμάτιό της
και τρέφειτ' αποκλειστικά με το μουνόφυλλό της.
Είναι καλή νοικοκυρά και πλέκει το κουκούλι
και φτιάχνει το και χώνεται και μπαίνει μέσα ούλη.
Την έχουν σε καλαμωτές, τις λένε «κρεβατσούλες»
και τις φροντίζουνε εκεί αυτές τις κάμπιες ούλες.
Σ' ένα δεκαπενθήμερο, σαν το κουκούλι κλείσει
πάνε και το φουρνίζουνε η κάμπια να ψοφήσει.
Γιατί αν την αφήσουνε μέχρι να ξεπουλιάσει
απ' το κουκούλι της θα βγει, όμως θα το χαλάσει.

Z

Βιαία απαγωγή γυναίκας

Δεν τον ήθελε τον άντρα, αν δεν ήταν ωραίος,
μα μπορούσε να την κλέψει και την έπαιρνε βιαίως.
Ο επίδοξος εκείνος, ο θρασύς απαγωγέας,
εγινόταν με την βία ο αντρούλης της, της νέας.
Εύρισκε πέντε – έξι φίλους και τους έπαιρνε μαζί του
και την έπαιρνε την νέα που 'θελε η όρεξή του.
Κι αν μπορούσε να την κλέψει να την έχει ένα βράδυ,
ήτανε για την κοπέλα ένα φοβερό ψεγάδι.
Κατά την νοοτροπία όπου τότε επικρατούσε,
άλλος άντρας με αξία να την πάρει δεν μπορούσε.
Μα και για να μην προκύψει περισσότερο κακό,
έπαιρνε τον τιποτένιο το καημένο θηλυκό.

Βιαία απαγωγή γυναίκας.

1)Σέρνουνε την κοπέλα. 2)Από κοντά οι απαγωγείς. 3)Οπισθοφυλακή

Μπουγάδα

Όταν δεν είχαμε νερό, για τις νοικοκεράδες,
με δυσκολίες αρκετές γινόνταν οι μπουγάδες.
Άμα δεν ήτανε κοντά στο σπίτι το πηγάδι,
συχνά ολημερνιάζανε και γύριζαν το βράδυ.
Εφόρτωνε στο γάιδαρο κοφίνι και τσικάλι,
όμως και στάχτη έπαιρνε στην ασπρική να βάλει.
Και ξύλα έπαιρνε μαζί νερό για να ζεσταίνει,
γιατί με το ζεστό νερό κάθε λεκές ξεβγαίνει.
Και το σαπούνι έπαιρνε (που το 'χε αυτή φτιαγμένο),
μα και το πλυστροπίνακο, το 'χε κι αυτό παρμένο.
Μα και τα ρούχα τ' άπλυτα, που πχαινε να τα πλύνει,
πλυντήρια δεν ήτανε την εποχή εκείνη.

1. Το μπουγαδοκόφιο. 2. Στο αθόπανο ρίχνει το νερό η νοικοκυρά με ένα χάλκινο τσουκάλι (το «σιντεροτσιάλο»). Τα ασπρόρουχα τα βάζανε στο κοφίνι και απάνω βάζανε το αθόπαο να κάνει λάκκο. Εκεί βάζανε άθο (στάχτη) και μετά βάζανε βραστό νερό για να τα «λευκάνει» 3. Το πλυστροπίνακο 4. Τα απλωμένα ρούχα, 5. Η πρόχειρη παραστιά, 6. Μιά οικογένεια χοίρων. Τότε τα ζώα ήτανε ελεύθερα. Έπρεπε να αγωνιστούνε και από μόνα τους για την επιβίωσή τους, ψάχνοντας για ένα σποράκι ή για κανένα σκουληκάκι.

Σαπουναριό

Κάθε καλή νοικοκερά έσιαζε το σαπούνι,
γιατί απ' το μπακάλικο δεν τ' αγοράζουν ούλοι.
Έβαζε σ' ένα τενεκέ οκάδες τρεις λαδάκι,
Σπίρτο έβαζε μισή οκά και έξι το νεράκι.
Το έβραζε ώρα πολύ μέχρι πολτός να γίνει,
σαπούνι έτσι φτιάχνανε την εποχή εκείνη.
Μετά ρευστό το βάζανε σε ξύλινα κασάκια,
σαν κρύωνε και έπηζε το κόβανε πλακάκι.

Βαφείο με βότανα

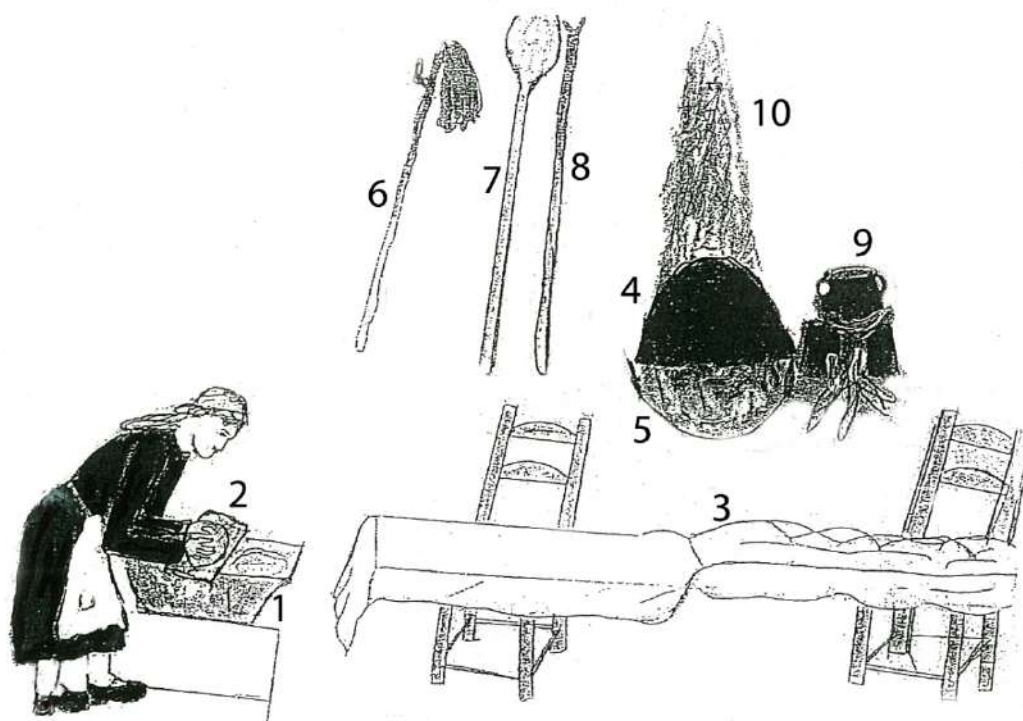
Δεν ήταν εύκολο να βρεις στην κατοχή μπογιάδες τα ρούχα μας με βότανα τα βάφαν οι μανάδες.

- 1) Καπνιά με σπόρους δεσπολιάς βάφουνε μαύρο ρούχο, μα μαύρο χρώμα έβαφε κ' η φλούδα του ζαμπούκο.
- 2) Πράσινο χρώμα έβαφε το φύλλο του ζαμπούκου κι έκαναν ολοπράσινα τα χρώματα του ρούχου.
- 3) Στο πράσινο μα ανοιχτό, αν ήθελες να κάνεις θα έπρεπε ακονιζιές πολλές – πολλές να βάνεις.
- 4) Από το περικόρπιο που βγάξει το καρύδι, χρώματα σκούρα καφετί στα ρούχα αποδίδει.
- 5) Της παπαρούνας ο ανθός και η φοινοκαλίδα, βάφουνε χρώμα κόκκινο, όπως κ'η κολλιτσίδα.
- 6) Κύπελο της βελανιδιάς, ή άνθη από ξινήθρα, βάφουνε χρώμα κίτρινο σαν γινομένα κίτρα.

Το ζυμωτό

Αν ήθελε η νοικοκερά αύριο ψωμί να ψήσει,
έπρεπε από σήμερα να πιάσει ν' αναπίσει³.
Κι ο άντρας έπρεπε κι αυτός εγκαίρως να το ξέρει,
και τα φουρνόξυλα κι αυτός να πάει να τα φέρει.
Και η ζυμώτρα έκανε τις πίτες τις μεγάλες
και κάθε πίτα ήτανε πάνω από δυο οκάδες.
Έκανε παύλους μερικούς (μακρουλωπά ψωμάκια)
και εγκοπές των έκανε να χωριστούν ντακάκια.
Και όταν εξεφούρνιξε τα έκανε ντακάκια,
κι αυτά τα ξεναφούρνιζε να βγουν παξιμαδάκια.

Το ζυμωτό

1.Το «**πινάκι**» (η ζυμωτόσκαφη). Ήτανε μονόξυλο. 2.Το «**πλαστερό**». Ένα φαρδύ σανίδι που εκεί έκανε τα ψωμιά η ζυμώτρα. 3.Στην ψωμοσανίδα απάνω είναι η **ψωμομαντήλα**. Ένα – ένα τα ψωμιά τα πήγαινε εκεί και τα σκέπαζε. 4.Το πορόφουρνο (ο πόρος του φούρνου). 5.Η «**Παθηνίστρα**». Μπροστά στο φούρνο το μέρος που σταματά η «**αθάλη**», τα κάρβουνα, όταν είναι στο φούρνο το ψωμί. 6.Το «**πάνιστρο**». Ένα ξύλο που στην άκρη του δένανε μία λινάτσα και, αφού τη βρέχανε, τη βάζανε στο φούρνο και έσερνε έξω τα κάρβουνα. 7.Το φουρνόφτυαρο που βάζανε και βγάζανε το ψωμί. 8.Ο «**συντρίφτης**» που σπρώχνει και που ανακατεύει τα ξύλα. 9.Το χάλκινο τσουκάλι που ζεσταίνανε το «**θερμό**» (το χλιαρό νερό). 10.Πάντα, από τους καπνούς, είναι μαύρος ο τοίχος πάνω από τον πόρο του φούρνου.

³ Αναπίζανε την προηγούμενη, βάζανε 5-6 οκάδες αλεύρι και το ζυμώνανε με προζύμι, και την άλλη μέρα κάνανε το ζυμωτό.

Στο φούρνο

Ο φούρνος απαραίτητος στου χωρικού το σπίτι,
με πάνιστρο, φουρνόφτυαρο μα και με τον συντρίφτη.
Με τον συντρίφτη κάνανε κινήσεις εις τα ξύλα,
για να δημιουργήσουνε καλύτερη καΐλα.
Στο πάνιστρο εδένανε λινάτσα και βρεμένη
στο φούρνο την εβάνανε τα κάρβουνα να σέρνει.
Κι άμα ο πάτος ήτανε καλά καθαρισμένος,
κι ο φούρνος άμα αρκετά ήτανε πυρωμένος.
Με το μακρύ φουρνόφτυαρο, εβάνανε τις πίτες,
Τις περισσότερες φορές στον φούρνο ψίναν νύχτες.
Έτσι κανόνιζε η κυρά τη νύχτα να ζυμώσει,
θα ‘πχαινε σ’ άλλο βάσανο, ό,τι να ξημερώσει.
Τον φούρνο καταλάβαιναν πως είναι πυρωμένος,
την ώρα που ο πόρος του ήτανε ασπρισμένος.
Κι όταν τις πίτες, όλες τους ήθελα τις φουρνίσουν,
λίγα ξυλάκια καίγανε, διά να τις ροδίσουν.
Και άμα τους εκαίγανε λίγα ξυλάκια ακόμα,
επαίρνανε οι πίτες τους το ρόδινό τους χρώμα.
Μετά τον πόρο κλείνανε, όπου πυρά μην χάνει,
και την πυρά του να κρατά καλό ψωμί να κάνει.
Σαν τα ψωμιά πιστεύανε πως ήτανε ψημένα,
σε λίγη ώρα τα ‘χανε όλα ξεφουρνισμένα.
Εις την ψωμοσανίδα τους πηγαίνανε τις πίτες,
μα ακόμα δεν τελειώσανε με ‘κείνες τις σαΐτες.
Παύλους αυτές τις λέγανε, μακρόστενα ψωμάκια,
όπου τους κάναν εγκοπές και κόβονταν ντακάκια.
Αν όλα πίτες τα ‘καναν μέρες πολλές να φτάσουν,
σε κάποιες μέρες σίγουρα μπορούσαν να μουχλιάσουν.
Για ‘κείνο τα ντακάκια τους στον φούρνο ξαναβάναν,
και δίχως να μουχλιάσουνε πολύ καιρό εκάναν.
Και σαν ξεφουρνίζανε ήταν το έθιμό τους
και δίνανε ζεστό ψωμί εις τον περίγυρό τους.
Και ξένος αν ετύχαινε στην ώρα να περάσει
και εις τον ξένο δίνανε λίγο ζεστό ψωμάκι.
Δυο χωρικοί εις τα Χανιά τύχαν κι ξεφουρνίζαν

και ότι θα τους δώσουνε ζεστό ψωμί νομίζαν.
Μα αφού ζεστό ψωμί εκεί δεν τους εδώσαν,
εις το χωριό σαν πήγανε την φράση μεταδώσαν:
«Φουρνίζον, ξεφουρνίζουνε ζεστό ψωμί δεν δίδουνε».

- 1) Το φουρνόφτυαρο με την σαίτα το ψωμάκι. 2) Ο συντρίφτης είναι διχαλωτός για να σπρώχνει τα ξύλα. 3) Το πάνιστρο με τη λινάτσα του. 4) Η ψωμοσανίδα με τα σκεπασμένα με την ψωμομαντήλα ψωμιά μέχρι να φουρνιστούνε.
- 5) Η κουτσούλα το άνοιγμα πάνω που το σκεπάζουν όταν φουρνίσουνε το ψωμί.
- 6) Η παθηνίστρα που μένουνε τα κάρβουνα όταν είναι το ψωμί στο φούρνο.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Σ Τ'

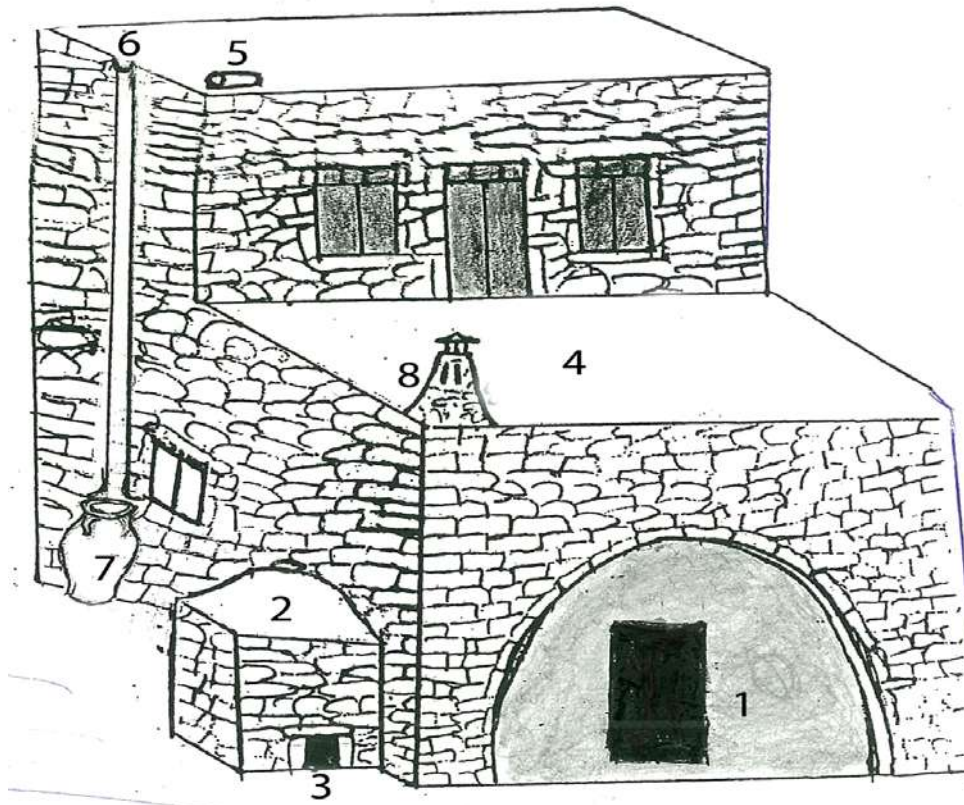
ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΑ

Σφακιανή Τεχνοτροπία

Είπαμε φτώχεια ήτανε τα χρόνια μας εκείνα,
κ' οι τράπεζες στεγαστικά δάνεια δεν εδίναν.
Κι ο νέος όπου ήθελε σπίτι να θεμελιώσει,
για χρόνια υστερούντανε λεφτά να συγκεντρώσει.
Εις το καμίνι έπρεπε να μπει να κάμει ασβέστη,
τις πέτρες και την άμμο του έπρεπε να μαζέψει.
Μα και στο δάσος θα πχαινε να κόψει τα δοκάρια
τα θέλανε για σκαλωσιές οι χτίστες παλικάρια.
Και όταν εξεκίνησε το σπίτι του να κάνει,
συχνά εδιαπίστωνε το χρήμα πως δε φτάνει.
Κι εδιακόβανε συχνά λεφτά να οικονομήσει,
να ανακτήσει δύναμη χτίριο να συνεχίσει.
Δεν ήταν αυτοκίνητα, ούτε και δρόμος ήταν
με ράχη πέτρες έφερνε πολλές φορές και νύχτα.
Τις πιο μεγάλες κυλιστές, μικρές με τα γαϊδούρια,
ετότες δεν υπάρχανε τα μέσα τα καινούρια.
Τους τοίχους πίσω και μπροστά «μάκρονες» τους «βαφτίζαν»
κι από τις δυο κοντές μεριές τα «κούτελα» εκτίζαν.
Με τις καμάρες στα Σφακιά σπίτια οικοδομούσαν
κι όλο το χώρο έξυπνα τον αξιοποιούσαν.
Από το κάθε κούτελο μεσότοιχο αρχινούσαν,
δυο μέτρα προς το κέντρο τους τον τοίχο επροχωρούσαν.
κι άμα λιγάκι υψώνονταν καμάρα εγυρίζαν
και προς τα κούτελα κοντά τις σπάλες εχωρίζαν.
Η κάθε σπάλα ήτανε σοφάς για ύπνο επάνω,
χώρος αποθηκευτικός ήτανε από κάτω.
Την μία σπάλα κάποτε κουζίνα την εκάναν,
όπου και τα κουζινικά και παραστιά εβάναν.
Εις της καμάρας τ' άνοιγμα ήταν ευρυχωρία,
που ήτανε για σύναξη σε κάθε φασαρία.
Δια την στέγη εβάζανε δοκάρια δίχως άλλο
κι απάνω ξύλα στα κοντά ν' αγκίζει το 'να στ' άλλο.
Στα ξύλα πάνω πάντοτε θάμνους πυκνούς εβάναν
κι απάνω χώμα βάζανε και την στέγη εκάναν.
Ένα μεγάλο κύλιντροι εβάζανε στο δώμα
και τον πηγαινοφέρνανε κι εκάθιζε το χώμα.

Σφακιανό σπίτι

Η επαρχία των Σφακιών πάντα αποτελούσε μια χωριστή ενότητα, σαν το νησάκι ζούσε. Γιατί τα Όρη τα Λευκά τηνε απομονώναν, αυτά και τους κατακτητές αλάργο τους ζηγώναν. Με ιδιαιτερότητες εις της ζωής τις φάσεις ήτανε διαφορετικοί σ' όλες τις καταστάσεις. Η ιδιαιτερότητα και στην τεχνοτροπία, ήτανε ευδιάκριτη σ' αυτή την επαρχία. Όταν νομομηχανικός, ένας Λασιθιωτάκης, έγραψε για τα σπίτια μας ένα βιβλιαράκι. Εκεί επεριέγραφε τα σφακιανά τα σπίτια, με τίτλο «Σπίτια Σφακιανά» και έγραφε αλήθεια.

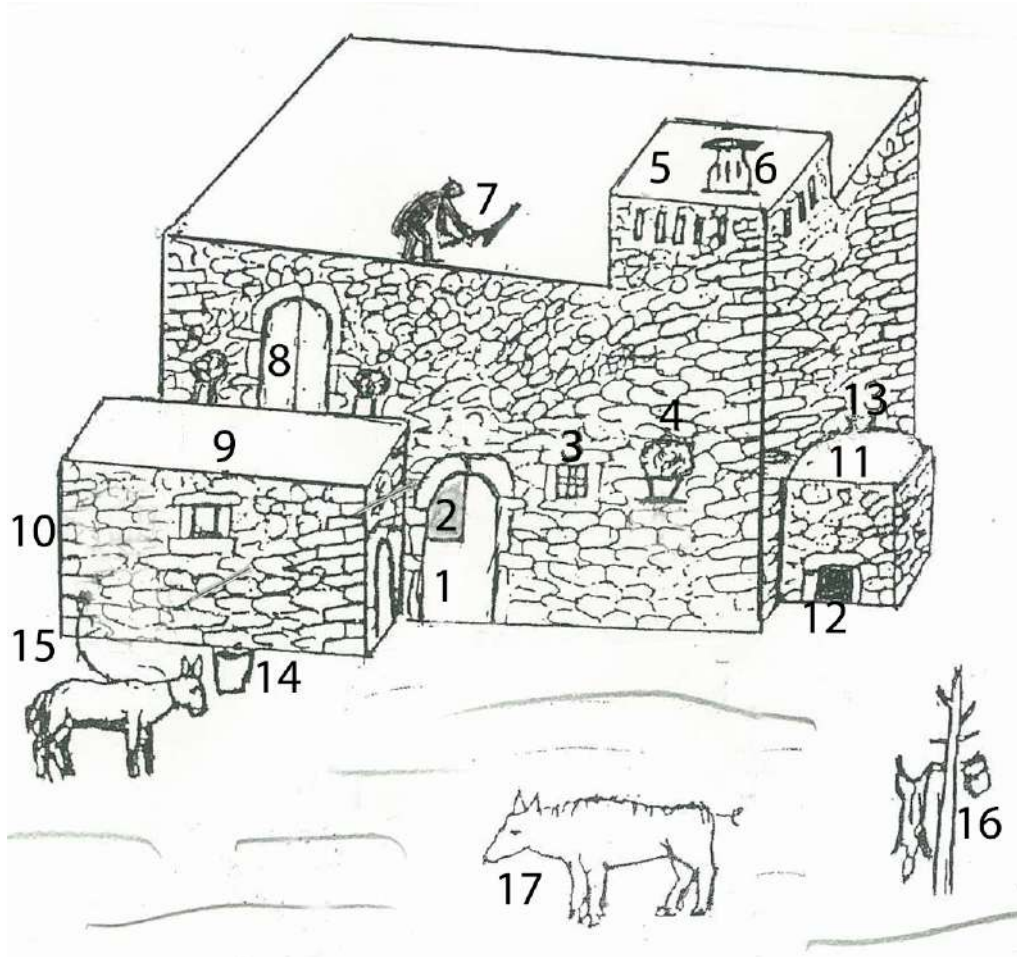

1)Χαγιάτι (Τούρκικη λέξη). 2)Ο φούρνος που είναι έξω το «κουφάρι» του μα φουρνίζουμε μέσα από τον εξώστη. 3)Κάτω από τον φούρνο είναι ο κούμος (σπιτάκια για κότες και χοίρους). 4)Το δόμα του εξώστη είναι αυλή του οντά. Το λέγαμε «λότζια» (ενετική λέξη). 5)Στη χωμάτινη στέγη είχαμε ένα κώλιντρο από πέτρα γύρω στα 100 κιλά. Τον πηγαίνοφέρνημε με τις ώρες για να περιορίσει τη διαπερασιμότητα του χώματος από το νερό. 6)Με πιάσβεστο κάναμε αυλάκι στον τοίχο για να οδηγεί το νερό της βροχής μαζεμένο να μην διαπερνά η υγρασία τον τοίχο. 7)Στα χωριά που δεν είχανε την τύχη να υπάρχουν πλούσιες πηγές υδρεύσεως, πάντα είχαμε ένα παλιοπίθαρo να μαζεύει το νερό που έτρεχε από την «μπουτσουνάρα» όταν έβρεχε. Καθώς ήτανε χωμάτινη η στέγη, πάντα έπεφτε πολύ θολό. Αμα του βάζαμε ασβέστη σκόνη εγινότανε πεντακάθαρο, όμως και πολύ τικρό που δεν επίνετο και επί πλέον εμαύριζε τα αλουμινένια σκεύη. 8)Ο καπνοδόχος, ο «ανηφοράς»

Η κοπάνα

Με ώρες κοπανά αυτός με τη βαριά κοπάνα,
δώματα ακοπάνιστα σταλαϊτους εβάνα.

Με το πολύ κοπάνισμα νερά δεν θα περάσουν,
κι ανέμελα τ' αφεντικά ήσυχα θα πλαγιάσουν.

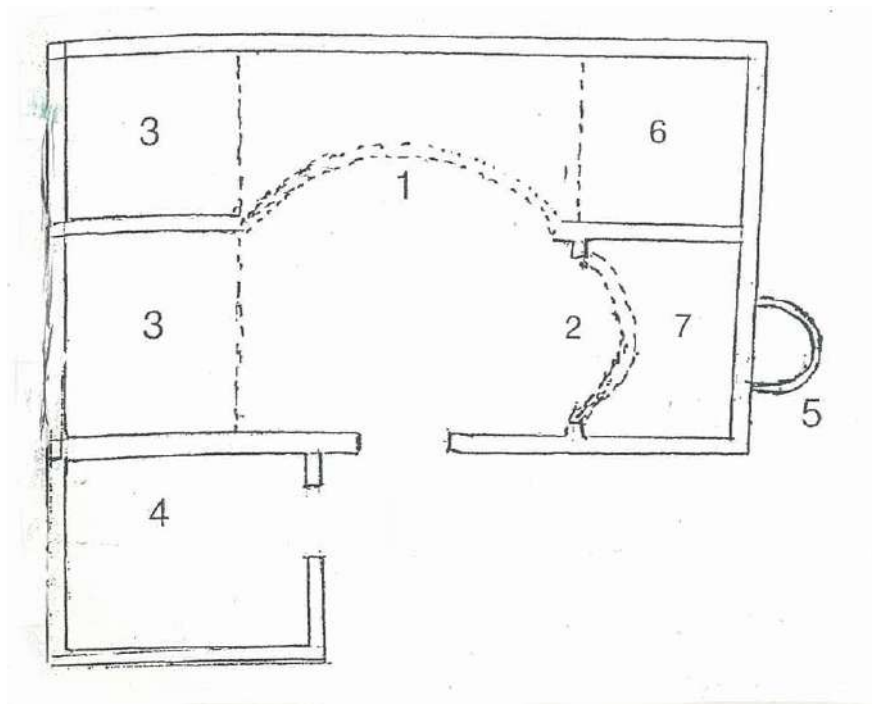
1. Η πόρτα πολλές φορές ήταν σπαστή κατά το $\frac{1}{4}$ 2. Είχε το «πορτάκι». 3. Το παράθυρο είναι μικρό και ψηλά. 4. Η γλάστρα ήταν ψηλά γιατί τα ζώα ήταν ελεύθερα. 5. Χαρακτηριστικές είναι οι θυρίδες για να φεύγει ο καπνός. 6. Καπνοδόχος συχνά ήταν ένα σπασμένο πιθάρι. 7. Ο άνθρωπος «κοπανίζει» το χώμα για να μην βάζει νερό στο σπίτι. 8. Την πόρτα που έβγαζε στο δώμα του «παράσπιτου» την έλεγαν «πορτέλα». 9. Η λότηζια. 10. Το παράσπιτο. 11. Ο φούρνος. 12. Ο κούμος. 13. «Κουτσούλα» έλεγαν το πάνω μέρος του φούρνου. 14. Η «ματζιαδούρα» του γαϊδάρου. 15. Η «δεματαρέ» που δένανε τα ζώα. 16. Ο κρετσιάς όπου κρεμούσαν διάφορα αντικείμενα. 17. Τα ζώα ελεύθερα.

Σχεδιάγραμμα για τα θεμέλια του σπιτιού

Θεμέλια πριν να σκάψουνε για να το θεμελιώσουν,
το σπίτι πως θα χτίσουνε έπρεπε να σαμώσουν.

Πως θα γινούν οι σπάλες του, που θα γενεί κουζίνα,
όπως το απαιτούσανε τα χρόνια μας εκείνα.

Που θα γενεί ο φούρνος του και το παράσπιτό του,
έτσι που το λογάριαζε ο νιός το σπιτικό του.

1.Κεντρική καμάρα. 2.Η καμάρα της κουζίνας. 3.Οι σπάλες. 4.Το παράσπιτο. 5.Ο φούρνος. 6.Συχνά τη μία σπάλα την κάνανε οι κτηνοτρόφοι υπογειάκι για το τυρί, ενώ κάποιες φορές οι αμπελουργοί κάνανε μέσα στη σπάλα πατητήρι, μα πιο συχνά το πατητήρι ήτανε έξω. 7.Αυτή η σπάλα, συνήθως, γινότανε «καμινάδα» (κουζίνα).

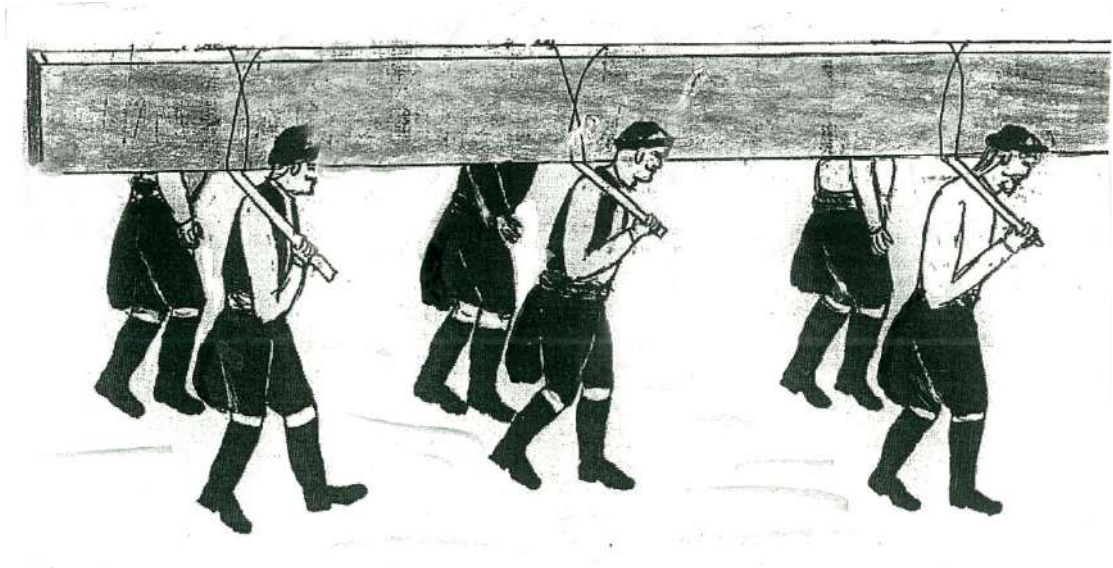
Η μεταφορά της πέτρας για το κτήριο

Δεν είσαν κάρα μια φορά, δεν είσαν μήτε δρόμοι,
μόνο τα ζώα φορτηγά τις φέρναν και οι ώμοι.
Ένα ταβλί στην πλάτη του το κάθε παληκάρι,
στους ώμους του το κρέμανε και το 'λεγε «σομάρι».
Στην πλάτη τους τις βάζανε απάνω στο ταβλάκι,
κι επήγαινε κι ερχότανε σαν να 'ταν γαϊδουράκι.
Εφέρνανε και κυλιστές εκείνες τις μεγάλες,
όμως τις δευτερότερες στον ώμο φέρναν άλλες.
Άλλοι τα χέρια τους τα δυο οπίσω τα γυρίζαν
και άλλοι εις την πλάτη τους πέτρες πολλές εχτίζαν.
Πέτρες πολλές εφέρνανε στο κτήριο κ' οι γαϊδάροι,
με τα σκοινιά τις δένανε απάνω στο σαμάρι.

Μεταφορά στο μεσοδόκι

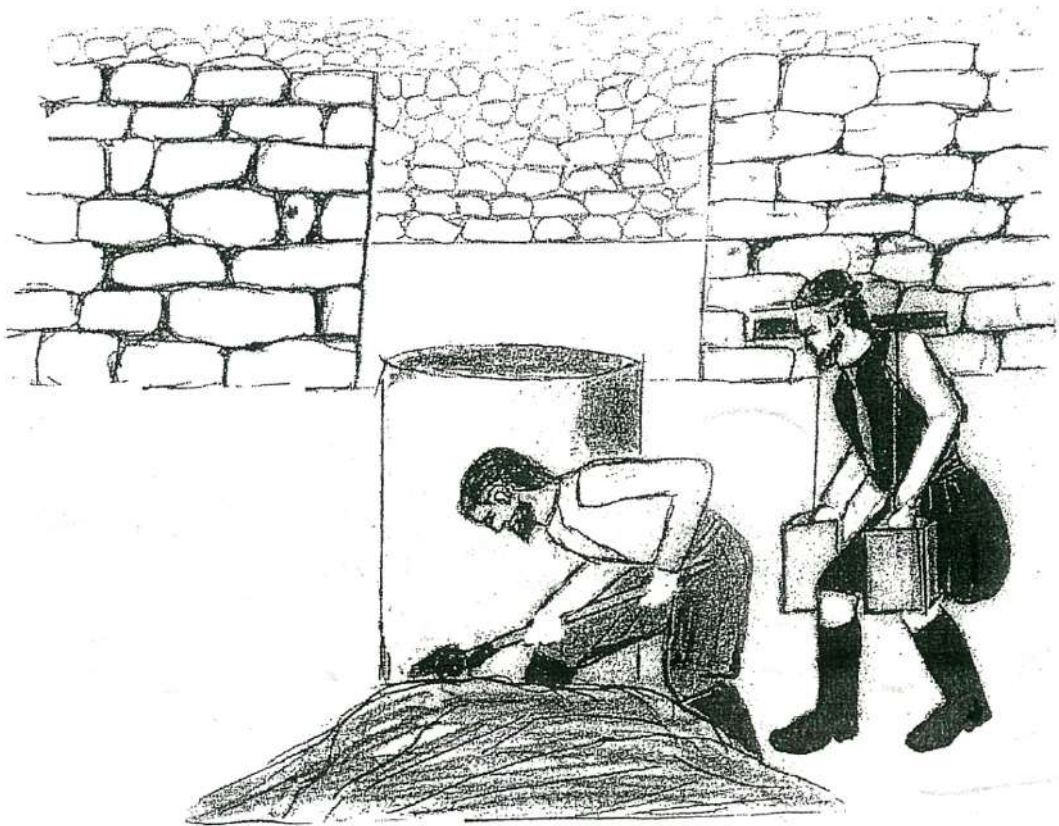
Στα σπίτια μερικές φορές εκάνανε καμάρες,
όπου δοκάρια βάζανε κι από τις δύο τους πάντες.
Μα όμως και πολλές φορές και μεσοδόκια εβάναν,
σαν τις καμάρες και αυτά τον ίδιο ρόλο εκάναν.
Ήταν πολύ χοντροί κορμοί με αντοχή μεγάλη,
δοκάρια των εβάζανε σε μια μεριά και σ' άλλη.
Μα ήτανε το βάρος τους πάρα πολλές οκάδες
και τα μετακινούσανε ολόκληρες ομάδες.
Από την κάτω τους μεριά ξύλα γερά εδέναν
και το σηκώνανε πολλοί όταν το μεταφέρναν.

*Έδεναν ξύλα από κάτω. Στο κάθε ξύλο κρατά ένας από κάθε μεριά.
Το σήκωναν όσα ζεύγη ήτανε απαραίτητα. Ανάλογα με το βάρος. Το
μεσοδόκι το βάζανε στη μέση και μετά βάζανε δοκάρια από τις δύο
μεριές.*

Οι «υπουργοί» στις οικοδομές

Αυτοί που στις οικοδομές στις λάσπες εδουλεύαν
εργάτες ανειδίκευτοι, μα «υπουργούς» τους λέγαν.
Πριν τους μαστόρους πήγαιναν και λάσπες εμαλάζαν
και εις το εργοτάξιο τα πάντα ετοιμάζαν.
Κ' οι χτίστες μόλις φτάνανε πιάνανε τον μαλά τους
και δούλευαν κανονικά πάνω στη σκαλωσιά τους.
Λείπαν τα' αναβατόρια δεν είχαν μπετονιέρες
κι από τις σκάλες βγάζανε λάσπη με τενεκέδες.

Προεργασία στο εργοτάξιο

Οι «υπουργοί» κάνουνε προεργασία, πριν φτάσουνε οι χτίστες. Ο ένας κάνει λάσπη, ο άλλος κουβαλά νερό με δυο γαζοτενεκέδες κρεμασμένους με ξύλο στον ώμο του. Τους βοηθούς των μαστόρων τους λέγαμε «υπουργούς».

Στο κτίριο

Έτσι εχτίζαμε εμείς και πριν μισό αιώνα,
έτσι τον επαλεύαμε της ζήσης τον αγώνα.
Οι ευκολίες λείπανε, λείπανεκ' οι ανέσεις,
όλες οι φάσεις της ζωής ήτανε σ' άλλες θέσεις.
Φτώχεια μεγάλη ήτανε και δύσκολη η ζήση,
μα είναι πιο αβέβαιη η σημερινή μας κρίση.

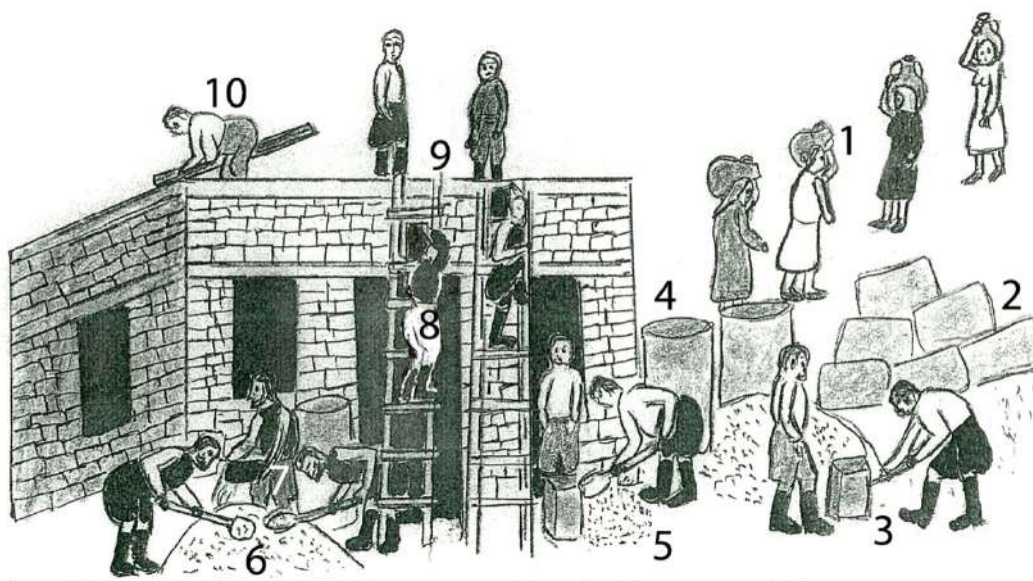

Όποιος δεν έχτισε γιαπί, δεν έσκαψε πηγάδι
πόνο δεν ένιωσε ποτέσ εις τα νεφρά το βράδυ.

1.Οι μαστόροι 2.Το λασποφόρι τους 3.Τις μεγάλες πέτρες τις έβγαζαν κυλιστές από τράβες στην σκαλωσιά 4.Κουβαλά με την πλάτη πέτρες 5.Τα ξύλα που κρατούσαν τις σκαλωσιές ήτανε περαστά και τα έλεγαν «μπεράτες». 6.Κουβαλά τη λάσπη με τενεκέ.

Το φτιάξιμο της ταράτσας

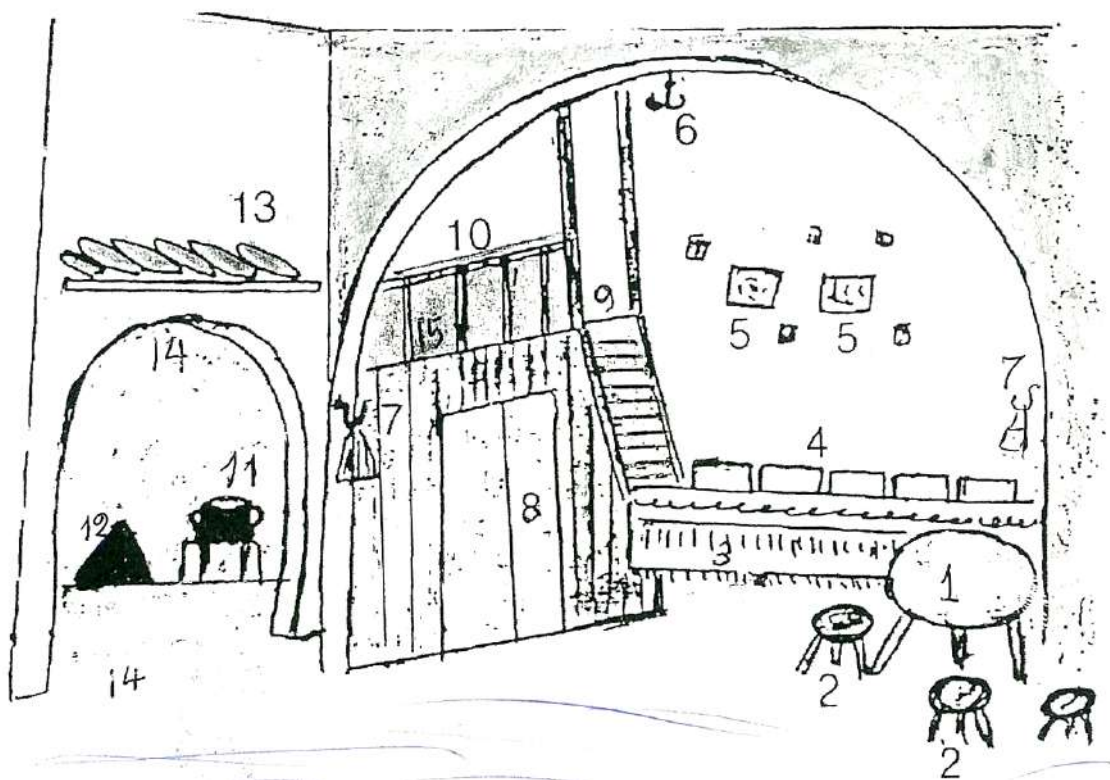
Δεν ήτο αναβατόριο, δεν ήτο μπετονιέρα,
λίγα τσιμέντα εβάζαμε μα θέλαμε μια μέρα.
Μπορεί να εδουλεύαμε πενήντα τσουβαλάκια,
μα επιστρατευότανε όλα τα χωριανάκια.
Άλλοι μετρούν τα υλικά και άλλοι τα μαλάσσουν,
δουλεύουν όλοι οι χωριανοί το σπίτι να σκεπάσουν.
Άλλοι στις σκάλες βγαίνουνε με γαζοτενεκέδες,
που τους παραλαμβάνουνε στο δώμα δυο λεβέντες.
Και οι γυναίκες με σταμιά νερό να κουβαλούνε,
αφού νταράτσα γίνεται οι πάντες βοηθούνε.
Ο μάστορας με τον μαλά τα υλικά δουλεύει,
ένα καινούριο σπιτικό στον τόπο ξετελεύει.
Άμα τελειώσει η δουλειά θα φάνε και θα πιούνε
και το μαντιναδάκι τους κι εκείνο θα το πούνε.

1) Όλες οι γυναίκες του χωριού με τα σταμιά κουβαλούσανε το νερό. Έστω και αν η δεξαμενή ήταν ψηλότερα, δεν είχαμε λαστιχένιες σωλήνες να το φέρνομε με απορρόφηση.
2) Τα τσιμέντα. 3) Μετρούνε το τσακίλι. Ένα τενεκέ τσιμέντο, 4 τσακίλι 2 άμμο. 4) Τα βαρέλια με το νερό. 5) Μετρούνε την άμμο. 6) Μαλάζουνε με τα φτυάρια το τσιμέντο. 7) Αυτός τους βάζει νερό. 8) Από τις σκάλες με τενεκέδες, βγάζανε το υλικό. 9) Δυο άντρες το παίρνανε από τον ώμο τους 10) Ο μάστορας. Ένα σακί τσιμέντο λέγαμε πως κάνει ένα «μουχτάρι» υλικό. Όταν ήλθε το τσιμέντο, άλλαξε το στεγαστικό καθεστώς. Οι ευκολίες όμως για τη δούλεψη του ήρθαν πολύ αργότερα.

Εσωτερικό καμαράτου σπιτιού

Εχ' ιδιαιτερότητες το σπίτι με καμάρα,
δεν έχει διαρρύθμιση όπως τα σπίτια τ' άλλα.
Στην κάθε σπάλα του σπιτιού, για ύπνο τον σοφά τους,
και κάτω βάνουν στον μπουλμέ τα εισοδήματά τους.
Είναι σπιτάκι αγροτικό κ' είναι προσαρμοσμένο
κι ανταποκρίνεται σ' αυτά που ειν' προορισμένο.

1) Το σε σχήμα σκαμνιού τραπεζάκι. 2) Τα σκαμνάκια, συνηθισμένα της εποχής καθίσματα, 3) Το καναπελάκι που είναι στην πέτρινη πεζούλα, 4) Οι μαξιλάρες στην πεζούλα για να ακουμπούνε, 5) Πάντα είχανε κάντρα στον τοίχο, άμα δεν υπήρχε πένθος, 6) Πάντα ήτανε ένα τσιγκέλι στο κέντρο της καμάρας, 7) Σε κάθε πόδι της καμάρας ένα τσιγκέλι 8) Με τάβλες είναι χωρισμένος ο μπουλμές. 9) Η σκάλα που οδηγεί στον σοφά. 10) Το παρμακλίκι του σοφά. 11) Το χάλκινο τσικάλι. 12) Ο πόρος του φούρνου. 13) Η ψωμοσανίδα. 14) Η καμάρα της κουζίνας. 15) Ο σοφάς.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ε΄

ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ

Στοιχεία Κτηνοτροφίας

Εις την γερμανοκατοχή, στην άκρα δυστυχία,
λιγάκι ασχολήθηκα με την κτηνοτροφία.
Αυτά που τότε έζησα κι όπου καλά τα ξέρω,
για τον βοσκό στην κατοχή καμπόσα θ' αναφέρω.
Πιο λίγο επεινάσανε τότε οι κτηνοτρόφοι,
απ' όσο επεινάσανε οι πιο πολλοί άνθρωποι.
Γιατί πολύ διάστημα του χρόνου είχαν γάλα,
που δεν το βρίσκαν εύκολα όλα τα σπίτια τ' άλλα.
Ακόμα μερικές φορές εσφάζανε αρνάκια,
κι ετρώγανε κάποιες φορές και κρέας τα παιδάκια.
Τα χρόνια ήταν μίζερα κ' είχαμε αναρχία,
κι έβραζε η ζωοκλοπή σε κάθε επαρχία.
Ο κτηνοτρόφος έπρεπε να 'ναι κοντά στα 'ζα του,
γιατί με 'κείνα τα οζά ζούσανε τα παιδιά του.
Και λίγο μόνο αν έλλειπε οι κλέφτες του τ' αρπούσαν
και τα παιδάκια του μετά σίγουρα θα πεινούσαν.
Ακόμα και στην κατοχή όπλο είχε μαζί του,
που αν τον βλέπαν Γερμανοί θα 'χανε τη ζωή του.
ακόμα κι όταν χιόνιζε κοντά ήτο στο κοπάδι.
Με χιόνια και με καύσωνες τη μέρα και το βράδυ.
Όμως κατά την κατοχή κτηνοτροφές δεν ήταν
και πήγαιναν στα χειμαδιά, κοπάδια όσοι είχαν.
Κι έλλειπαν απ' το σπίτι τους κι από την φαμελιά τους
και μήνας τους επέρνανε να δούνε τα παιδιά τους.
Οι Σφακιανοί στη Μεσσαρά, είχαν τα χειμαδιά τους
και δεν ερχόντανε συχνά γιατ' ήτανε μακριά τους.
Ερχόνταν απ' τα χειμαδιά, βγαίνανε στο μητάτο,
γιατ' ήταν το επάγγελμα απαίτησες γεμάτο.
Είχαν ανάγκες ταχτικά και ταχτικά μελάδες,
γιατί αυτά τα πρόβατα δεν ξέρουνε σκολάδες.
Στην επαρχία των Σφακιών τα πιο πολλά κοπάδια,
τα είχανε συμμισιακά και ήταν δυο μισάδια.

Τρόποι συνεργασίας των Κτηνοτρόφων

Τόπους, μαδάρες, χειμαδιά, όποιος θε ν' αποχτήσει
μπορούσε εύκολα βοσκούς κοντά να προσελκύσει

Α) Ήτανε τα ξεχαρτζιστά, όση είχανε αξία,
τα παραλάβαινε ο βοσκός χωρίς να δώσει μία.
Τα 'βοσκε κι εμοιράζανε τα εισοδήματά τους
μ' ακόμα ήταν άνισα τα δικαιώματά τους.
Σαν θα 'δινε όσο άξιζε όλο τους το κοπάδι,
θα είχε το δικαίωμα τα εμισά να πάρει.
Εκείνος χωρίς τίποτα τα πρόβατα είχε πάρει,
έπαιρνε εισοδήματα κι απόχτησε κοπάδι.

Β) Και «Μαξουλοσημμισιακά συχνά εσυμφωνούσαν,
μοίραζαν το εισόδημα που απ' τα 'ζα αποχτούσαν.
«Μαξούλι» το εισόδημα ελέγανε ετότες,
ήταν αιώνας εικοστός δεκαετίες πρώτες.
Τα πρόβατα που ο βοσκός είχε αναθρεμένα,
ήτανε εισοδήματα κεφαλιοποιημένα.
Μετά από χρόνια μερικά όλο τους το κοπάδι,
ήτανε εισοδήματα π' εκείνος είχε κάνει.
Γιατί από τα πρόβατα που είχε αυτός παρμένα,
είτε που τα πουλήσανε ή ήταν ψοφημένα.
Εισ το κοπάδι του βοσκού ειν' τα μισά δικά του,
και άμα θέλει παίρνει τα και πάει στην δουλειά του.

Γ) Μπορούσανε και με «χροινιές» κοινάτο να το κάνουν,
μοιράζαν το εισόδημα όπου τα 'ζα τους βγάνουν.
Μπορούσε η συμφωνία τους για δέκα χρόνια να 'ναι,
που του βοσκού, τα πρόβατα όλα εισόδημά 'ναι.
Και του βοσκού τα πρόβατα ειν' τα μισά δικά του,
διότι όπως είπαμε είναι εισόδημά του.

Στο Μητάτο

Τέσσερις-πέντε απ' τους βοσκούς σμίγαν τα πρόβατά τους
και τα παρήγαγαν μαζί τα εισοδήματά τους.
Αυτοί που μητατεύανε, κ' είχαν συνεργασίες
όλους αυτούς τους λέγαμε εμείς «Μαλισαπίδες».
Τέσσερις μήνες είχανε στενή συνεργασία
και ο καθ' ένας πρόσφερε άλλη υπηρεσία.

Εις το μητάτο κεφαλή ήταν ο τυροκόμος,
δεύτερος εις την τάξη τους ήταν ο γγαλονόμος.
Ο τυροκόμος φρόντιζε καλό τυρί να βγάλει,
όπου θα ωφελούντανε κι εκείνος και οι άλλοι.
Εκείνος και λογαριασμούς κρατούσε του μητάτου
και καθ' ενός προστάτευε τα δικαιώματά του.
Δεν εύρισκε στην κατοχή πητιά να αγοράσει
κι έπρεπε από μικρό αρνί αυτός να τηνε φτιάξει.
Προτού ν' αρχίσει το αρνί να τρώει χορταράκι
και είχε γάλα καθαρό μόνο στο κοιλιδάκι.
Το κοιλιδάκι που 'βγάζαν από αρνί ή ρίφι,
εις τον καπνό το κρέμαγαν για να καλοστραγίσει.
Όταν εστράγιζε καλά το λέγαν «αγαστέρα»
και με αυτό επήζανε το γάλα κάθε μέρα.
Ο τυροκόμος με νερό σε ένα κουταλάκι,
το διαλούσε και μ' αυτό έπηζε το τυράκι.
Το γάλα έπηζε μ' αυτό που ήταν στο καζάνι,
με τον ταραχτή εχτύπα το «μαλάκα» να το κάνει.
Εχώριζε απ' τον «νουρό» η στερεά ουσία
όπου «μαλάκα» ήτανε κι έμπαινε στην «τσαντίλα».
Με την «τσαντίλα» ύστερα εις το «τουπί» το βάζαν
με πέτρες το πιέζανε και τον νουρό του βγάζαν.
Δεν είχαν πιεστήρια το πιέζαν με πέτρες,
οι καταστάσεις ήτανε τα χρόνια εκείνα τέτοιες.
Εις το τουπί δυο τρεις φορές την θέση του εγυρίζαν,
την άλλη μέρα το τυρί αυτό το «ξετουπίζαν»
Τέσσερις μέρες ύστερα ακόμα τ' αλατίζαν,
μετά τ' αποθηκεύανε και μόνο το γυρίζαν.
Σαν την μαλάκα βγάζανε μέσα απ' το καζάνι,
έμενε μέσα ο νουρός που για μυζήθρα κάνει.
Εις το νουρό προσθέτανε λιγάκι γαλατάκι,
το βράζανε και βγάζανε μυζήθρα σε λιγάκι.
Αυτός που αίγες έβοσκε τον λέγαμε, γιδάρη,
κ' είχε στην ιεράρχηση αυτός την τρίτη χάρη.
Ήταν υποδιέστερος από τον γγαλονόμο,
γιατί κατσίκες είχανε πάντοτε λίγες μόνο.

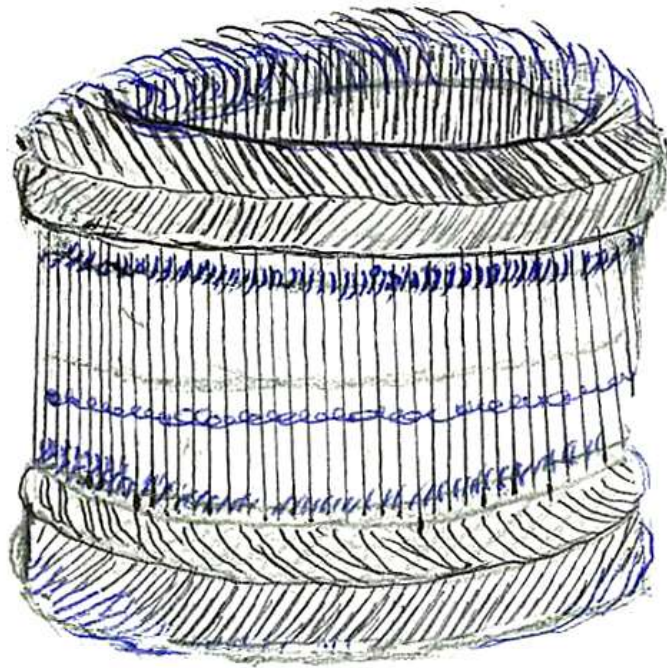
Είχανε και τον μαντρατζή, ένα μικρό κοπέλι,
έφαιρνε ξύλα και νερό και έπλυνε τα σκεύη.
Βοηθούσε και στου γάλακτος την επεξεργασία
και ήταν διαθέσιμος για κάθε υπηρεσία.
Μα και τα στείρα πρόβατα τα 'βοσκε ο στειράρης,
μα και τα στείρα γιτσικά ο στειρογιτσικάρης.

Την κατοχή στο μητάτο

Στην κατοχή δεν είχαμε ψωμάκι στο μητάτο,
μα ένα τσικάλι εβάζαμε εις του σπιτιού τον πάτο.
Δέκα κιλά τουλάχιστον γιαούρτι είχε βάλει
και γύρω του καθίζαμε, καθένας με κουτάλι.
Χωρίς ψωμί ετρώγαμε γιαούρτι στο μητάτο,
σε δύο λεφτά εφτάναμε στου τσικαλιού τον πάτο.
Μια πέτρα ο καθένας μας είχε για κάθισμά του,
ετέτοια ήταν η ζωή ετότες του μητάτου.
Όλες τις μέρες δυο φορές γιαούρτι και μυζήθρα,
πάντα μετά την αρμεγιά πρωί – πρωί και νύχτα.
Γάλα πολύ εξοδεύετο για τις τροφοδοσίες
και με τυρί επληρώνανε «νόμη» κ' υπηρεσίες.
Με πρόβατα εικονικά στα δικαιώματά τους,
όλοι επληρωνόμαστε, οι άντρες του μητάτου.
Για κάθε δέκα πρόβατα που είχαν μαζεμένα,
εγράφανε εικονικό του τυροκόμου ένα.
Για κάθε δέκα πρόβατα που 'βοσκ' ο γγαλονόμος,
ένα εγράφονταν σ' αυτόν που τα λαλούσε μόνος.
Για δέκα αίγες γράφανε ένα και του γιδάρη,
δέκα και για τον μαντρατζή και πέντε στ' αρμεγάρι.
Δέκα οζά εικονικά δίναν για το καζάνι,
γιατί τη μέρα δυο φορές αυτό τυράκι βγάνει.
Σύμφωνα με τα έγγαλα που είχε το κοπάδι,
για κάθε δέκα γράφανε ένα και στον στειράρη.
Το ίδιο μέτρο ίσχυε και για τις εγγαλόγες
για κάθε δέκα και γι' αυτόν που 'βοσκε τις στειρόγες
Αν τα πραγματικά οζά ήτανε τετρακόσα,
γινόταν με τα εικονικά περίπου εξακόσα.
Και τελικά το πρόβατο στο τέλος γύρου – γύρου,
έπαιρνε μιάμιση τυρί και μια οκά 'θοτύρους.

Το «τουπί» (καλούπι του τυριού)

Για το καλούπι του τυριού κλαδόβεργες εβάναν
και όσο εμπορούσανε πιο στερεό το κάναν.
Γιατί όπως το πιέζανε έπρεπε να αντέχει
και άμα ήταν στερεό ποτέ κακό δεν τρέχει.
Δεν ήσαν άλλοι ικανοί τυριού τουπιά να πλέξουν
και να τα κάνουν ικανά την πίεση ν' αντέξουν.
Μόνο στην Αργυρούπολη ο Τουπαδοβαγγέλης
την έκανε εις το τουπί την αντοχή που θέλει.
Και τον ονόμασε Τουπά η ειδικότητά του,
μόνο εκείνος έκανε τουπάκια του μητάτου.

Κατοχικό γεύμα στο μητάτο

Εις τη γερμανοκατοχή δούλευα στο μητάτο
Και δέκα μέρες κάναμε να κατευούμε κάτω
Ήμαστε τέσσερα άτομα όπως τους ξορισμένους
τους χρόνους τους κατοχικούς, τους τρισκαταραμένους.

Εκάναμε εμείς τυρί τη μέρα και τη νύχτα
Ετρώγαμε χωρίς ψωμί γιαούρτη και μυζήθρα
Ήταν το ίδιο φαγητό δια την κάθε μέρα
μα ζούσαμε εις το βουνό στον καθαρό αέρα
Δεν ήταν ραδιόφωνα ούτε τηλεοράσεις
Στην πλήξη και στη μοναξιά έπρεπε να περάσεις.

Ήμαστε εμείς οι τέσσερις η ταχτική παρέα
και άλλους δεν εβλέπαμε για να μας πούνε νέα
Κι αν έβρεχε καμιά φορά έσταζε το μητάτο
Έσταζε στα κρεβάτια μας, μας έκανε άνω κάτω.

Γεύμα στο μητάτο

1. Το γιαουρτοσίκαλο. 2. Για καθίσματα είχανε πέτρες ή κομμάτια από κορμούς δέντρων. 3. Η τρυπητή κουτάλα που βγάζανε τη μυζήθρα. 4. Ο λύχνος. 5. Το καζάνι. 6. Η λαβετζιάστρα. 7. Ο ταράχτης. 8. Ο αηδόνισος. 9. Το τουπί (το καλούπι του τυριού). 10. Το τσιφίδι (καλούπι του αθότυρου). 11. Το κάρτο. 12. Η ξεπορταρέ. 13. Η πίεση γινότανε με πέτρες. 14. Στο αρμεγα'ρι πάνε τα λύματα. 15. Η ασκόνταυλα, γουβάς από δέρμα ζώου. 16. Το «σιντερικό». Δεν έλειπε ποτέ το όπλο από το μητάτο.

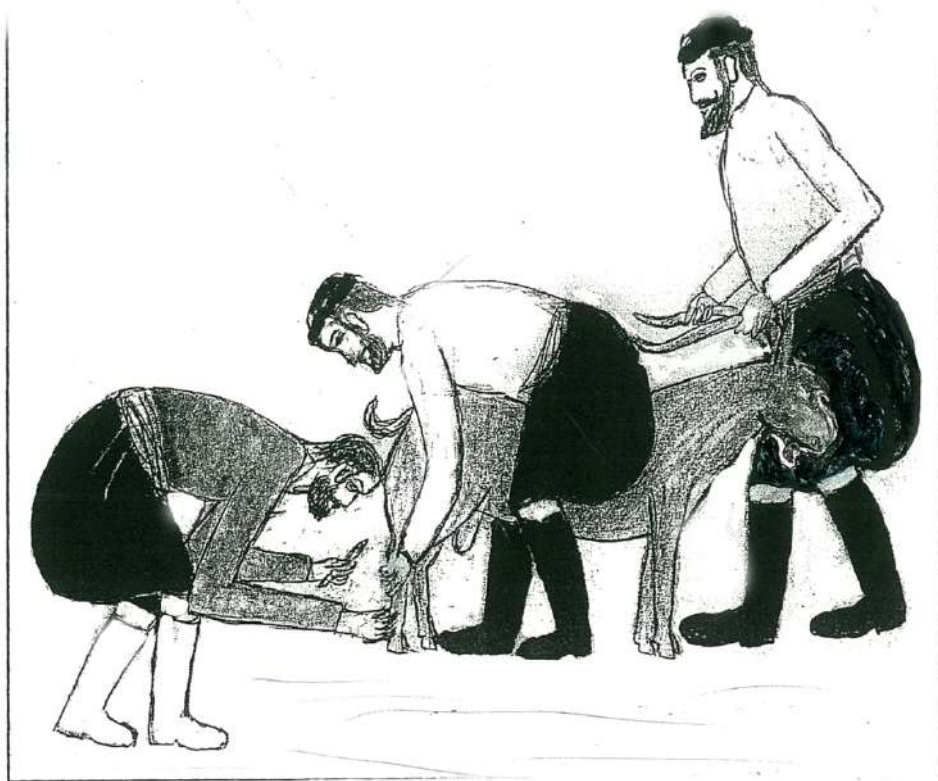
Μήνες ολομόναχος σε ξερονήσι

Στη Γαυδοπούλα τη μικρή και εις τα Παξιμάδια,
συχνά έμπαιναν οι βοσκοί μαζί με τα κοπάδια.
Μετά από τα Χριστούγεννα εμπάιναν με καράβι,
Καθένας πως περνούσανε, μπορεί να καταλάβει.
Με τα τσουβάλια το ψωμί το παξιμαδιασμένο
και όσπρια κι άλλα φαγιά έπαιρνε ο καημένος.
Εύρισκε χόρτα και χοχλιούς και έπιανε κυνήγι
τις μέρες ελογάριαζε να 'ρθει ο καιρός να φύγει.
Της κεφαλής του τα μαλλιά, όταν εμεγαλώναν,
του ήτανε κουραστικά και ψείρες εμαζώναν.
Τα έπιανε και τα 'καιγε με ξύλο αναμένο,
και όταν ξεβαρκάριζε τον βλέπαν κουρεμένο.
Με τους δικούς τους οι βοσκοί ήταν εξηγημένοι,
αν στου νησιού του την κορφή θα δουν φωτιά αναμένη.
Πως είχε ανάγκη σοβαρή ήταν αυτό σημάδι
και τους καλούσε σύντομα να πάνε με καράβι.
Ένας βοσκός κάποια φορά εκεί στο Παξιμάδι,
που μπήκε τον Δεκέμβριο μαζί με το κοπάδι
πέθανε ολομόναχος εκεί εις το νησί του
και όταν πήγανε νεκρό τον βρήκαν οι δικοί του.

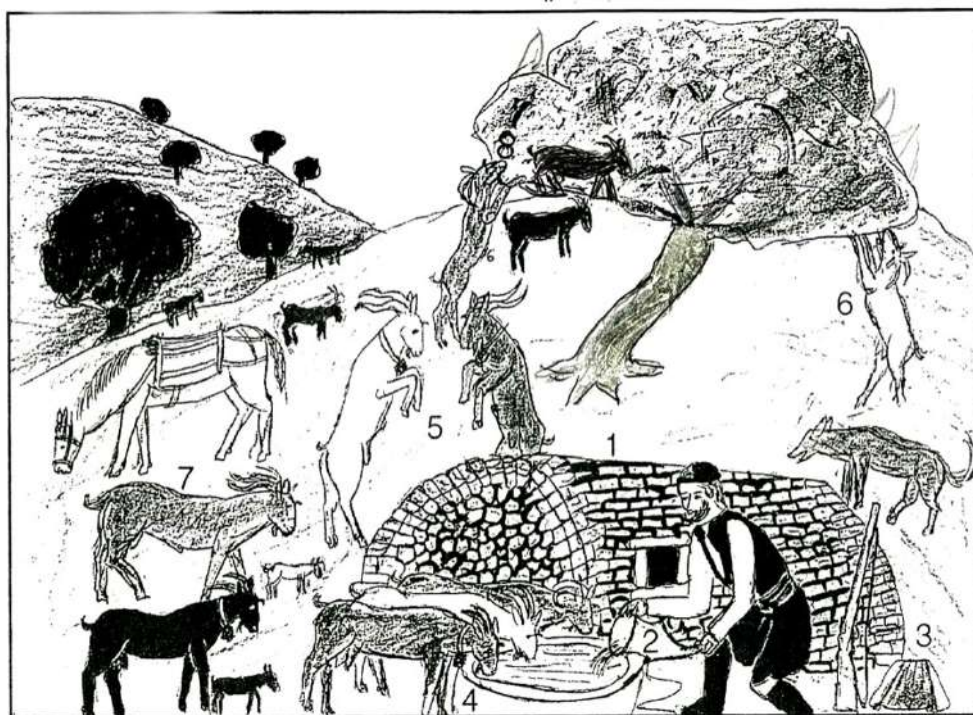
Αγριμοκόκκαλο και ψαροκόκκαλο

Τότε που ήταν κλεφτουριά και φτωχικές ανάγκες,
τα κατσικάκια τακτικά τα κλέβανε οι «μάγκες».
Για να τα κάνουν άγρια κλέφτες να μην τα πιάναν,
αυτοί αγριμοκόκκαλο στους τράγους των εβάναν.
Από αγρίμι κόκκαλο εψιλοκοπανίζαν,
κι αυτή την σκόνη εβάζανε εις την προβιά όπου εσκίζαν
Πληγή στου τράγου την προβιά στο πίσω πόδι εκάναν
μικρή πληγή και στην πληγή την σκόνη τους εβάναν
και στο εξής οι τράγοι τους άγρια ρίφια εβγάναν.
Και άμα ήταν άγρια οι κλέφτες δεν τα πιάναν.
Έτσι πιστεύανε αυτοί, όμως για τα κριάρια,
που θέλαν να σμαριάζουνε τα πρόβεια τους κοπάδια.
Αυτοί το πόδι του κριγιού το σκίζανε λιγάκι
και από ψαροκόκκαλο του βάζανε σκονάκι.

Στο ποτιστήρι

Τις αίγες τις ποτίζουνε κι άμα παρατηρούμε κάποια χαρακτηριστικά, εύκολα τα θωρούμε. Πολύ συχνά τσακώνονται οι τράοι, οι κερατάδες στέκουν στα πίσω πόδια τους και κάνουν τους «καυγάδες» Στα δύο της πόδια στέκεται για πιο ψηλά να φτάνει και καταστρέφει τα δεντρά, πολύ ζημιά τους κάνει. Όταν η ρίζα του δεντρού, αν λίγο – λίγο γαίρνει, όπως τον άνθρωπο κι αυτή πάνω στο δέντρο βγαίνει.

1) Πάντα εσκπεάζονταν με θόλο οι στέρνες (δεν ήτανε τότε τσιμέντα). 2) Συχνά εχρησιμοποιούσανε αντί για γουβά την «ασκοντάβλα» (από δέρμα ζώου που είχανε δεμένο με κόμπο στο λαιμό και τα πόδια και μ' ένα κύκλο από ευλύγιστο ξύλο για να κρατιέται ανοιχτό το στόμιο. Μία πετρούλα του έδεναν για να γυρίζει να παίρνει το νερό). 3) Το σακκούλι του και το όπλο του έχει κοντά ο βοσκός. 4) Η γούρνα είναι λαξευτή πέτρα. Πάρα πολύ δύσκολη μα και δαπανηρή ήτανε η κατασκευή λαξευτής γούρνας γιατί έπρεπε να πληρώσουνε τεχνίτη. Έφτιαχναν όμως καμιά φορά με κορμούς δέντρων. 5) Η αίγα είναι ερειστικό ζώο και ιδιαίτερα τα αρσενικά. Εδώ δύο αίγες παρέχουνε εξαιρετική «περιποίηση» σ' ένα δέντρο που είχε την ατυχία να βρεθεί κοντά τους. 7) Ο επιβήτορας τράγος έχει πιο χοντρό λαιμό από τους ευνούχους. Ποτέ δεν του φοράνε κουδούνι, διότι καμιά φορά κυνηγά τις «δύσκολες» και τότε, αν φορούσε κουδούνι, θα προκαλούσε συναγερό στο κοπάδι. Οι «μπροστάρηδες», στα πρόβατα και στις αίγες, είναι πάντα ευνούχοι και απερίσπαστοι εκτελούνε τα «διοικητικά τους καθήκοντα». Το κοπάδι, μα και οι ίδιοι, έχουνε την συναίσθηση ποιοι είναι οι αρχηγοί και τα κουδούνια χτυπούν τις «διαταγές» και δίνουνε τις κατευθύνσεις. 8) Η κατσικά όταν λίγο βολεύει ο κορμός ανεβαίνει στο δέντρο.

Κατσιγαλαλείματα

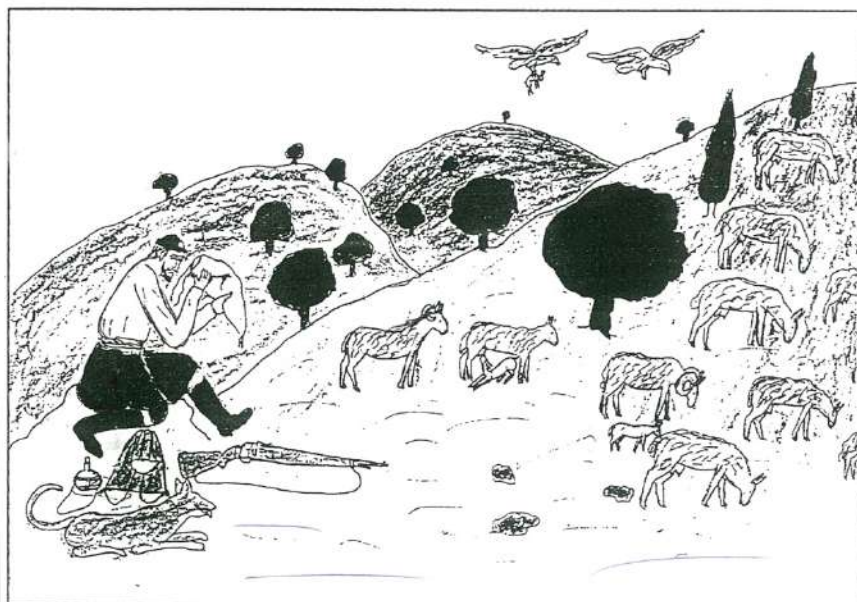
Πρόβλημα για τα πρόβατα ήτανε τα τσιμπούρια,
τότε που δεν τα πάλευαν με μέθοδο καινούρια.
Ακόμα περισσότερο 'πο πρίν μισό αιώνα,
οι σκόνες δεν υπήρχανε και τα εντομοκτόνα.
Απομιζούσανε τα 'ζα και τα εξασθενούσαν
κι από την εξασθένιση πολλές φορές ψοφούσαν.
Μ' αυτές τις φέτσες του λαδιού, μ' αυτούς τους κατσιγάρους,
τα κατσιγαράλεια σκοτώναν τους μαντάκους.
Τρίχρονος είν' των τσιμπουριών ο κύκλος της ζωής τους,
όπου την «πρωτομαντακιά» βρίσκονται στην ακμή τους.
Πάντα στην πρωτομαντακιά είναι πολλοί μαντάκοι,
εις την «δευτερομαντακιά» λιγότεροι λιγάκι.
Μετά την «τριτομαντακιά» του «καθαρού» την ξέρουν,
τα 'ζα απ' τα τσιμπούρια τους πιο λίγο υποφέρουν.
Ετούτα από τους βοσκούς είν' παρατηρημένα,
οι παλαιότεροι βοσκοί μου τα 'πανε κι εμένα.

1)Μια τούφα μαλλιά βάζουνε στον τενεκέ με τους ζεστούς κατσιγάρους και στη συνέχεια αλείφουνε τα πρόβατα. 2)Ο τενεκές με τους κατσιγάρους. 3)Ένας άντρας μεταφέρει από τη μάντρα τα πρόβατα για άλειμμα. 4)Ένα κριάρι και μία προβατίνα κατσιγαραλλειμμένα είναι ελεύθερα. 5)Τα πρόβατα στη μάντρα περιμένουνε τη σειρά τους. 6)Ένας άντρας βλέπει τα πρόβατα να μη βγούνε από τη μάντρα. 7)Ακόμα ένας τενεκές στην παραστιά για να βράσουνε και άλλοι κατσιγάροι.

Το δακανορούφι

Συχνά εις το σακούλι του κρατούσε το ψωμί του και εγευματίζε ο βοσκός εκεί στην βοσκική του. Όταν του ελιγόστευε το γάλα των οζών του, εις το βουνό τα άρμεγε μέσα στον αραγό του. Πρώτα ψωμί μια δαγκανιά, γάλα μετά ρουφούσε και έτρωγε και χόρταινε κι «ωραία» επαιρνούσε. «Δακανορούφι» το 'λεγε το γεύμα του εκείνο, μετά στον ίσκιο κάθιζε κάτω από 'να πρίνο.

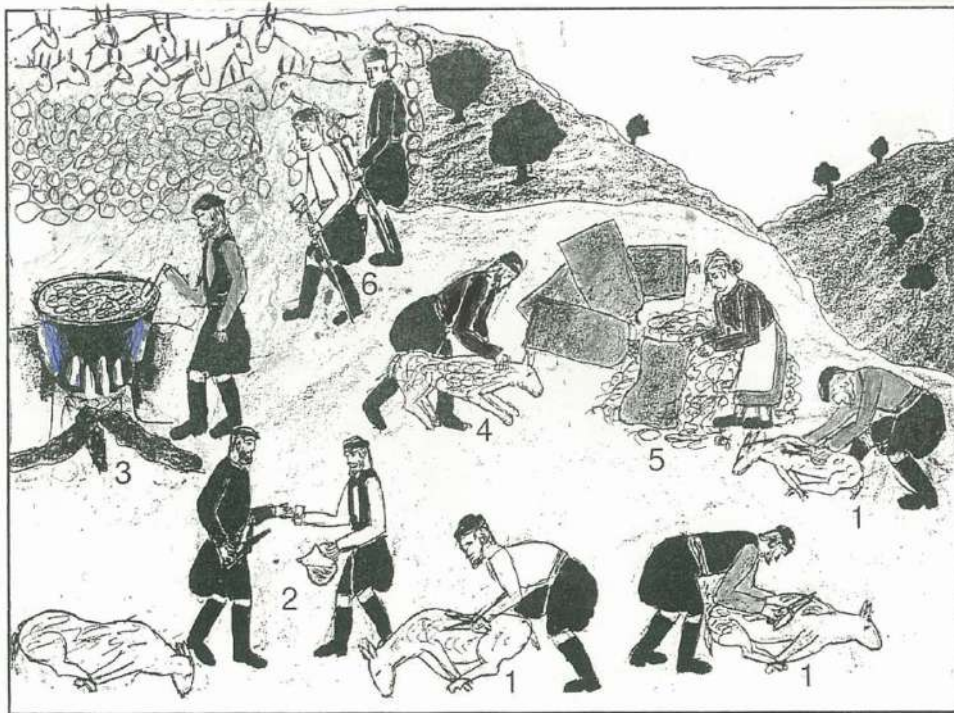

Δακανορούφι ο βοσκός το τρώει το ψωμί του πάνω στη φύση την περνά την πιο πολύ ζωή του

Στο σκίτσο μας ο κτηνοτρόφος την ώρα που γευματίζει με το «δακανορούφι» του. Μία δακανιά ψωμί, μία ρουφιά γάλα = δακανορούφι. Πάνω στο σακκούλι του διακρίνεται μία φέτα ψωμί. Το γάλα το πίνει από τον αραγό.

Η κουρά των προβάτων

Στο τέλος της ανοίξεως τα πρόβατα κουρεύουν,
σαν των προβάτων η γιορτή είν' η κουρά πρεσβεύουν.
Καλούνε φίλους κι ειδικούς για να τους βοηθήσουν,
μα και να συμμετέχουνε, μετά που θα γλεντίσουν.
Άλλοι τα φέρνουνε τα 'ζα και άλλοι τα κουρεύουν,
άλλοι κερνούνε τακτικά και άλλοι μαγερεύουν.
Παλιότερα και τα μαλλιά εβρίσκανε αξία,
μα τώρα δεν τους 'δινουνε καθόλου σημασία.
Εκάνανε σκεπάσματα, εκάνανε και ράσα
και τα προικιά των κοριτσιών, μα τώρα αυτά περάσαν.

«Και του χρόνου με υγεία και με περισσότερα...»
(ευχή της κουράς)

1)Κουρεύουνε τα πρόβατα. 2) Συνέχεια, οι κεραστάδες κρατούνε κρασί και μεζέδες και κερνούνε τους κουρίσκους 3) Το καζάνι που βράζουνε το κρέας 4) Ένας φέρνει τα πρόβατα από τη μάντρα στους κουρίσκους, όπου τους δένει τα πόδια (τα 'μπουζιάζει') 5) Η γυναίκα σακιάζει τα μαλλιά, διότι ήτανε πολύτιμα. Τώρα δεν τα μαζεύουνε καθόλου 6) Βλέπουνε τα πρόβατα που είναι στη μάντρα για να μην φύγουν

Ο γιδάρης τσαγκαρεύεται

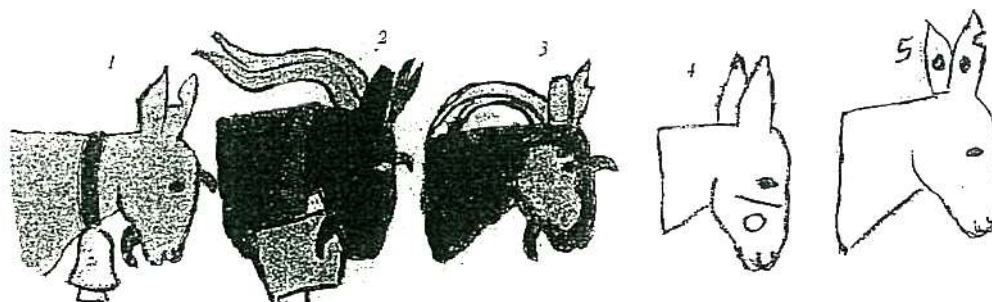
Εις το σακούλι του ο βοσκός κρατούσε και «αράι»
κ' ήτανε μέσα του σουβλιά, πεδούλια μα και σπάοι.
Κι άμα του ξεσκιζότανε κανένα του στιβάνι,
εις το βουνό το μπάλωνε και τον τσαγκάρη κάνει.
Μα είχε στο σακούλι του κάποιες φορές βιβλία,
συνήθως Ερωτόκριτο αλλά και ιστορία.

1)Βλέπομε τον βοσκό που μπαλώνει το στιβάνι του. 2)Είναι το αράι του που το έχει στο σακούλι του πάντα με σουβλί, οργιά, λουρί κλπ, για την σχετική περίπτωση. 3)Ο άλλος διαβάζει. Συχνά κρατούσαν στο σακούλι τους βιβλία, Ερωτόκριτο, Αγία Γραφή, ιστορικά κ.α. 4)Κοντά έχουνε και το όπλο τους. 5)Το σακούλι και το φλασκι με το νερό. 6)Ο επιβήτορας τράγος έχει αθλητικό παράστημα. 7)Ο ευνούχος τράγος έχει αρχηγικό παράστημα. Φορά το κουδούνι του όπου δι' αυτού καλεί το γιδαριό να τον ακολουθεί. 8)Την κατσίκα με τον άσπρο μερό την λέμε «λαμεράτη». 9)Την κατσίκα με τις δύο κάθετες γραμμές στο κεφάλι την λέμε «χελιά». 10)Η άλλη κατσίκα βυζαίνει το ριφάκι της.

Οι «σαμές» στα γιδοπρόβατα

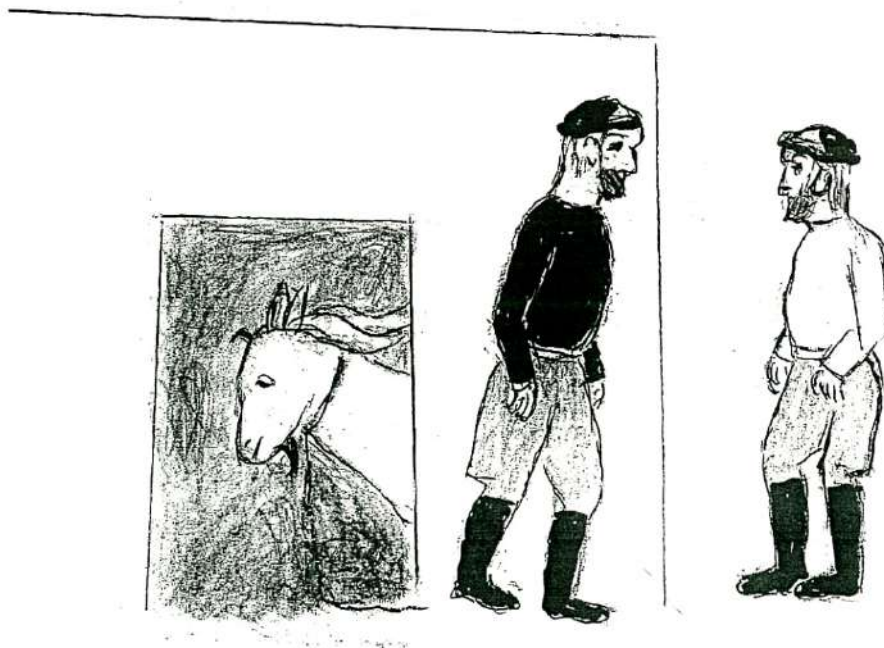
Κάθε βοσκός ταυτότητα έχει στα πρόβατά του,
εκτός από τα σύνηθες χαρακτηριστικά τους.
Έχει σε όλα του τα 'ζα αχάλαστο σημάδι,
σε όλα του τα πρόβατα που έχει στο κοπάδι.
Κι άμα με άλλα πρόβατα θα σμίξουνε τα 'ζα του,
φαίνεται αδιάψευστα ποια είναι τα δικά του.
Μα και για τη ζωοκλοπή εκείνο το σημάδι,
φαίνεται για το καθ' οζό ειν' από ποιο κοπάδι.
Κάνουνε εγκοπή μικρή του καθ' οζού στ' αφτιά τους
και κάνουν αδιάψευτη ποια ν' η ταυτότητά τους.
Μα έχουν και τα πρόβατα δική τους κοινωνία
και μόνα τους χωρίζουνα γιατί έχουν γνωριμία.
Με πυρωμένο σίδερο βούλα συχνά του κάνουν
και όπου θα τα κάψουνε μαλλιά δεν ξαναβγάνουν.

1) Η κατσίκα με το «καμπανέλι» έχει δεξιό **πισωξύραυτο** και αριστερό **πισωκόκκι**. 2) Ο τράγος με το «σκλαβέρι» (μεγάλο κουδούνι) έχει δεξιό **κουτσαύτι** και αριστερό **πιρούνι**. 3) Η κατσίκα (που άμα είναι κοκκινερό το μάγουλό της τη λέμε «ροδομάγουλη») έχει δεξιό **κουτσαύτι** και αριστερό «**σκαρδελαύτι**». 4) Η προβατίνα είναι σαμωμένη με πυρακτωμένο σίδερο και έχει δεξιά **βεργόβουλα** και **δαχτυλιδόβουλα**. Το δεξιό πρόβατο είναι διτρύπαφο και δεξιό μπροσκόκκο. Συνήθως σαμώνανε διτρύπαφτα τα μοναστηρικά (σε όποιο κοπάδι ήτανε μέτοχος η εκκλησία)

Ο Κλεμένος Προβατάρης

Εις τα 'ζα του ο Γιωργάκης είχε τράο προβατάρη
κ' ήτανε εις το κοπάδι και στολίδι και καμάρι
Μα τον έκλεψε μια μέρα ένα γειτονόπουλό του
και τον πήγε κι έδεσέ τον μέσα στο παράσπιτό του.
Κι όταν ρώτησε τον κλέφτη (που τον είχε κλεμένο»)
είπε πως αυτός τον τράο, δεν τον είχε θωρεμένο.
Μα τη γνώρισε ο τράος του Γιωργάκι τη μιλιά του
«μεκεκε» έκαμε να δείξει που ειν' το κατάντημά του.
Μα τη γνώρισε κι ο Γιώργης του τραγιού του τη φωνή
με το «μεκεκε» του τράου η αλήθεια είχε φανεί.
Στο παράσπιτο εμπήκε και το έλυσε ο Γιωργάκης
και το πήρενε μαζί του το πανέμορφο τραγάκι

Ήταν δεμένος με τις κορφές

Νέος είκοσι δύο χρονών είχε την ατυχία να βλέπει ότι χάνεται σε νεαρή ηλικία. Στις πιο ψηλότερες κορφές περνούσε τη ζωή του και επερνούσε τον καιρό με ευχαρίστησή του. Και όταν εκατάλαβε πως γρήγορα πεθαίνει ακουμπισμένος ήτανε στο' αυλής του το μπεντένι Και όπως εστεκότανε στον τοίχο κι ακουμπούσε έβλεπε τις ψηλές κορφές και εμονολογούσε. «Αχι παντέρημες κορφές και πως να σας αφήσω εγώ που είχα όνειρο πάντα σε σας να ζήσω». Δεν έκλαιγε τα νιάτα του, αδέρφια και γονείς του Έκλαιγε τις ψηλές κορφές, τ' όνειρο της ζωής του Ήταν αιώνας εικοστός, τρίτη δεκαετία κ' είχεν ο κόσμος εντελώς άλλη νοοτροπία

Με τα δεδομένα εκείνης της εποχής, από τότε που άρχιζε το παιδί να νιώθει τον κόσμο, δεν έκανε μεγάλα όνειρα και αγαπούσε την ζωή όπως του προσφερότανε. Αγαπούσε τη φύση, αγαπούσε τα πρόβατά του, αγαπούσε την όποια δουλειά του.

Ο μεγαλοβοσκός που κατέληξε σε μία κατσίκα

Ο γέροντας που μια ζωή με τα κοπάδια εξούσε
αυτός με δίχως βοσκική να ζήσει δεν μπορούσε.

Κι όταν δεν ήταν ικανός να βλέπει πια κοπάδι
μία κατσίκα έβοσκε απ' το πρωί ως το βράδυ

Ολημερίς εκράτανε της αίγας το σκοινάκι
και πάντα την επήγαινε στο πιο καλό φαγάκι.

Στο στόμα τσ' έδινε φαί με τα δικά του χέρια
κι όλο κοντά της ήτανε χειμώνες καλοκαίρια

Και ήταν η κατσίκα του μόνη παρηγοριά του
εις τα βαθιά γεράματα και στην ανημποριά του.

Ήτανε ψυχολογικά ικανοποίησή του
κ' ήτανε τ' αποκούμπι του στην δύσκολη ζωή του.

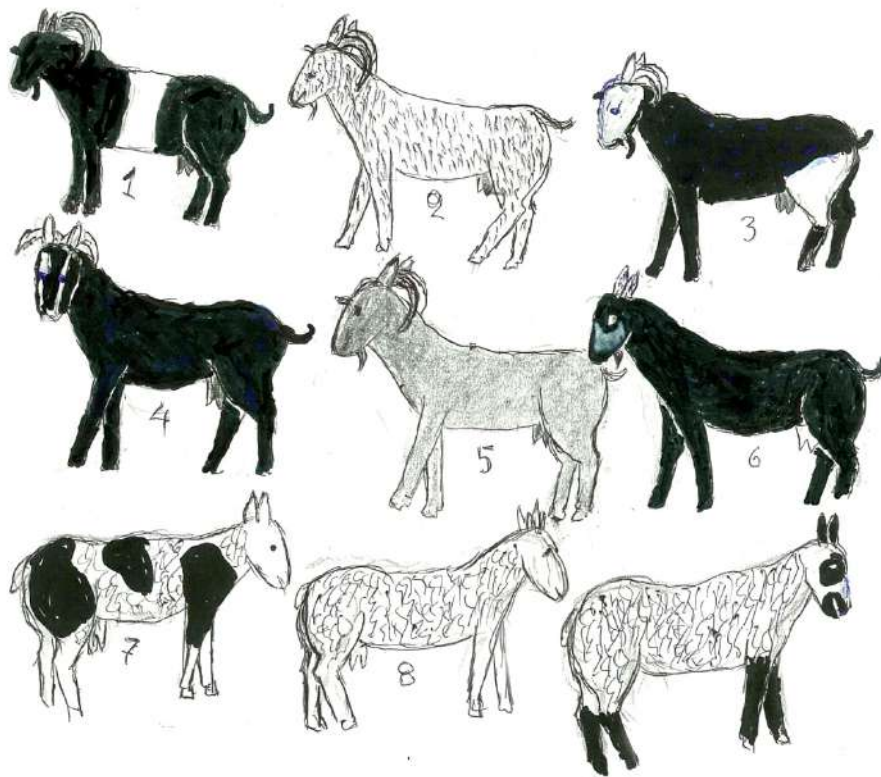
Αναπολεί πως στην κορφή ήταν βασιλείο του
και σαν διωγμένο βασιλιά βλέπει τον εαυτό του.

Την ίδια αυτή κατάσταση και σ' άλλους γέροντες είδα
ο τέως μεγαλοβοσκός να μείνει με μια γίδα!!!

Τα ονόματα στα γιδοπρόβατα

Κάθε βοσκός τα ζώα του τα έχει «βαφτισμένα»
από χαρακτηριστικά που έχει το κάθε ένα
από χαρακτηριστικά που έχει εις το σώμα
Τον πρώτο λόγο στ' όνομα της τρίχας τους το χρώμα
Κι αν λείπει απ' το κοπάδι του κανένα πρόβατό του
το διαλαλεί με εμφανές χαρακτηριστικό του
Και χρήσιμο το θεωρώ να το επιχειρήσω
Αίγες πολλές και πρόβατα να κατονοματίσω.

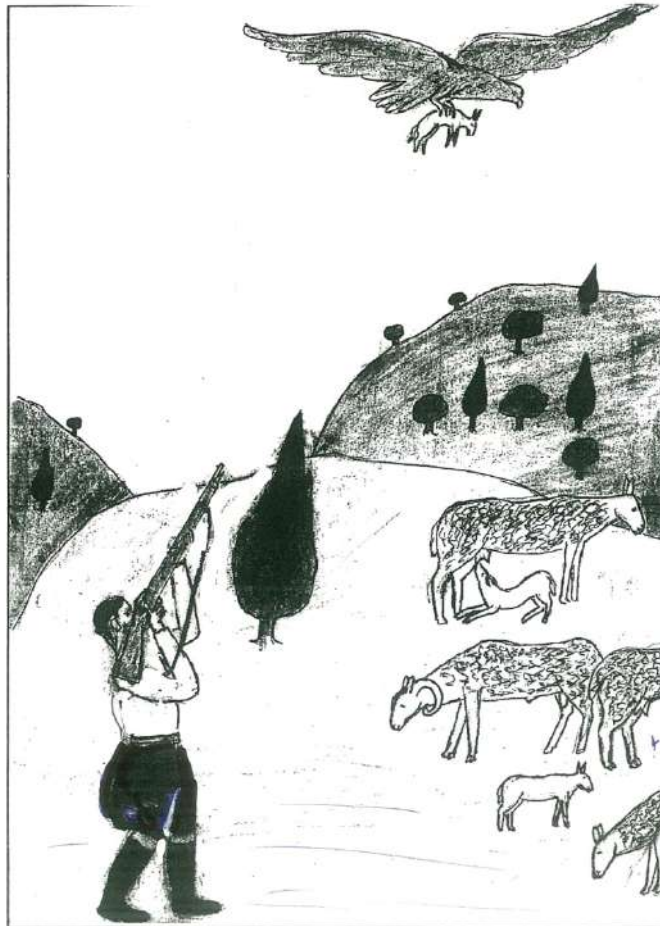

ΑΙΓΕΣ: 1)Ζωνή, διότι έχει άσπρη φαρδιά λωρίδα. 2)Ψαρή, όταν έχει μισές – μισές άσπρες και μαύρες τρίχες, 3)Λαμεράτη, όταν έχει άσπρο μερό, 4)Χελιά, όταν έχει δύο κάθετες παράλληλες γραμμές στο κεφάλι, 5)Ρούπα, όταν είναι καστανή, 6)Κούτουλα αν δεν έχει κέρατα, Ροδομάγουλη, αν έχει κόκκινα μάγουλα, Άμα έχει στα αυτιά μαύρες και άσπρες μικρές τρίχες τη λέμε ψαραύτα, άμα είχε άσπρη κεφαλή «Κεφάλωπη»

ΠΡΟΒΑΤΑ: 7)Κάψαλο, αν έχει πολλές μαύρες μπαλωμάδες 8)Κερούλι, αν έχει κέρατα, 9)Μαυροπόδι, αν έχει μαύρα πόδια, Μαυρομάτα αν τα μάτια του περιβάλλονται από μαύρο χρώμα Ψαλιδόστομο, αν είναι μαύρα τα χείλη του πάνω και κάτω. «Μαυραύτι», αν έχει μαύρα αυτιά. Άμα έχει μεγάλα αυτιά το λέμε «φυλλαδαύτι» και άμα έχει πολύ κοντά αυτιά το λέμε «βατσικό»

Πουλιά αρπακτικά

Κάποια πουλιά αρπακτικά αρπούσαν τα ριφάκια, στους κάμπους δεν πειράζανε μονό στα βουναλάκια. Σε πόλεμο κανονικό πουλιά με κτηνοτρόφους μα δεν επλάστηκε η γη μόνο για τους ανθρώπους. Οι κτηνοτρόφοι τακτικά τα μπαλωτολογούσαν, μα 'κείνα συνεχίζανε ριφάκια και αρπούσαν. Μα μια φορά ένας βοσκός, χτυπά το στον αέρα κι έτυχε το αρπακτικό και το 'βρηκε η σφαίρα. Μα πάλι εσυνεχίσανε ριφάκια και του παίρναν, γιατί τ' αρπακτικά πουλιά δεν ήταν μόνο ένα.

Ευνούχισμα τράγου ή κριού

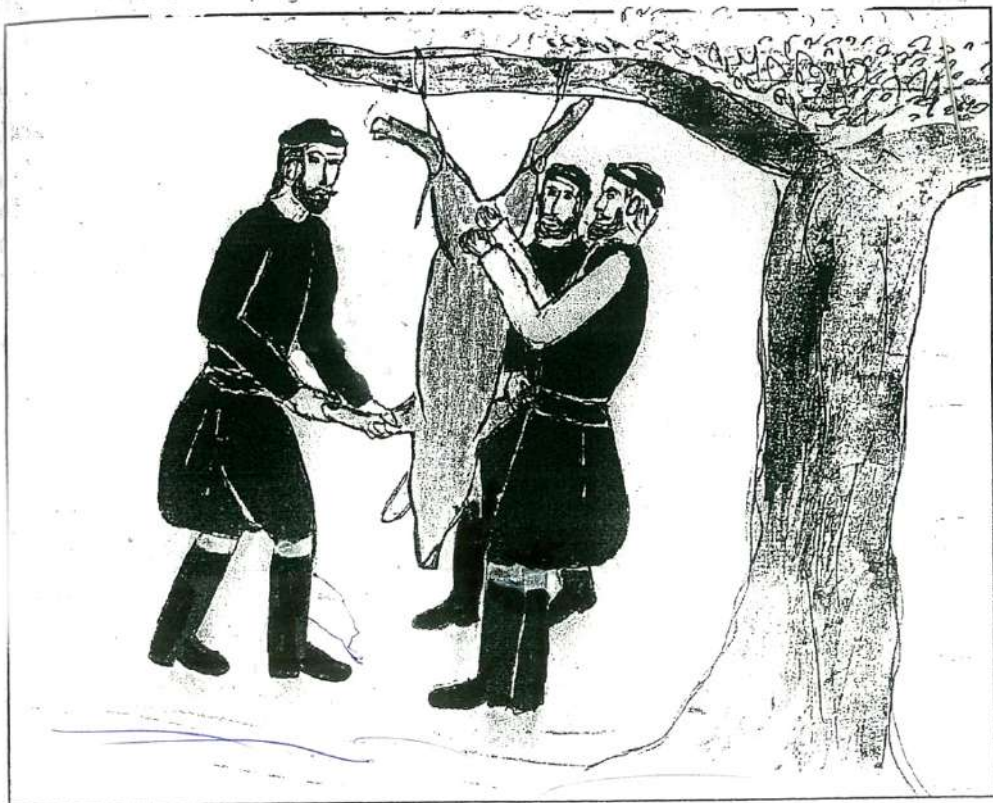
Ο κτηνοτρόφος θηλυκά συμφέρει να κρατίζει
γιατί το θηλυκό οζό εισόδημα βγαρτίζει.
Όμως κι από τ' αρσενικά πρέπει κάμποσα να 'χει,
ευνούχους διαθέσιμους για ότι κι αν του λάχει.
Σαν διαθέσιμα λεφτά για ότι κι αν προκείψει,
απ' τους ευνούχους, του μπορεί καμπόσους να πουλήσει.
Όμως και για μπροστάρηδες τους θέλει τους κριγιούς του,
Τους έχει στο κοπάδι του όπως τους στρατηγούς του.
Εις τον λαιμό των κριαριών κρεμούνε τα κουδούνια
κι ακολουθούν τα πρόβατα σ' αρμούς και κορφοβούνια.
Μα και οι επιβήτορες αυξάνουν το κοπάδι
και τον διαλέγουν πρόβολο καλά αρνιά να βγάνει.
Του επιβήτορα ο βοσκός κουδούνι δεν του βάνει,
σαν κυνηγά τις δύσκολες συναγερμό θα κάνει.
Σε προβατίνες με κριγιό αναλογία είναι.
Για κάθε επιβήτορα σαράντα προβατίνες.

Πάντα το μουνουχότραο βάνουνε για μπροστάρη,
γιατί ο βαρβατότραος έχει μιαν άλλη χάρη.

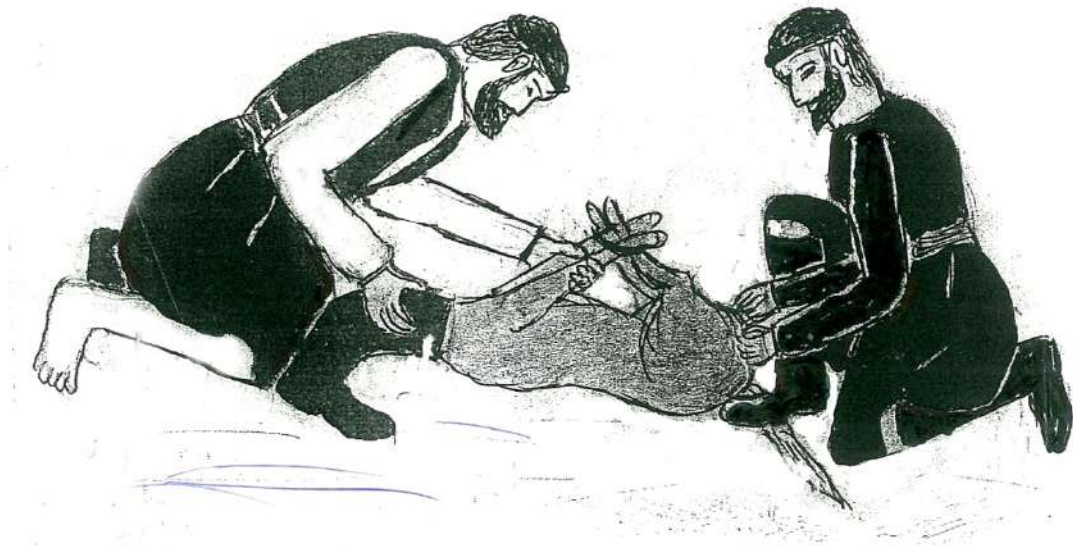
Ευνούχισμα θηλυκού χοίρου

Όταν τη γουρουνίτσα τους ήθελαν να την σφάξουν,
από γεννοβολίματα για να την απαλλάξουν.
Εγχείριση της κάνανε της βγάζανε την μήτρα
και δεν μπορούσε να γινεί άλλη φορά γεννήτρα.
Από τα πίσω πόδια της σε δέντρο την κρεμούσαν
κι εκάναν την επέμβαση και στείρα την κρατούσαν.
Από το υπογάστριο εγχείριση της κάναν,
την μήτρα της ευρίσκανε και έξω την εβγάναν.
Με την μεταξωτή κλωστή δένανε την τομή της
και πιά κανένα κίνδυνο δεν είχε η ζωή της.
Την εξωτερική τομή την ράβαν με μετάξι
και την εκατεβάζανε και ήτανε εντάξει.
Έτυχα τέτοια εγχείριση εις τα σαράντα τρία
όπου στη γουρουνίτσα τους έκαναν ατεκνία.

Ευνούχισμα σκύλου

Ένας «χειρουργός» έβγανε το ένα του στιβάνι και ύστερα την κεφαλή του σκύλου εκεί την βάνει. Έχουνε και τα τέσσερα τα πόδια του δεμένα και προχωρούνε άνετα στα προμελετημένα. Με ξυραφάκι ύστερα επέμβαση του κάνουν και τονε κάνουν φρόνιμο, και τους όρχεις του βγάνουν. Κι άμα τον απαλλάξουνε από τον έρωτά του, καθίζει απερίσπαστος εις τα καθήκοντά του. Χοίροι και σκύλοι σερνικοί, ίδια ανατομία για 'κείνο η ευνούχιση ειν' ακριβώς ομοία

Ευνούχισμα γαϊδάρου

Συχνά ήτανε ζωηρό το σερνικό γαϊδούρι
Τα θηλυκά κυνήγαγε γιατ' ήτανε τσαμούρι
Τα κυνηγούσε επίμονα όπου τα συναντούσε
και πάντα σεξουαλικά τα επαρενοχλούσε
Μα για να περιοριστεί εις την αποστολή του
ευνούχισμα του κάνανε κι άλλασε η ζωή του
Τέσσερις τον επίανανε και τον εβάζαν κάτω
και του 'κοβαν το τακτικό ερωτικό φουστάτο
Τα πόδια του εδένανε κι ακινητοποιούνταν
κι εκείνοι απερίσπαστοι τον «επεριποιούνταν»
Και ο χειρουργός ύστερα εγχείριση του κάνει
Με ξυραφάκι ανοίγει τον και τους όρχεις του βγάνει
Σε τέτοια μια εγχείριση ευρέθηκα αυτόπτης
μα τελικά εψόφισε ο γαΐδαρος ο μόρτης.

Η επικοινωνία μας με τα οικόσιτα ζώα μας

Σήμερα ο κόσμος εξαρτάται από το αυτοκίνητο, τις μηχανές και τις ηλεκτρονικές συσκευές. Ακόμα πριν 70-80 χρόνια στην ύπαιθρο, οι πλουτοπαραγωγικές μας πηγές και η κινητήριος δύναμή μας ήτανε κυρίως τα ζώα. Με ειδικές λέξεις επικοινωνούσαμε, και καλό είναι να διασωθούνε αυτές οι λέξεις:

1) Το γαϊδουράκι ήτανε το δεξί μας χέρι. Για να βαδίζει πιο γρήγορα του λέγαμε «σέ». Για να σταματήσει του λέγαμε «*πσρου*». Για να τον ποτίσουμε του σφυρίζαμε χαϊδευτικά. Τα νήπια τον λέγανε «*πτρού-πτρού*»

2) Στο μουλάρι και στο άλογο για να βαδίζουν πιο γρήγορα τους λέγαμε «*μούλε ντε*» και για να σταματήσει λέγαμε και εις αυτά «*πσρου*», όπως στον γάιδαρο.

3) Στα βόδια για να βαδίζουν πιο γρήγορα τους λέγαμε «*ίω*» και για να γυρίσουν πίσω στο αλώνι ή στο ζευγάρι τους λέγαμε «*έσω*». Όταν θέλαμε να πάνε στην άκρη τους λέγαμε παραβολή και χαϊδευτικά τους λέγαμε «*μέω*».

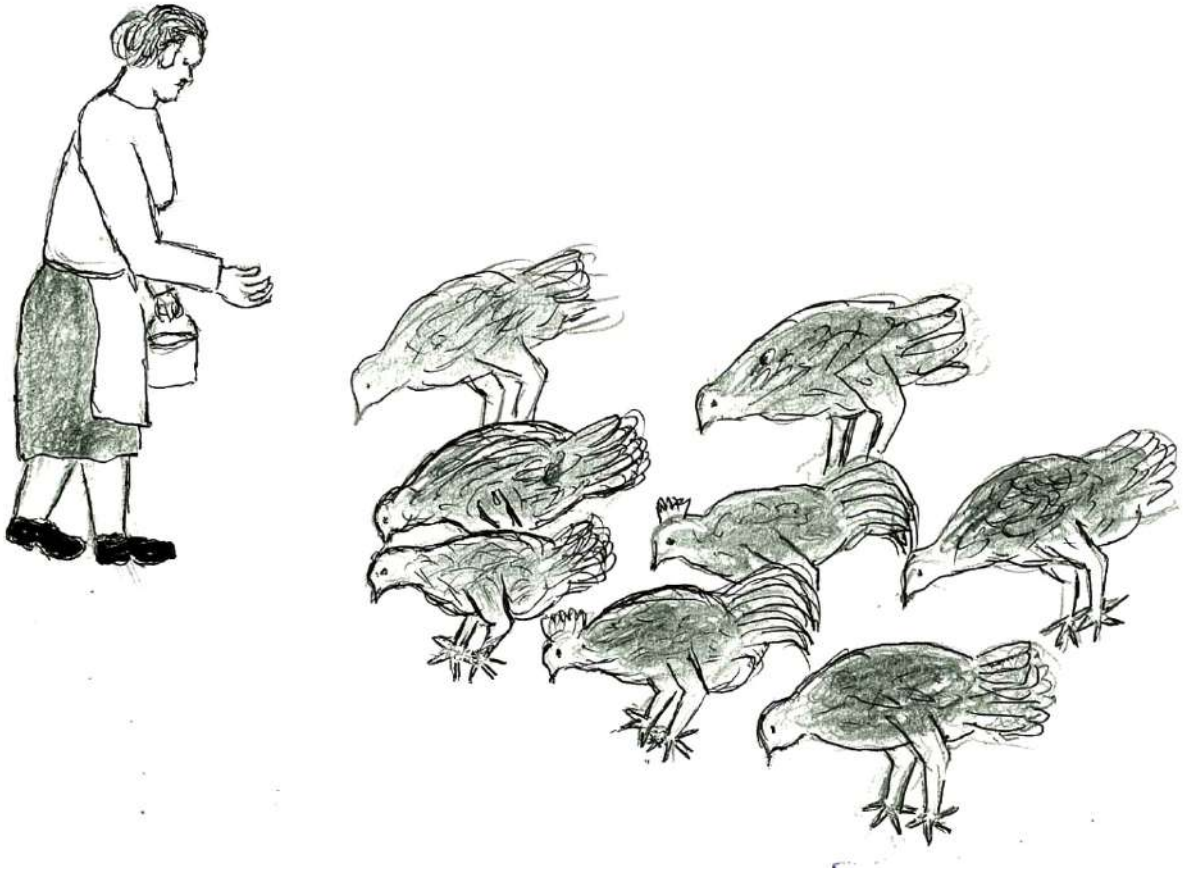
4) Στον σκύλο, άμα τον κράζαμε από μακριά του σφυρίζαμε συνθηματικά. Για να επιτεθεί του λέγαμε «*πούχιου*» και για να τον μαλώσομε του λέγαμε «*ντω*» και «*ψιτ*». Τα νήπια τον λέγανε «*ντο-ντο*».

5) Τους χοίρους για να τους κράζομε τους λέγαμε «*τσ, τσ, τσ*». Για να τους διώξομε τους λέγαμε «*ούχι*» και «*τσω*». Τα νήπια τους λέγανε «*τσο-τσο*».

6) Τις κότες για να τις κράζομε τους λέγαμε «*πτρούι-πτρούι*». Για να τις διώξομε τους λέγα «*ζιό*»

7) Τις αίγες για να τις βάλομε στη μάντρα των λέγαμε «*λάσω*» ενώ στα πρόβατα λέγαμε «*στήσω*».

Τα ζώα είναι στη ζωή οι πιο καλοί μας φίλοι
στα ζώα του ο άνθρωπος πάρα πολλά οφείλει...

*Η χωρική νοικοκυρά το 'χει αρχή και χούι
 και πριν ο ήλιος πεταχτεί φωνάζει «πτρούι-πτρούι»
 Αρχίζοντας τα βάσανα τις κότες της ταΐζει
 γιατί με άλλα βάσανα ύστερα συνεχίζει
 Ταΐζει τα κοτόπουλα, τον κήπο της ποτίζει
 γιατί μετά εις τα σπαρτά θα πάει να θερίζει*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η΄

ΕΛΑΙΟΚΟΜΙΑ

Εις το νησί του Μίνωα, στη γη του Καζαντζάκη
δύναμη κινητήριος ήτανε το λαδάκι.
Αν ήτανε καλή χρονιά κ' είχαμε πολύ λάδι,
περνούσαμε καλύτερα στην φτώχεια μας τη μαύρη.
Στην κατοχή χόρτα ξερά, έχομε φαγωμένα,
μα ήταν υποφερτότερα σαν καλολαδομένα.
Όσοι είχανε τα λιόφυτα ήτανε κερδισμένοι,
κ' οι μαζωχτάδες κέρδιζαν κι εκείνοι, οι καημένοι.
Εκέρδιζε η φάμπρικα, κέρδιζε το μουλάρι
και οι εργάτες κέρδιζαν, οι «αλετριγουδιάροι».
Κέρδιζαν στο εμπόριο οι λαδομαγατζέδες
κι όλοι ασχολούνταν στις ελιές γέροι, παιδιά και γρέδες.
Κερδίζαν τα μπακάλικα, κερδίζαν οι ψαράδες,
γιατί επουσουνίζαμε, αν είχαμε παράδες.
Κι απ' την ειρηνική ελιά, την τρισευλογημένη,
η Κρήτη οικονομικά ήταν ενισχημένη.
Κερδίζαν τα σαπουναριά για αρκετούς αιώνες,
γιατί σ' εκείνους τους καιρούς δεν πλύναμε με σκόνες.
Κέρδιζαν κι όσοι δούλευαν και τις καλλιεργούσαν
αν οι ιδιοκτήτες τους οι ίδιοι δεν μπορούσαν.

Το λιομάζεμα

Πριν φέξει ήτο η φαμελιά εις την ελιά από κάτω,
για να 'χουν τα βραδιάσματα ένα σακί γεμάτο.
Μιά – μιά μαζεύαμε τσ' ελιές και μέχρι το βραδάκι,
η φαμελιά δε φόρτωνε καλά το γαϊδουράκι.
Άλλοι εβγαίνα στην ελιά και άλλοι από τη σκάμνα,
κι από κλαδί σ' άλλο κλαδί κούνιες βρεφών εκάναν.
Παθητική συμμετοχή είχανε στον αγώνα,
τα βρέφη, τα ταλαίπωρα στη μέση του χειμώνα.
Ψιλαφिता εμαζεύαμε ελίτσα μην μας σφάλει,
γιατ' ήταν η ανάγκη μας κ' η φτώχεια μας μεγάλη.

Το λάδι τότες έπαιρνε καλούτσικους παράδες,
 έπαιρνες ψάρι μια οκά, πατάτες πέντ' οκάδες.
 Και ερευνούσαμε καλά την εποχή εκείνη,
 σαν φεύγαμε από την ελιά, ένας καρπός μη μείνει....
 Γέροι και γράδες και παιδιά, κορίτσια και αγόρια,
 δουλεύανε στο μαζωχτό σκληρά στα λαδοχώρια.
 Όλοι δουλεύανε σκληρά μα ήταν χαρά μεγάλη,
 κι αλάφρωση και σιγουριά το λάδι που θα βγάλει.
 Τον χρόνο που δεν βλέπανε εις τις ελιές βεντέμα,
 προβλέπανε ανέχεια και πάγωνε το αίμα.
 Μα τότε που τα βλέπανε τα δέντρα φορτωμένα,
 ήταν σαν να τους λέγανε λόγια εγγυημένα.

Το λιομάζεμα

Στο σκίτσο μας: 1) Η σκάμνα. 2) Πάνω στο σκαμνί ο μαζωχτής. 3) Ο άλλος μαζωχτής μαζεύει από πάνω. 4) Ο νεαρός μαζεύει από χάμω. 5) Από κλαδί σε κλαδί έχουνε κούνια στο μωρό. 6) Το μεγαλύτερο παιδάκι το κάθισαν πάνω σε ένα πανί. 7) Ο στενός μας συνεργάτης ήτανε το γαϊδουράκι, που θα φορτώνανε τις ελιές το βράδυ. 8) Από κοντά είχαμε και την οικόσιτη κατσικά. 9) Στο σακούλι είχαμε το μεσημεριανό φαί της οικογενείας. 10) Το λαϊνάκι με το νερό. 11) Το γεμάτο ελιές σακί. 12) Το κατσούνι που τραβούμε το κλαδί που δεν το φτάναμε μα και για να ραβδίζομε. 13) Ο ραβδιστής με τη μεγάλη ράβδα.

Η μεταφορά του μύλου

Αμάξια, δρόμοι, φορτωτές εις τον καιρόν εκείνο,
δεν είχαμε να κάνομε μεταφορά στον μύλο.
Και τον κινούσαν κυλιστό άντρες μια ομάδα
και τοίχους εγκρεμίζαμε να κάνομε ισιάδα.
Από την τρύπα του άξονα ξύλο μικρό επερνούσαν,
τράβες εδέναν κι απ' τις δύο κ' οι άντρες ετραβούσαν.
Όμως και καραβόσκοινα στον άξονα εδέναν,
κόντρα στον χύτη κάνανε, στο ρίζωμα εσαίρναν.
Κι όπως τον εσαίρνανε μοιάζαν με μυρμιγκάκια,
ομάδα σαίρνουνε κι αυτά μεγάλα σκουλικάκια.

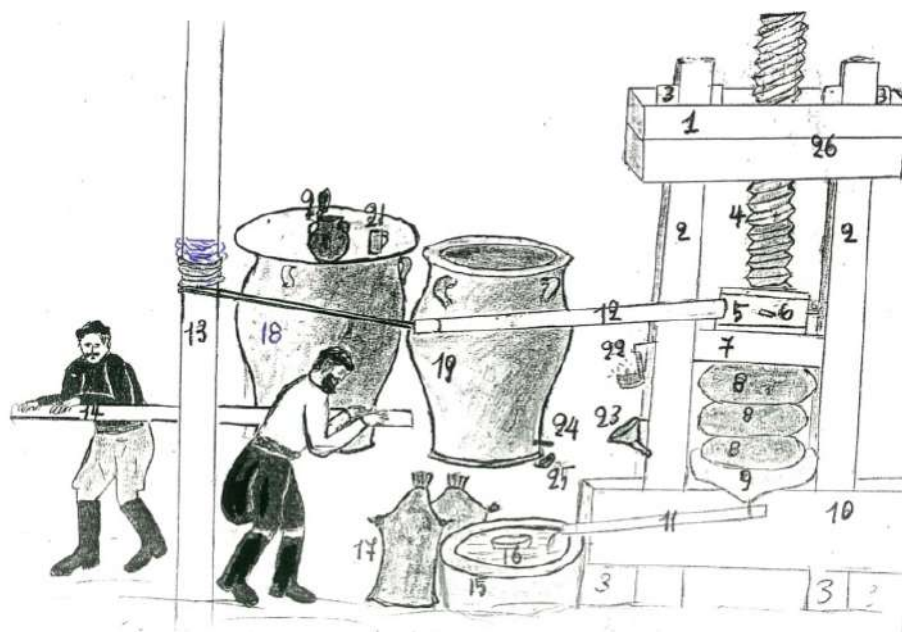
Πρωτόγονο άλεσμα των ελιών

Στο «αλετριγουδιό» τσ' ελιές δεν τσ' άλεθε μουλάρι,
μα ένας άντρας τσ' άλεθε που 'σπρωχνε το σταβάρι.
Μια πέτρα μονοκόμματη την στρώση τους εκάναν
και ένα μύλο για άλεσμα απάνω της εβάναν.
Και για να μη ζωρίζεται αυτός όπου γυρίζει,
έλιγες – έλιγες τσ' ελιές ο άλλος του γεμίζει.

«Αλετριγουδιό» (πρωτόγονο ελαιουργείο)

Έφτασα τα ερείπια, όχι τη λειτουργία,
σ' εκείνα τα πρωτόγονα παλιά ελαιουργεία.
Μ' από τους γεροντότερους όπου τα είχαν ζήσει,
αυτοί που τα δουλέψανε και τα 'χανε γνωρίσει.
Ό,τι είδα στα ερείπια, κ' οι γέροι ό,τι είπαν
θα κάνω μια περιγραφή, περίπου όπως ήταν.
Τον μύλο τον εγύριζε άνθρωπος με σταβάρι,
μετά εξεληχθήκανε και τσ' έσερνε μουλάρι.
Τον «μποτζεργάτη» εγύριζαν πάλι με τα σταβάρια,
κι ετύλιζαν χοντρό σκοινί που έχουν τα καράβια.
Κι ως ετυλίζαν το σκοινί, ως ότου εμπορούσαν
και τις ελιές επέιξε η «τσίτα» που τραβούσαν.
Άμα τις φέρνανε τις ελιές και άμα τις αλέθαν,
τις βάζαν κι επέιζονταν σε τρεις σακούλες μέσα.
Τα πάντα ήταν ξύλινα, ακόμα και τ' αρδάχτι,
που από τεχνίτη ειδικό με βόλητες εφτιάχτη.

Μέχρι τις αρχές του περασμένου αιώνα αλέθαμε σε πρωτόγονα ελαιοτριβεία... εμείς, παρεφθαρμένα, τα λέγαμε αλετριγουδιά». Ήτανε εξ' ολοκλήρου ξύλινα

1) Πανοσανίδα. 2) Κολόνες. 3) Περόνες πάνω και κάτω. 4) Αρδάχτι. 5) Στρόφαλος. 6) Πασούλια που μ' αυτά και με τα χέρια ανεβοκατεβάζανε το πλακωτάρι μέχρι που ήθελε πολλή δύναμη. 7) Πλακωτάρι. 8) Σε τρεις σακούλες έβαζαν τις αλεσμένες ελιές για να τις πιέσουν. 9) Τζιβέρα. 10) Κατωσανίδα. 11) Το λούκι που οδηγεί στη γούρνα το λάδι. 12) Η «τσίτα» που μ' αυτή πιέζανε τις ελιές. 13) Ο μποτζεργάτης. 14) Το σταβάρι. 15) Η γούρνα που μπαίνει το λάδι. 16) Στη γούρνα πλέει το «καυκί» που βάζανε το λάδι στα ασκιά. 17) Τα ασκιά. 18) Το πιθάρι με τα αξάγια. 19) Ο κατσιγαριάρης. 20) Το κουρούπι που έβαζε 5 οκάδες λάδι. 21) Η οκά που μετρούσανε το λίγο λάδι. 22) Ο πολύφωτος λύχνος. 23) Η πύργια που βάζανε μ' αυτή το λάδι στα ασκιά. 24) Αντί για κάνουλα είχανε ένα αγκιναρόξυλο και το φρακέρνανε στην τρύπα του κατσιγαριάρη. 25) Το κουτούτο που τρέχει ο κασίγαρος και πάει έξω. 26) Το κόψιμο της πανωσανίδας. Αν είχε όλο το πάχος δεν θα μπορούσανε να κάνουνε τις αρνητικές στροφές με τη σμίλα. Για τον λόγο αυτό η πάνω σανίδα είναι δύο τεμάχια απόλυτα εφαρμοσμένα.

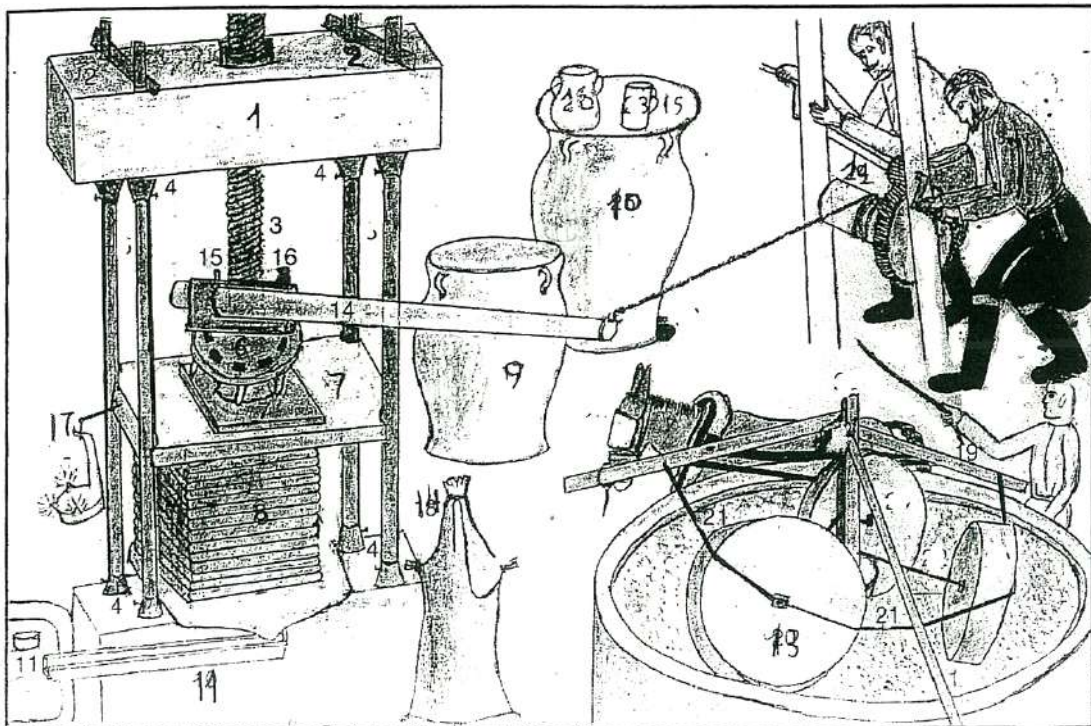
Στην φάμπρικα

Στην φάμπρικα εδούλεψα σαν ήμουν εικοσάρης
κι έλεγα πως εδούλευα σαν αλετριγουδιάρης.
Νύχτα πολύ πηγαίναμε στο σπίτι του πελάτη,
τσουβάλια εγεμίζαμε, τα παίρναμε στην πλάτη.
Στην πλάτη τα σηκώναμε σε μέτρα πεντακόσα,
με γάιδαρο τα φέρναμε σε μέτρα άλλα τόσα.
Ήτανε ένα πέτρωμα ένα καλό τσουβάλι,
Λάδι οκάδες δώδεκα μπορούσε να μας βγάλει
και δώδεκα πετρώματα βγάζαμε την ημέρα
και μέχρι να σκολάσομε τελείωνε κ' η βεγγέρα.
Παίρναμε λάδι μια οκά σε κάθε οκτώ οκάδες
και ήμαστε προσωπικό οι τρεις οι μυλωνάδες.
Προς τέσσερα μοιράζαμε οι αλετριγουδιάρη,
γιατί σωστός «συνάδελφος» ήταν και το μουλάρι.
Μέχρι και ώρες δέκ' οχτώ το μεροκάματό μας,
σαν θέλαμε ν' αδειάσομε ένα αφεντικό μας.
Ο μέσος όρος ήτανε οι δέκα τρεις οι ώρες,
δεν ήταν ίδιος αριθμός δια τις μέρες όλες.
Σαν το μουλάρι εγύριζε άλεθε ελιές στην στρώση
κι αλέθαμε ένα πέτρωμα μέχρι να ξημερώσει.
Εις τους ντορμπάδες βάζαμε κι εσφύγγαμε τη ζύμη
και οι ντορμπάδες ήτανε κοσπέντε το τακίμι.

- 1) Ένα το πανωσάνιδο, το δύο οι περώνες
όπου περνούνε και κρατούν μέσα από τις κολώνες.
- 2) Το τρία είς το σκίτσο μας της φάμπρικας τ' αρδάχτι,
που σφίγγει με τις βόλιτες και βγαίνει το λαδάκι.
- 3) Και τα κεφαλοκόλονα είναι σ' αυτή τη θέση,
κρατούν το πανωσάνιδο γιατί αλλιώς θα πέσει.
- 6) Το έξι ειν' ο στρόφιγκας εφτά το πλακωτάρι,
που τους ντορμπάδες πίεζε που είχαν το ζυμάρι.
- 8) Οκτώ είν' οι ντορμπάδες μας, εννέα το πιθάρι
- 10) Δέκα πιθάρι είχαμε και για κατσιγαριάρη.

Κοντά στον πάτο του 'χαμε μια τρύπα κανομένει
να φεύγει ο κατσίγαρος το λάδι απάνω μένει.
Και τρέχει ο κατσίγαρος και στο κουτούτο μπαίνει
και υπογείως προχωρεί και εις το ρυάκι βγαίνει.

Και τότε που εθέλαμε να πάψει πια να τρέχει,
το πόμα του φραγγέρναμε στην τρύπα αυτή που έχει.
11) Ξυλένιο λούκι είχαμε να οδηγεί το λάδι
και στην μεγάλη πέτρινη τη γούρνα να το πάει.
12) Δώδεκα βίτσι είχαμε για να τραβά την «τσίτα»
με χέρια το δουλεύαμε τη μέρα και τη νύχτα.
13) Στο δέκα τρία είχαμε τρεις μύλους να εγυρίζουν,
πρώτα τσ' αλέθουνε τσ' ελιές, μετά τις ξεζουμίζουν.
14) Στο δέκα τέσσερα τ' ασκί είναι γεμάτο λάδι,
όπου το είχαμε έτοιμο στ' αφεντικό να πάει.
15) Στο δέκα πέντε η οκά, όγκο μετρά το λάδι,
στη θέση της μισής οκάς της είχαμε σημάδι.
16) Στο δέκα έξι ένα δοχείο που βάζει πέντε οκάδες,
«Κουρούπι» τ' ονομάζαμε εμείς οι μυλωνάδες.
17) Έχομε στο δέκα εφτά το τρίφωτο λυχνάρι,
στο φως του εδουλεύαμε, οι «Αλετριγουδιάροι»
Πολύ σκληρά εδουλεύαμε εμείς οι μυλωνάδες
κι αντιστοιχούσε η μέρα μας λαδάκι τρεις οκάδες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Θ΄

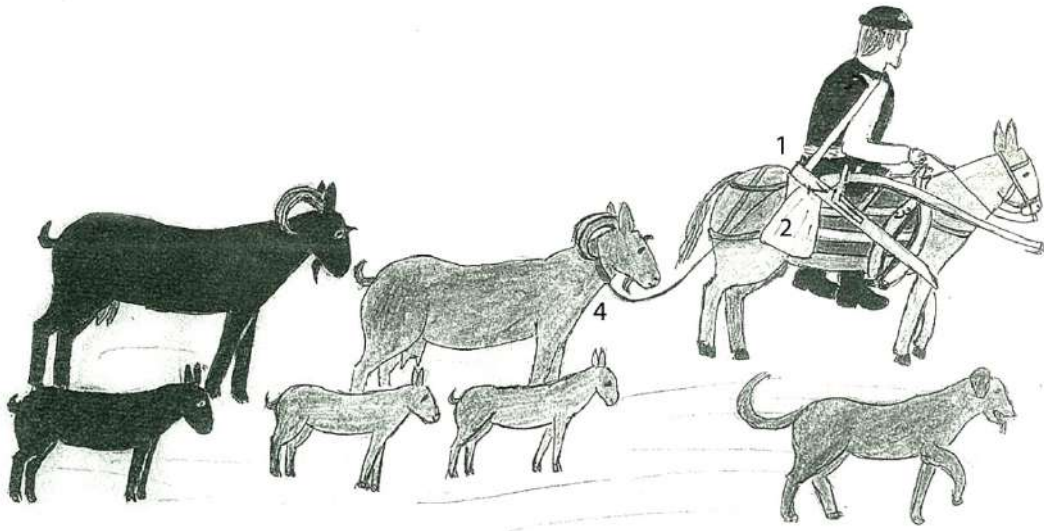
ΓΕΩΡΓΙΚΑ ΖΕΥΓΙΚΗ

Στην κατοχή ήμουνα ζευγάς, κι ας ήμουν κοπελάκι,
Τι ήτανε η ζευγική θα σας τα πω λιγάκι.
Συνήθως συνεταιρικά ήτανε τα ζευγάρια,
δύο συνεταιρίζονταν με βόδια ή μουλάρια.
Χωράφια είχανε κ' οι δυο και βόδι ή μουλάρι
και τα συζεύανε μαζί και κάνανε ζευγάρι.
Μα όπως ο Ισίοδος τ' άροτρο περιγράφει,
κι εγώ με τέτοιο άρωτρο έκανα το χωράφι.
Πρωτόγονα συστήματα είχαμε μέχρι τότε,
για 'κείνο τον Ισίοδο θυμάμαι τότε – τότε.
Άρωτρο ισιώδιο εχρησιμοποιούσα
και άμα θα μου χάλαγε καινούριο πελεκούσα
Και αν δεν μας εφτάνανε όλα μας τα χωράφια,
τότε ενοικιάζαμε κι απ' άλλα χωριανάκια.
Και όσο σπόρο έβανε το κτήμα αυτό το ξένο
τόσες οκάδες, άμα βγει το 'χαμε χρεωμένο.
Εκείνο το ενοίκιο, που ειν' η πληρωμή του,
ελέγαμε πως ήτανε «χωραφοσκεπάσή» του.
Του Νοεμβρίου είκοσι μια, η Παναγιά γιορτάζει,
την λεν' «Μεσροπορίτισσα» γιατί έτσι δα ταιριάζει.
Όσα σπαρθούνε πρώιμα «πρόθυμα» θεωρούνται,
όσα σπαρθούνε όψιμα, την ανομβριά φοβούνται.
Και η φακή να σπέρνεται μέχρι τ' Αγίου Νικόλα,
έτσι το λέγαν οι παλιοί όπου τα ξέραν όλα.
Τα σιτηρά τα σπέρναμε, ως τέλη του Γενάρη,
η ζευγική στον τόπο μας κυρίως το κριθάρι.
Το ρόβι, η κτηνοτροφία, το δέχονταν οι κάμποι,
ως την ημέρα της γιορτής τ' Αγίου Χαραλάμπη.
Μέχρι τα μέσα του Μαγιού αρχίζαμε το θέρος,
μα πρώτα για τα μαγεριά εις το δικό μου μέρος.
Θερίζαμε, αλωνεύαμε σοδεύαμεν τα κιόλας,
και για τα σταροκρίθαρα για θέρος ήταν ώρα.
Μαγέρεμα ελέγαμε φάβα, φακή, λαθούρι
αυτή ήταν η παραγωγή στα μαγεριά μας ούλη.

Ο ζευγάς

Πριν ξημερώσει ο ζευγάς πηγαίνει στο ζευγάρι
και φτάνει στο χωράφι του καβάλα στο μουλάρι.
Εφόρτωσε τ' αλέτρι του, φόρτωσε και τον σπόρο,
σέρνει και τα οικόσιτα εις της δουλειάς τον χώρο.
Την μία κατσικά έσερνε δεμένη στο σαμάρι,
οι άλλες ακλουθούσανε σ' αυτήν και στο μουλάρι.
Εις το μουλάρι εφόρτωσε και τα ζυγάλετρά του
και καβαλάρης προχωρά και πάει στη δουλειά του

Μόλις ξημερώνει ο ζευγάς παίρνει τα ζυγάλετρα, τα γινόλουτρα, το σπόρο του και φα:ι δικό του και τροφή, του μουλαριού σέρνει μία κατσικά δεμένη και οι άλλες ακολουθούνε

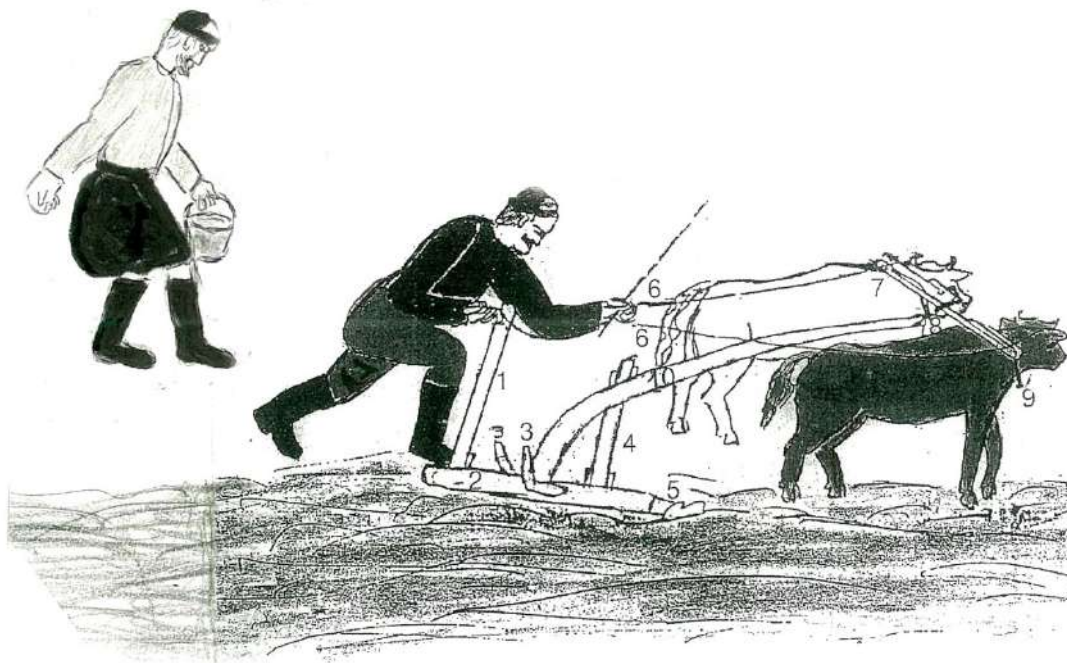

Ο ζευγάς πηγαίνει στο ζευγάρι του

1)Το ειδικό για μουλαροζεύγαρο άρωτρο. 2)Το σακούλι με το σπόρο. 3)Ο κάσος που μπαίνει στο λαιμό του ζώου. 4)Μία κατσικά έχει δεμένη οι άλλες ακολουθούνε.

Στο ζευγάρι

Στην κατοχή ήμουνα παιδί μα λάλουνε ζευγάρι,
σε ηλικία για σκολειό, μα που μια τέτοια χάρη;
Πηγαίναμε αξημέρωτα με τον μάρμπα Μανώλη,
όπου την κάναμε μαζί την ζευγική μας όλη.
Βάζαμε στο σακούλι μας χαρούπια και νεράκι,
εις το σακούλι μας ποτέ δεν είχαμε ψωμάκι.
Μα ήτανε του μάρμπα μου τα δόντια του πεσμένα
και τα χαρούπια τα 'τρωγε ψιλοκοπανισμένα.
Πάνω σε πέτρα μαγλινή, με άλλο πετραδάκι,
εκεί ψιλοκοπάνιζε το κάθε χαρουπάκι.
Στο στόμα με τη γλώσσα του εστριφογύριζέ τα,
με σάλιο τ' ανακάτευε κι εκατάπινέ τα.
Την κάθε μέρα εσπέρναμε τέσσερις – πέντε οκάδες,
τόσο περίπου εσπέρνανε στον τόπο μου οι ζευγάδες.

Ο ζευγάς και το αλέτρι

1)Εγχερη. 2)Ποδάρι. 3)Παρούτια (παρώτια). 4)Σπάθα. 5)Υνί. 6)Ζεύτης (το σκoinί τιμόνι).
7)Ζυγός. 8)Λούρα (οι κρίκοι που συνδέουνε το ζυγό με το αλέτρι. 9)Ζευλιά (που κρατούνε τα
βόδια ζευγμένα. 10)Το σταβάρι. 11)Ο άλλος συζευτής που σπέρνει το κριθάρι.

Το θέρος

Φάβες, φακές αρχίζαμε πρώτη φορά το θέρος
αρχές του Μάη ήταν καιρός εις το δικό μου μέρος.
Θερίζαμε, αλωνεύαμε, τελειώναμε μ' εκείνα,
κι ώσπου να τελειώσομε θέρος σταριού εξεκίνα.
Στον ήλιο με τον καύσωνα θερίζαμε ως το βράδυ,
βάζαμε σταροκρίθαρο, το λέγαμε «μιγάδι».
Από τα ξημερώματα φτάναμε στα σπαρμένα,
μα και τα βρέφη τα 'χαμε κι αυτά κοντά παρμένα.
Τρία δεμάτια βάζαμε, κάναμε γεφυράκι
κι εκεί για να μην λιάζεται βάζαμε το μωράκι.
Όλη η οικογένεια επήγαινε στο θέρος,
εθέριζε κ' η έγκυος και το παιδί κι ο γέρος.
Με εικοσπέντε πιάσματα κάναμε το δεμάτι,
στον καύσωνα καθόμαστε, σαν θε να φάμε κάτι.
Φάβες – φακές θερίζαμε από τσ' αρχές του Μάη
σαν τα σοδεύαμε αυτά θερίζαμε κριθάρι.

1)Θερίζει με δρεπάνι 2) Θερίζει με τα χέρια 3) Με γαϊδουράκι κουβαλά τα στάχνα 4) Τα πιάσματα
5. Οι αγκαλιές 6) Το μωρό κάτω από το "γεφυράκι" από αγκαλιές

Το αλώνισμα

Όταν αποθερίζαμε θε να ετοιμαστούμε,
τα στάχια από την θεμονιά πρέπει ν' αλωνευτούνε.
Πέντε – έξε βουϊδογαϊδουρα εβάζαμε στ' αλώνι,
πολύ κοντά τα δέναμε το 'να τ' αλλού σημώνει.
Και τα λαλούσαμε μαζί βόδια και γαϊδουράκια,
όπου με τα ποδάρια τους αλώνευαν τα στάχια.
Για μέρες αλωνεύαμε ν' αλωνευτούνε σύλα,
κι αυτός όπου τα λάλιε, λέγαμε «κάνει δούλα».
Εις το αλώνι τακτικά βάζαμε κι άλλα στάχια,
για να μας τ' αλωνέψουνε τα βουϊδογαϊδουράκια.
Κι αυτός όπου τα γύριζε τη δούλα του να κάνει,
ένα δοχείο κράτανε τα κατρουλιά να βάνει.

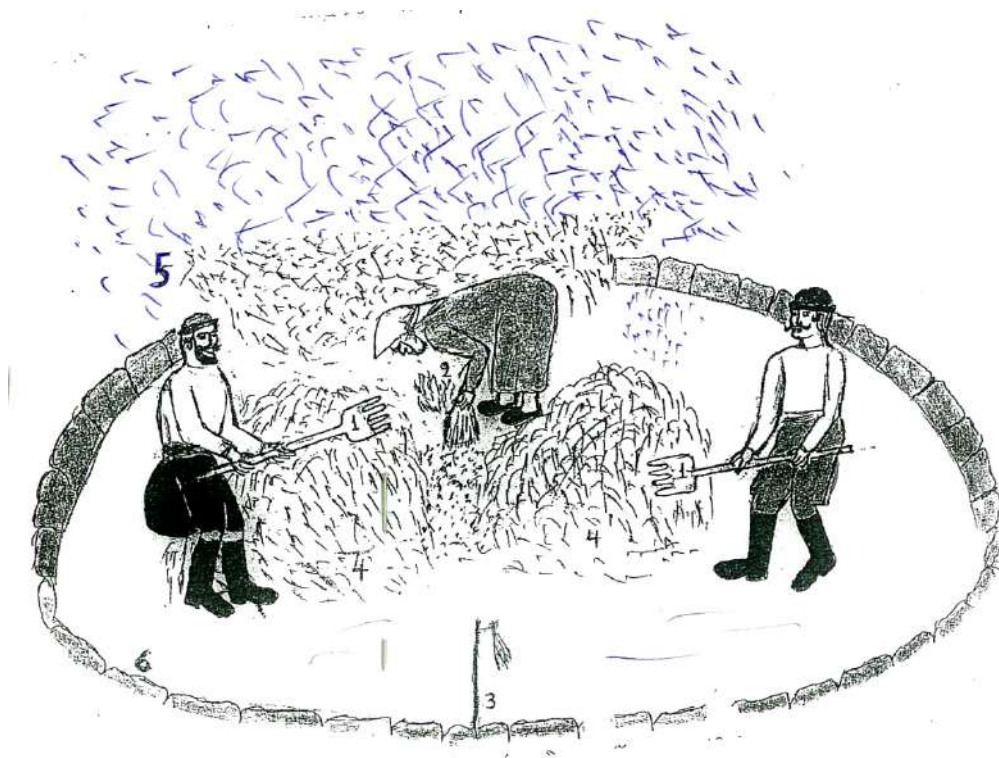

Το αλώνισμα

- 1) Αυτός που κάνει τη «δούλα» του κρατά ένα δοχείο για να βάζει τα περιττώματα των ζώων.
- 2) Στα ζώα βάζαμε φίμωτρο για να μην τρώνε τα στάχια.
- 3) Με το «τριχάλι» ανακατεύαμε τα στάχια για να κόβονται καλύτερα.
- 4) Κάθε τόσο βάζαμε και άλλα στάχια.
- 5) Η θεμονιά

Το Λίχνισμα

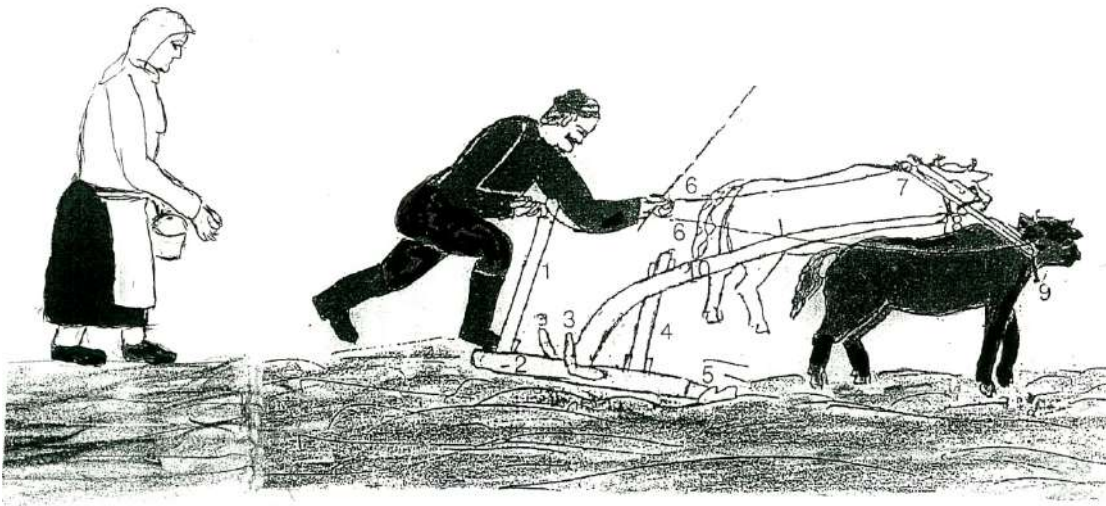
«Μάλαμα» ονομάζαμε τ' αλωνευμένα στάχια,
που με τα πόδια των βοδιών γίνανε κομματάκια.
Δύο σωρούς τα κάναμε διά να λιχνιστούνε,
τα άχερα από τον καρπό να αποχωριστούνε.
Ένας στον κάθε μας σωρό στέκει με το θρινάκι,
το μάλαμα πετά ψηλά σαν έχει αεράκι.
Σε μια άκρη τ' αλωνιού, σ' όρθιο ξυλαράκι,
μ' ένα σπαγκάκι είχαμε δεμένο χορταράκι.
Αυτό μας ενημέρωνε για την πνοή τ' αέρα,
για να σηκώσει τ' άχερα και να τα κάνει πέρα.
Και όταν από τ' άχερα χωρίζαν τα κριθάρια,
τότε το λέγαμε «λαμνί» κι έμπαινε στα τσουβάλια.

1)Το θρινάκι. 2)Η γυναίκα με μία χοντρή σκούπα διαχωρίζει τα σκύβαλα που έχουνε κομμάτια ξεκούκουνα (λίγο καρπό) για να μην πάει στα άχερα. 3)Ο καλόγερος (ανεμοδείκτης). 4)Το μάλαμα (τα αλωνεμένα στάχια που είναι για λίχνισμα. 5)Τα άχερα. 6)Οι πέτρες του αλωνιού που τις λέμε τραλίκους.

Έτσι σπέρναμε τα κουκιά

Έτσι έσπερνα κουκιά εγώ σε χρόνια περασμένα,
εις το ζευγάρι ακλούθουνα και τα 'ριχνα ένα – ένα.
Κι όποιος ζευγάρι ελείπετο κι έσπερνε τα κουκάκια,
αυτός με την σκαλίδα του άνοιγε τα αυλάκια.
Και με ποδιά στη μέση του τα είχε κρεμασμένα
και με τα χέρια του κι αυτός τα 'ριχνε ένα – ένα.
Κι όταν στη μια την αλετρέ στη θέση τους θα μούνε,
από την άλλη αλετρέ αυτά θα σκεπαστούνε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Αμπελοσκάματα

Οι μηχανές τα σκάβουνε σήμερα και τ' αμπέλια,
με τσάπα εσκαύταμεν εμείς σαν ήμασταν κοπέλια.
Γενάρη τα κλαδίζαμε, τα σκάφταμε τον Μάρτη,
κι όταν τα δισκαφίζαμε ήτανε πάντα Μάης.
Σεπτέμβρη τα τρυγούσαμε ή τέλος του Αυγούστου,
τ' Αϊ Γιωργιού του Μεθυστή οι δοκιμές του μούστου.

Ο τρύγος

Τα βάσανα του χωρικού, όλα τονε κουράζουν,
τα βάσανα του τρυγητού τονε διασκεδάζουν.
Γελούνε κι αστειεύουνε την ώρα που τρυγούνε,
και σταφυλάκια εκλεκτά πολλές φορές τσιμπούνε.
Ήταν δικοί και γείτονες ανάμεικτη παρέα,
γινόταν η ατμόσφαιρα ευχάριστη κι ωραία.
Κι από τον τρύγο ύστερα πάμε στο πατητήρι,
όπου κι εκεί συνέχεια έχομε στο σείρι.
Μα τώρα και στον τρύγο μας πληρώνομε εργάτες,
αν και η φτώχεια βρίσκεται εις τις δικές μας πλάτες.

Στο πατητήρι

Βάσανα κάνει ο χωρικός που τον ευχαριστούνε
εις τα τρυγοπατήματα τις μέρες που κρατούνε.
Είναι μεγάλοι και μικροί, κόρες και κοπελούρια
κι ένιωθες ευχαρίστηση με γέλια και τραγούδια.
Δεν ήτανε κουραστικό να κόβεις τα σταφύλια,
ούτε και να χωροπηδάς μέσα στα πατητήρια.

1)Οι άντρες που πατούνε τα σταφύλια, κρατούνε ραβδιά να μην γλυστήσουνε. 2)Το δοχείο που τρέχει ο μούστος. 3)Τα πιθάρια που τα αποθηκεύουνε. 4)Η γυναίκα που κουβαλά το μούστο. 5)Ένα χοντρό ξύλο πλακέ, που μ' αυτό πιέζουνε τα στέμφυλα. 6)Οι πέτρες που βάζουνε απάνω στο ξύλο για την πίεση. Τα στέμφυλα τα λέγαμε και «τσίκουδα», μα και «στράφυλα»

Το ρακιδιό

Στο ρακιδιό πηγαίναμε βγάζαμε τη ρακή μας,
ήτανε και για πούλημα, αλλά και για δική μας.
Εβάζαμε τα στράφυλα μέσα εις το καζάνι,
μετά το καπακώναμε εφαρμογή να κάνει.
Και από χώμα ειδικό λάσπη είχαμε φτιαγμένη,
χρίζαμε την εφαρμογή για να μην ξεθυμαίνει.
Μα το καπάκι πάντοτε λίγη σωλήνα έχει,
προς του μαστέλου τη μεριά κάθε φορά εξέχει.
Με τη σωλήνα ενώνεται που απ' το μαστέλο τρέχει
και το μαστέλο πάντοτε κρύο νεράκι έχει.
Κι απ' το καζάνι ο ατμός απ' όταν ξεκίνα,
υγροποιείται σαν περνά μέσα απ' τη σωλήνα.

*Χίλια καληνωρίσματα στην αμπελοκουρμούλα,
απού τσοι κάνει τσοι φτωχούς και τα ξεχνούνε ούλα*

- 1) Το λαβέτζι (λέβητας).
- 2) Το καπάκι.
- 3) Ο λουλάς, που μέσα σ' αυτόν υγροποιείται ο ατμός και τρέχει η ρακή.
- 4) Το μαστέλο, δηλαδή το δοχείο με το νερό, που από μέσα περνά ο λουλάς.
- 5) Ένα σιντεροτσικάλο που μέσα τρέχει η ρακή.
- 6) Ο συντρίφτης, ένα ξύλο που με αυτό συμπαίνουν τη φωτιά.
- 7) Το κάνανε «μαγαζάκι» και πηγαίνανε οι μερακλήδες με τα όπλα τους να πιούνε καινούρια ρακή.

Ο μελισσοκόμος

Παλιότερα τις μέλισσες τσ' είχαμε στα κοφίνια,
ήτανε διαφορετικά τα χρόνια μας εκείνα.
Τα φρέσκα περιττώματα από τα βόδια επαίρναν,
λάσπη ρευστή το κάνανε μ' ασπρόχωμα που φέρναν.
Και με τη λάσπη την ρευστή κάναμ' επαλειψία,
εις τα μελισσοκόφια για κάθε προστασία.
Τον Μάρτη τις καπνίζαμε όπου να κινηθούμε,
όπου και τις μοιράζαμε διά να αυξηθούμε.
Σεπτέμβρη τις τρυγούσαμε και παίρναμε το μέλι,
μα σήμερα η μέλισσα πολλές φροντίδες θέλει.
Ούτε που τις ταΐζαμε όμως επιβιώναν,
τις ξεχειμώνιαζε κι αυτές το μέλι που μαζώναν.
Φάρμακα δεν τους βάζαμε, ούτε πολλές φροντίδες,
μα είναι εκείνες έντομα, σε σύστημα ατσίδες.

1)Ο μελισσοκόμος κρατά στο χέρι του το «κανόνι» με την κερύθρα και το ελέγχει πόση κερύθρα να κόψει. 2)Το μελισσοκόφιο. 3)Ο κυπαρισσοφλούδακας⁴ που είναι καπάκι. 4)Πέτρες βάζουμε απάνω για να μην τις ξεσκεπάζει ο αέρας. 5)Ο μερακλής μελισσοκόμος έτσι έδενε ότι εχρησιμοποιούσε για θερμομόνωση. 6)Την είσοδο των μελισσών τη λένε «**σμιλοτρύπι**». 7)Ένα εργαλειάκι για να σύρει τυχόν κερήθρα που θα σπούσε, το λέγανε «**πιρούνα**». 8)Το εργαλειάκι αυτό που ξεκολλούσε τα κανόνια, το λέγανε «**ξέστρο**». 9)Το βρασάκι, (το πήλινο κοφίνι), είχε τις ίδιες διαστάσεις με το πλεχτό. 10)Το δοχείο που έβαζε το σύγκερο μέλι. 11)Το «**μούριστρο**» με το δίχτυ για να προστατεύεται από τις μέλισσες.

⁴ Ο περιηγητής Δέφνερ είδε τους κυπαρισσοφλούδακούς το 1917 και καυτηριάζει την οικολογική καταστροφή.

Ο κηροποιός

Πρωτόγονα εκάναμε όλες τις εργασίες,
εμείς δεν αγοράζαμε ούτε κηροδοσίες.
Σε μία χύτρα είχαμε εμείς κερί λιωμένο,
και ένα κύκλο με σπαγκιά είχαμε κρεμασμένο.
Κι όταν από τη χύτρα μας περνούσε το σπαγκάκι,
απ' το λιωμένο το κερί του ρίχναμε λιγάκι.
Δυο – τρεις φορές το λούζαμε από κερί λιωμένο,
και με αγνό, καλό κερί το είχαμε φτιαγμένο.

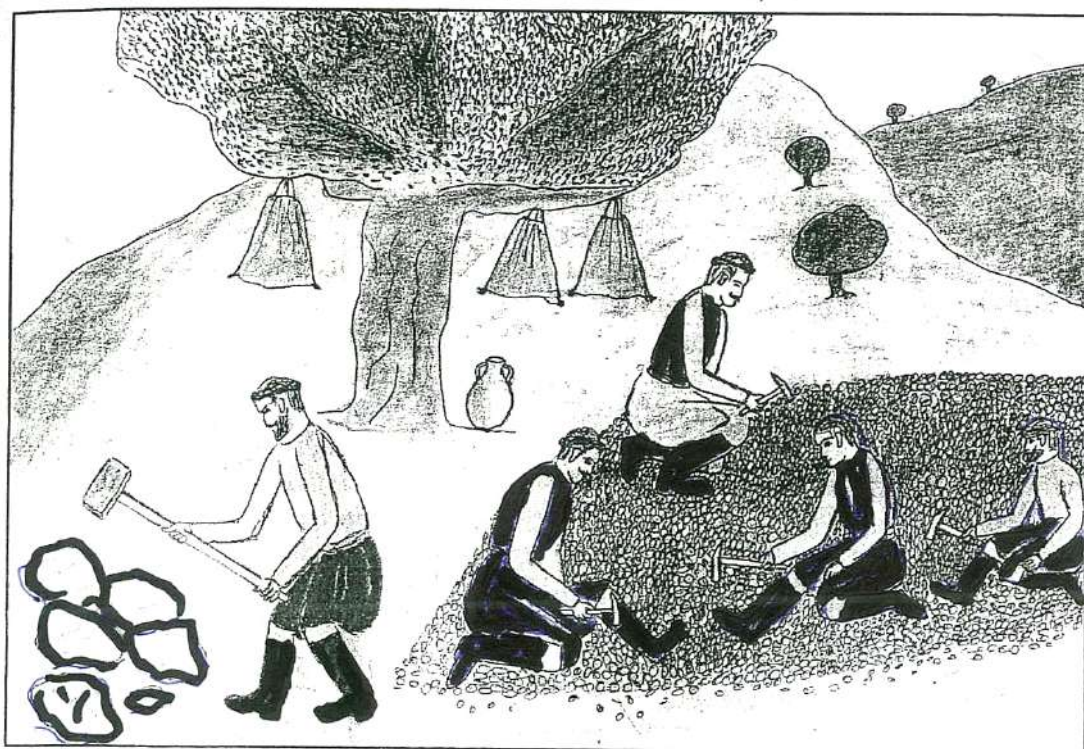

Ο κηροποιός

1) Το κερί το έλιωναν σε μία χύτρα που είχε σχήμα κώνου για να το μαζεύει η κουτάλα ακόμα και όταν ήταν λίγο. 2) Από τη στέγη κρεμούσαν ένα σιδερένιο κύκλο που είχε κρεμασμένες σε γαντζάκια βαμβακερές κλωστές. Όπως γύριζε ο κύκλος, η μία του άκρη έπεφτε πάνω από τη χύτρα με το λιωμένο κερί. 3) Με την κουτάλα έβαζαν λιωμένο κερί να τρέξει πάνω σε κάθε κλωστή μέχρι να γίνει το κάθε κερί στη διάμετρο που το ήθελαν. Όπως βλέπομε στο σκίτσο, οι μισές κλωστές έχουν γίνει κεριά. 4) Αυτός που έφτιαχνε το κερί καθόταν σε μία πέτρα, αφού δεν βολευόταν να κάθεται σε καρέκλα ή σε σκαμνί. 5) Ένα ξυπόλητο παιδάκι, σέρνοντας την «κατσίκια» του (ένα κέρατο κατσίκας δεμένο σε σπαγκάκι) παρακολουθεί με προσοχή. 6) Ο λυχνοστάτης ήταν απαραίτητος. Είχε τρύπες κι έβαζαν το λύχνο στο ύψος π[ου βόλευε. Οι άνθρωποι εργάζονταν πολλές φορές μέχρι και δέκα οκτώ ώρες το εικοσιτετράωρο. **«Βουηθά σου η νύχτα κι η αυγή σα να 'χεις μάνα κι αδερφή.**

ΟΔΟΠΟΙΑ κάνουν σκύρα

Εργάστηκα πολλές φορές εις την οδοποιία
και τα φουρνέλα έβαζα κι έχτιζα στα γεφύρια.
Τότε που δεν υπάρχανε μηχανικοί σπαστήρες
με βαριοπούλες κάναμε τα σκύρα και με σφύρες.
Και όταν εδουλέβανε στης Ίμβρου το φαράγγι,
για να κοπούνε τα γκρεμνά το 'θελε η ανάγκη.
Και με μαδέρια και σκοινιά εκάνανε πατάρι,
των μιναδάρων πάνω 'κει δούλευε το ζευγάρι.

*Ετσά το θέλουν οι καιροί και η κακή μας μοίρα,
με τσοι βαρές και τα σφυριά εκάναμε τα σκύρα.*

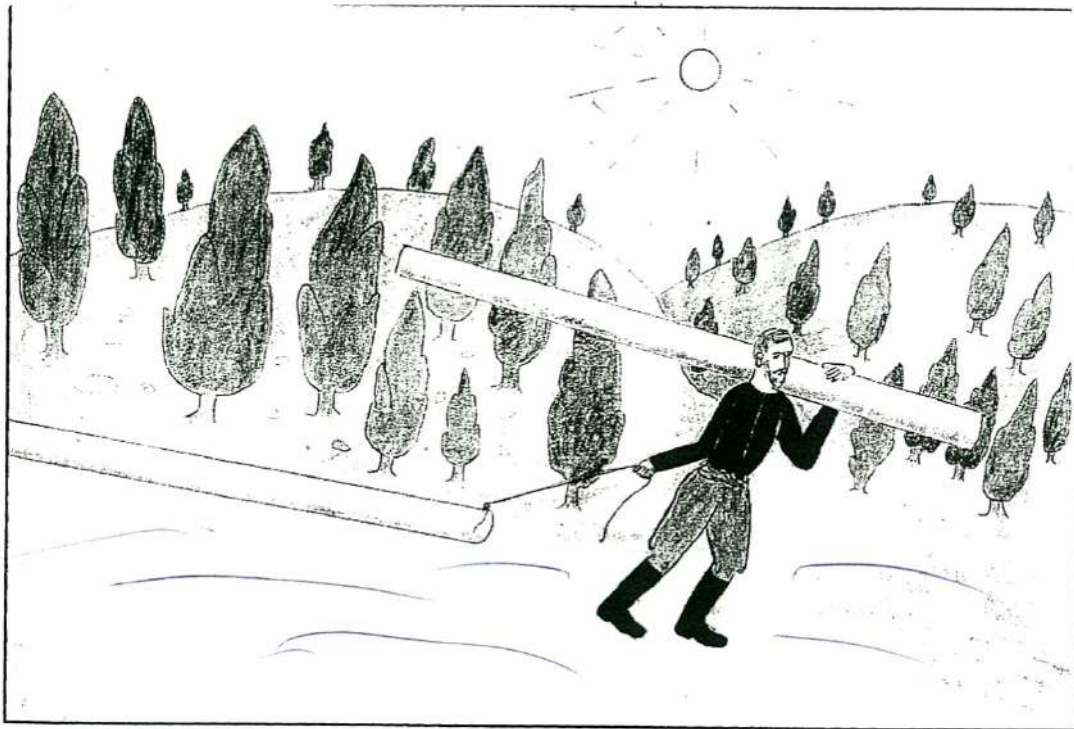
Κρεμασμένοι μινιδόροι

Για την αμαξωτή οδό της Ίμβρου το φαράγγι,
για να περάσει απ' το γκρεμνό επέβαλε η ανάγκη.
Με τα σκοινιά εδένονταν από τα κυπαρίσσια,
μα και μαδέρια εδένανε για να πατούνε ίσια.
Με ματζακούπι ο γεις χτυπά, κι άλλος κρατά μακάπη,
έχει το μεροκάματο, (από ανάγκη), αγάπη.

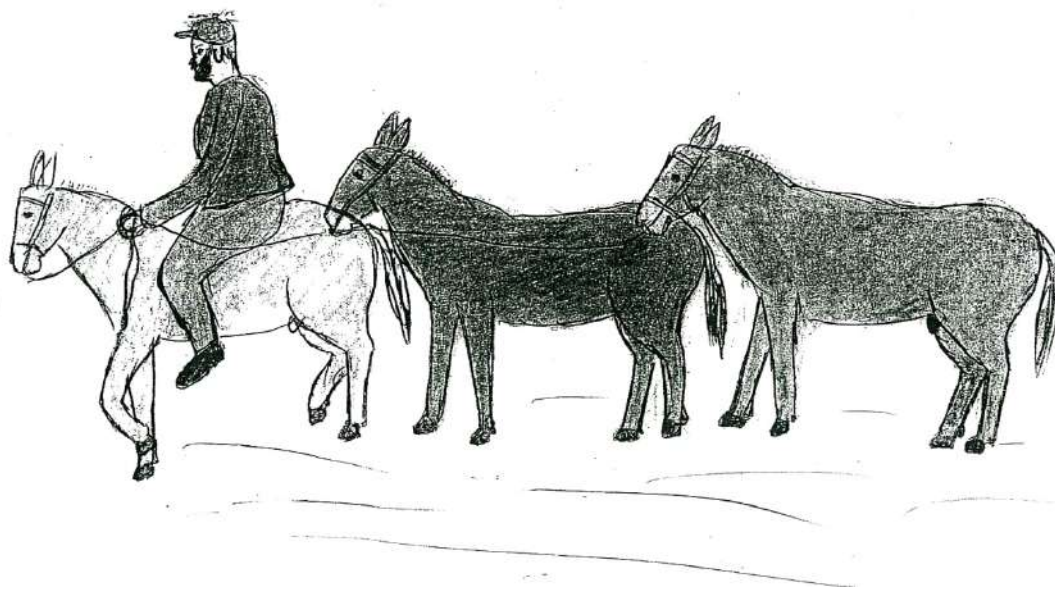
Οι τράβες

Έχουνε δάση τα Σφακιά πεύκα και κυπαρίσσια,
κι αυτά σε ώρες κρίσιμες σε φτώχεια εβοηθήσαν.
Με τράβες από τα Σφακιά, καράβια φορτωμένα,
στης Κρήτης την ανατολή για πούλημα τις πχαΐναν
Εις την κορφή τις κόβανε μετά τις κουβαλούσαν
και στο λιμάνι των Σφακιών τις εμονομεριούσαν.
Ένα καρφί με κέρκελο σ' άκρη της μιάς καρφώναν
και την εσέρναν σαν αρνί, την άλλη την σηκώναν.
Αλλά και ναυπηγήσιμον εκόβανε ξυλεία
όπου την επουλούσανε κι αυτή στα ναυπηγεία.
Και για να κάνουν κάρβουνα εκόβανε τους πρίνους,
έτσι τους επαλαίψαμε τους χρόνους μας εκείνους

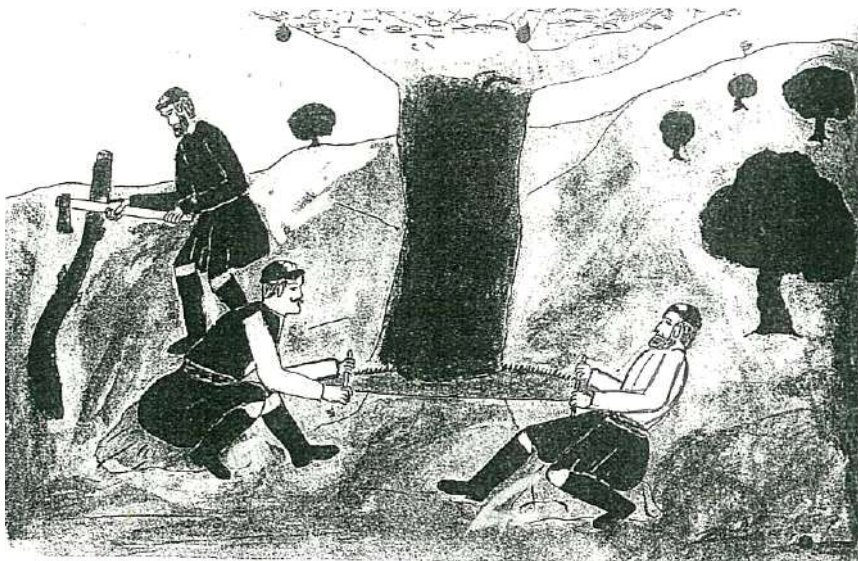
Τα μουλαρογαΐδουρα

Με τα μουλαρογαΐδαρα, πριν εξαφανιστούνε,
όσοι τα εμπορεύονταν, μπορούσανε να ζούνε.
Σέρνανε τρία – τέσσερα και στα χωριά γυρνούσαν,
όπου βρίσκαν αγόραζαν, όπου βρίσκαν πουλούσαν.
Τσιγκάνοι τα πουλούσανε εις την περιοχή μας,
μα όμως αρκετές φορές ήτανε και δικοί μας.
Ετότε κάθε χωρικός είχ' ένα γαϊδουράκι,
του ήτανε απαραίτητο, το είχε συνεργάτη.
Και είχε το εμπόρευμα μια κίνηση μεγάλη,
κι ο τσίγκανος κατάφερνε πολλά λεφτά να βγάλει.

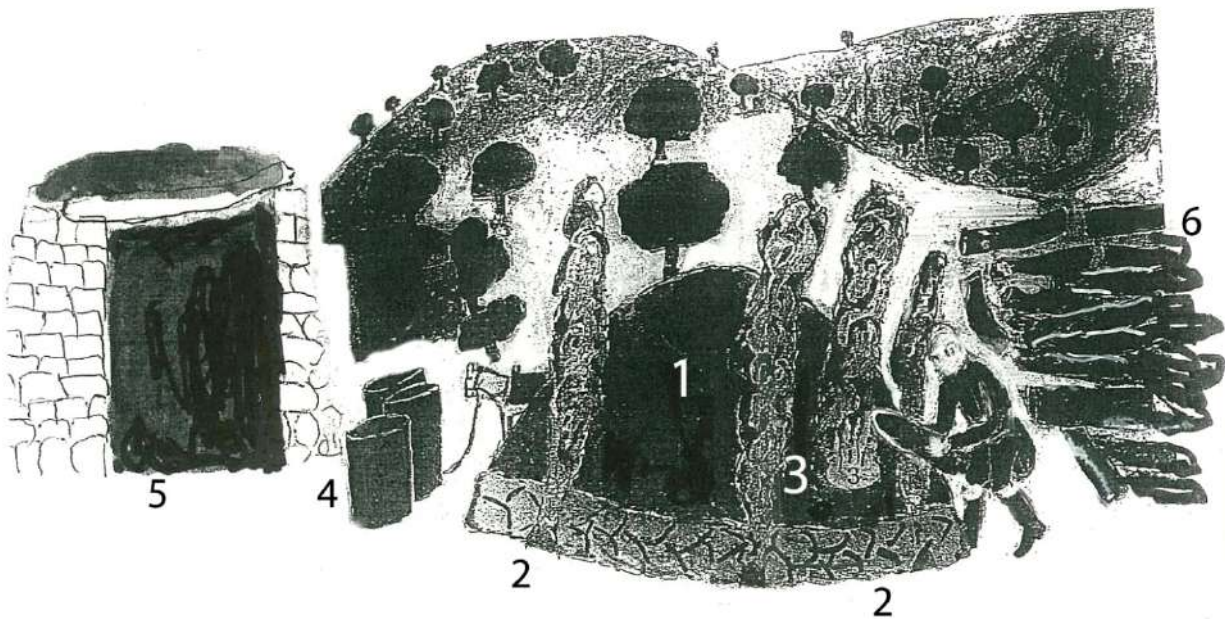
Το καρβουνοκάμινο

Τότε που ήμουνα παιδί ζούσαμε σ' άλλες φάσεις,
δεν είχαμε καλοριφέρ, δεν είχαμε θερμάνσεις.
Όμως με δίχως θέρμανση δύσκολη ειν' η ζήση
Εις το καρβουνοκάμινο ευρίσκαμε τη λύση.
Με τα πριόνια κόβαμε στο δάσος τα πρινάρια
και με τσεκούρια δούλευαν σκληρά τα παλικάρια.
Όλα τα ξύλα έπρεπε κοντούτσικα να μείνουν,
εις το καμίνι σαν χτιστούν κενά να μην αφήνουν.
Και τα καμίνια τα 'χτιζαν πολλές φορές μεγάλα
και τα 'βλεπες κι εμοιάζανε μισή μεγάλη μπάλα.
Πάνω στα ξύλα που 'χτιζαν θάμνους πυκνούς εβάζαν,
όπου εις την συνέχεια με χώμα τα σκεπάζαν.
Στα γύρω – γύρω χτίζανε λιγάκι τοιχαράκια,
για καπνοδόχους αφήναν μικρά παραθυράκια.
Με χώμα τα σκεπάζανε μ' αφήναν λίγο τόπο
κι από τον τόπο 'κείνο δα τ' ανάβανε με τρόπο.
Και άμα έπαιρνε καιρό κι εκεί εβάζαν χώμα,
και σκεπασμένο ήτανε του καμινιού το δώμα.
Μέσα εδούλευε η φωτιά μα παρακολουθούσαν,
γιατί μπορεί κάποιες φορές και ξαφνικά τρυπούσαν.
Μ' από κοντά τα βλέπανε αυτοί που τα φροντίζαν,
και απ' εκεί που τρύπανε με ξύλα το «ταΐζαν».
Και άμα έβγαινε φωτιά απ' ένα καπνοδόχο,
αμέσως το «εκρούβανε» από αυτό τον τόπο.
Και άμα έβγαινε φωτιά σ' όλους τους καπνοδόχους,
το κλείνανε, το «κρούβανε» απ' όλους του τους τόπους.

Κρουμένο το αφήνανε μα έβλεπαν μην τρυπήσει,
γιατί μπορούσε μοναχά στάχτη να τους αφήσει.

Με τα βαρέλια το νερό το είχανε κοντά τους,
γιατί μπορούσε να καούν όλα τα βάσανά τους.
Στο δάσος επηγαίνανε αλλά και στο φαράγγι,
εβλάφταν οικολογικά μα ήτανε ανάγκη.
Θυμούμαι, του Κατρέ ο Λαγκός κ' είχε μεγάλα δάση.
Με τα καρβουνοκάμινά περάσε σ' άλλη φάση.
Μεγάλη φτώχεια ήτανε κι ελάχιστα τα μέσα,
κι επιβίωσαν οι φτωχοί, μα όπως εμπορέσαν.
Μα προ παντός στην κατοχή, χρόνια καταραμένα,
τα ξύλα και τα κάρβουνα μόνο μας εξεσταίναν.
Και πριν από τον πόλεμο ο κόσμος δυστυχούσε,
καλύτερα απ' την κατοχή, μα πάλι επεινούσε.
Κάρβουνα ξοδευότανε ποσότητα μεγάλη
και ασχολούντανε πολλοί άντρες μικροί μεγάλοι.
Άλλοι καμίνια εκάνανε κι άλλοι ως αγογιάτες,
ιδιοκτήτες των δασών κι έμποροι κι εργάτες.
Ήταν φτηνό εισόδημα, κι όμως δημιουργούσε
μια ευκαιρία της δραχμής όπου κυκλοφορούσε.

1. Το καμίνι. 2. Οι καπνοδόχοι. 3. Το καμίνι είναι τρυπημένο και το «ταΐζει» ο φίλος μας. 4. Τα βαρέλια με το νερό. 5. Ένα πρόχειρο καλυβάκι για τις ανάγκες τους. 6. Ξύλα για το τάισμα μα και για το επόμενο καμίνι.

Το ασβεστοκάμινο

Εις το χωριό κάποιες φορές μια «εταιρεία» εκάναν,
κι εσυμφωνούσανε μαζί και τον ασβέστη εβγάναν.
Στην «εταιρεία» οι κάθε δυο είχαν συνεργασία
και κάθε μέρα ο ένας τους ήταν στην εργασία.
Τέσσερα – πέντε ήτανε συνήθως τα ζευγάρια,
«ρούπια» τ' αποκαλούσαμε αυτά τα παλικάρια.
Η πρώτη τους ενέργεια, επιλογή στον τόπο,
όπου να γίνει η δουλειά, μ' όσο πιο λίγο κόπο.
Όπου ειν' πέτρα αρκετή και άθονη ξυλεία,
για να τις κάνουν τις δουλειές με δίχως δυσκολία.
Κι ήταν η πρώτη τους δουλειά τα ξύλα τους εβγάζαν,
εκεί τα δεματιάζανε, πέτρες πολλές τους βάζαν.
Όπου να τουπαριάζουνε κι όχι να διαλυούνε
και δίχως να τα δένουνε σαν θα τα κουβαλούνε.
Τη 'τσίτα'' τους καρφώνανε, το βάζανε στον ώμο
και για την καμινιάστρα τους παίρναν αμέσως δρόμο.
Μετά εσκάβαν το «βορθί» κάτω από δύο μέτρα
και ύστερα αρχίζανε να κουβαλούνε πέτρα.
Άνοιγμα είχε το βορθί ως δώδεκα ποδάρια,
κάθε ποδάρι ήθελε ξύλα εκατό γομάρια.
Κι αρχίζανε να χτίζονται του καμινιού οι τοίχοι,
τον μέσα τοίχο τον στενό τον λέγανε «ανύχι».
Από την επιφάνεια μέσα και έξω εχτίζαν,
όπου το ενδιάμεσο με χώμα το γεμίζαν.
Μέσα τ' ανύχι έβγαινε και θολωτά το κλειούσαν,
πάνω στον θόλο ύστερα πέτρες εκουβαλούσαν.
Οι τοίχοι κύκλο κάνανε κι εμοιάζαν με καζάνι,
και πέτρες το γεμίζαμε, του βάζαμ' όσες βάνει.
Πρώτα εβάζαμε χοντρές κι όσο πιο πάνω βγαίναν,
εβάζαμε μικρότερες κ' οι πέτρες εμικραίναν.
Στα τρία μέτρα το 'βγαζαν, πέτρες μικρές διαλέγαν,
χαλίκια εβάζαν στην κορφή «κατρίδα» την ελέγαν.
Δυο εγκοπές του κάναμε κι εγίνονταν στενάδες
κι αυτές τις δύο εγκοπές τις λέγαν «μπογιαμάδες»
Και τώρα πια αρχίζαμε ξύλα να κουβαλούμε,

και να του δίνουμε φωτιά δουλειά να προχωρούμε.
Εις την κατρίδα αν βλέπαμε μπλαβή φωτιά να βγαίνει,
έδειχνε πως η πέτρα μας ήταν πια ψημένη.
Ογδόντα ώρες φτάνανε περίπου να το ψήσουν
και ύστερα τον πόρο του έπρεπε να τον κλείσουν.
Τρεις μήνες το αφήναμε και ήτανε κρουμένο
και το ξεκαμινιάζαμε ακόμα πυρωμένο.
Ασβέστη εμοιράζαμε μπορεί χίλια καντάρια,
για να οικοδομήσομε σπιτάκια και σεράγια.
Σε δύο ασβεστοκάμινα ειμ' ανακατευμένος,
έζησα χρόνια δύσκολα, πολύ βασανισμένος

- 1) Αυτοί που πλησιάζουνε τα ξύλα 2) Σπρώχνουνε τα ξύλα στο καμίνι με τη “φουρκάδα” 3) Κουβαλάνε ξύλα με την “τα’ιτα” 4) Στο δέντρο είναι κρεμασμένα τα σακούλια με τα φαγιά 5) Η λαίνα με το νερό 6) Η γυναίκα φέρνει φαί 7) Την κορφή του καμινιού τη λέγανε “κατρίδα”

Ο κουβαλητής των πιθαριών

Στο σπιτικό του χωρικού χρειάζονταν πιθάρια,
γιατί σ' αυτά εβάναμε πάντα κρασιά και λάδια.
Μα αν τα μεταφέρναμε αυτά με γαϊδουράκια,
εις τα στενά στα δύσκολα κάθε χωριού δρομάκια.
Μπορούσε να κτυπήσουνε κομμάτια να γινούνε,
και δύσκολά μας ήτανε να τα μετακινούμε.
Πιο σίγουρη μεταφορά ήταν για το πιθάρι,
στη ράχη του να το κρατά κάποιο μας παλικάρι.
Ήρθαν πιθάρια σηκωτά απ' άλλες επαρχίες,
γιατ' είχε τότε η ζωή ποικίλες κακουχίες.
Στα παραλιακά χωριά τα φέρναν τα καράβια,
κι αποθηκεύανε σ' αυτά πολλά κρασιά και λάδια.
Εις τα πιθάρια βάζαμε τα προϊόντα ούλα
μέχρι και ρούχα βάζαμε, δεν είχαμε μπαούλα.

Φορτοεκφορτωτές

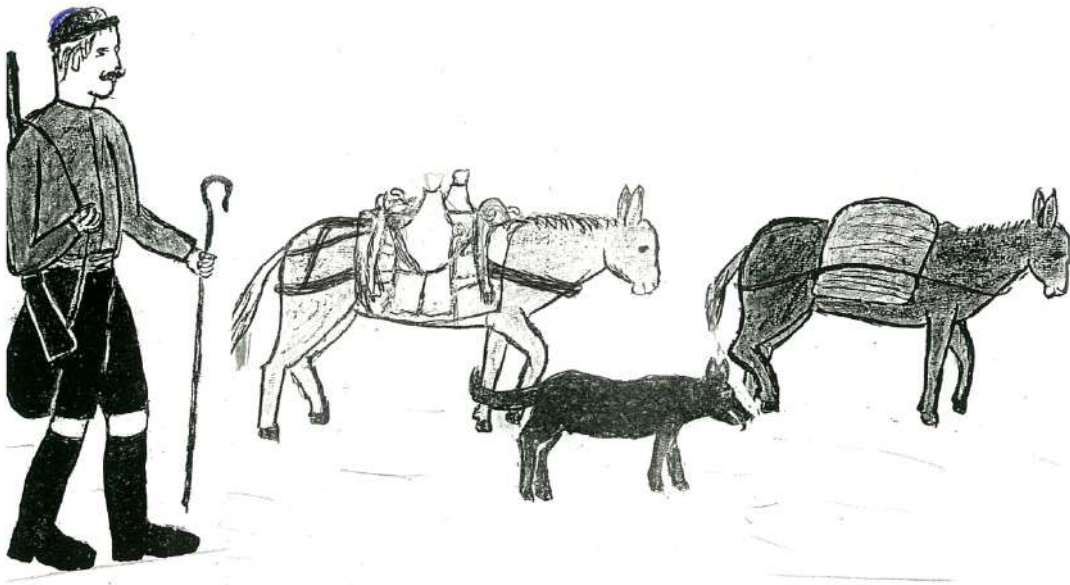
Εις τα τριάντα τέσσερα εις των Σφακιών την Χώρα,
καράβια εσημώνανε, δεν ήταν όπως τώρα.
Ένα καράβι έριξε άγκυρα στο λιμάνι
για να φορτώσει κάρβουνα στον Πειραιά να πάει.
Προβλήτες δεν υπήρχανε σ' αυτό το λιμανάκι
με βάρκες επηγαίνανε μέχρι το караβάκι.
Δυο άντρες εφορτώνανε ξυπόλυτοι με βράκα
και στα νερά εμπαίνανε να φτάσουνε στη βάρκα.
Οι βάρκες πχαινορχόντανε κι εφόρτωσαν το πλοίο,
οι φορτωτές μετέφεραν όλο του το φορτίο.
Μ' έσαιρνε ο πατέρας μου, που πήγε να ψωνίσει
και η εικόνα μου 'μεινε για όλη μου τη ζήση.

Φορτοεκφορτωτές

Το γαϊδουράκι, το φορτηγό μας

Το γαϊδουράκι ήτανε η δεξιά μας χέρα,
εις την υπηρεσία μας ήτανε κάθε μέρα.
Μ' αυτό εκουβαλούσαμε ούλα τα προϊόντα,
ήτανε υπομονετικό, είχε καλά προσόντα.
Εκουβαλούσαμε τσ' ελιές, τα στάχια και το γάλα
ακόμα και πολλές φορές το κάναμε καβάλα.

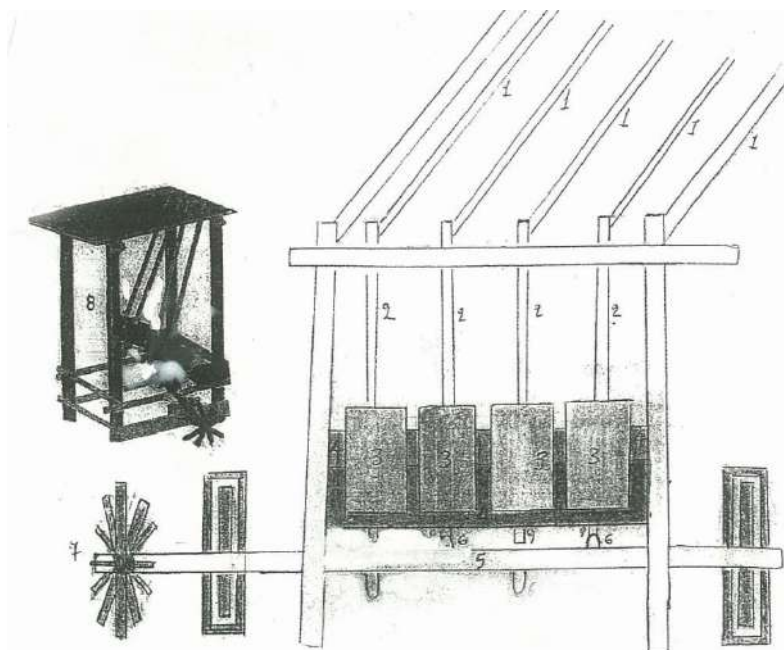

*Το γαϊδουράκι, ο πολύτιμος συνεργάτης μέχρι
πρόσφατα*

*Πολλές φορές είχαμε το γαϊδουράκι μα δεν είχαμε
σαμάρι και βάζαμε τον καρπό σε μία μεγάλη σακούλα
και τον βάζαμε απάνω στον γάιδαρο και μετά τον
δέναμε με σκοινιά. Αυτό το φόρτωμα το λέγαμε
«κατακοίλι.»*

Η ρασοτριβή

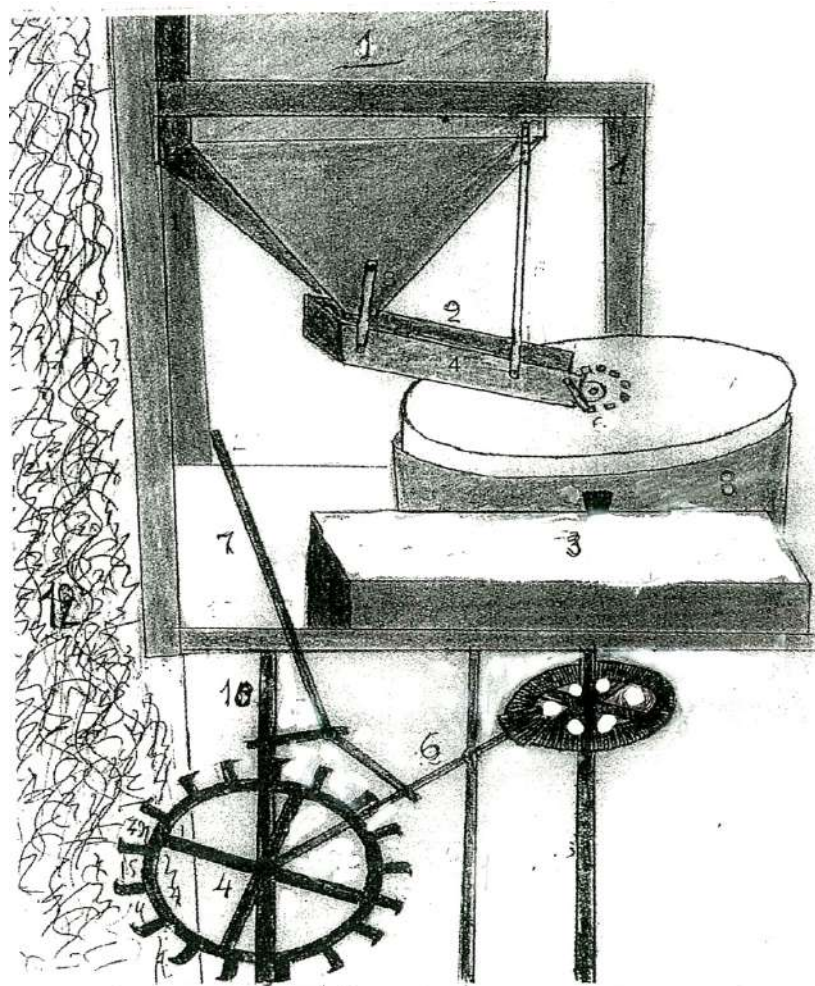
Δεν είχαμε καλά παλτά, ούτε και μουσαμάδες,
με ράσα τα βολεύαμε στους δύσκολους βοριάδες.
Τα φαίνουν οι γυναίκες μας με φάδια και στιμόνι,
σαν το φοράς ζεσταίνεσαι αν είσαι και στο χιόνι.
Ήταν στην Αργυρούπολη ρασοτριβή φτιαγμένη,
πολλές φορές, εγώ ρασέ εκεί είχα παωμένη.
Στη «σκάφη» της ρασοτριβής εβάναν τις ρασέδες
και τις επεξεργάζονταν κι εγίνονταν βελέτζες.
Όλο αυτό το σύστημα με ξύλα ήταν φτιαγμένα
κ' οι τέσσερις κοπάνες του ανεβοκατεβαίνα.
Όταν οι δυο ήταν ψηλά οι άλλες δυο χτυπούσαν
και με την υδατόπτωση τα πάντα εκινούσαν.
Με το ξυλοκοπάνισμα, με τα νερά που τρέχαν,
απλή ρασέ την βάνανε μα έβγαινε βελέτζα.
Με τη βελέτζα 'κείνη δα τα ράσα μας εσιάζαν
κ' ήτανε ζεστερά πολύ, κι ούτε νερό εβάζαν.
Ήταν ευρύχωρα πολύ και όποιος τα φορούσε,
μέσα και το σακούλι του και τ' όπλο του χωρούσε.

1.Προσκεφάλια. 2.Παληκάρια. 3.Κοπάνες. 4.Σκάφη. 5.Αρδάχτι. 6.Μπαταρίες. όπως γυρίζει το αδράχτι με την υδατόπτωση, η μπαταρία σπρώχνοντας το πόδι του παλικαριού σηκώνει την κοπάνα, όπου επανερχόμενη με το βάρος της, κοπανά τη ρασιά στη σκάφη. 7.Φτερωτή, όπου με την υδατόπτωση γυρίζει το αδράχτι. 8.Σε μικρότερο σχήμα διαφορετική ρασοτριβή. 9.Τα πόδια του παλικαριού.

Ο Νερόμυλος

Κατά την εφηβεία μου ήμουν α ζευγολάτης
και εις τον αλευρόμυλο πολλές φορές πελάτης.
Απ' τα Σφακιά πηγαίναμε εις τους καιρούς εκείνους
μακριά στην Αργυρούπολη κι αλέθαμε στους μύλους.
Και για να πάμε θέλαμε εξ' ώρες και πιο πάνω
και κατ' ανάγκη μέναμε στον μύλο δίχως άλλο.
Την άλλη μέρα παίρναμε του γυρισμού τη στράτα,
δύσκολη ήταν η ζωή εις τα δικά μου νιάτα.
Δεν άφηνε στον τόπο μας συμφέρον τα ζευγάρι,
μα δεν μπορούσαμε αλλιώς να έχομε κριθάρι.

Ο νερόμυλος

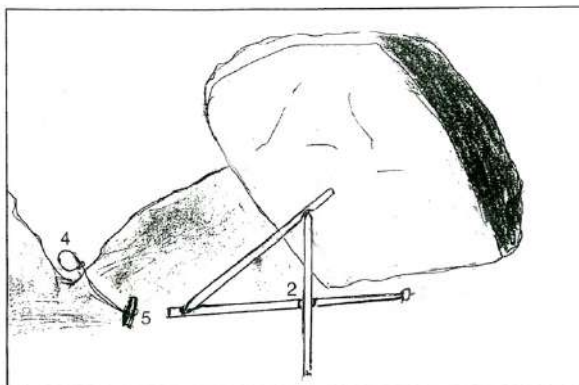
1. Η κοφηνίδα που βάζομε τον καρπό. 2. Η σέσουλα που οδηγεί τον καρπό στην υποδοχή. 3. Η σκάφη που πέφτει το αλεύρι. 4. Η φτερωτή που γυρίζει με την υδατόπτωση. 5. Η οδοντωτή τροχαλία. 6. Ο άξονας που στην άκρη του έχει το γρανάτζι που γυρίζει δια της οδοντωτής τροχαλίας τον μύλο. 7. Ο άξονας που βάζει και βγάζει την φτερωτή στην υδατόπτωση. 8. Η λαμαρίνα που περιβάλλει τον μύλο και προστατεύει το αλεύρι. 9. Ο στύλος της οδοντωτής τροχαλίας. 10. Ο στύλος της φτερωτής. 11. Ο στύλος που κρατά σταθερό στη θέση του τον άξονα από φτερωτή σε οδοντωτή τροχαλία. 12. Η υδατόπτωση. Η υδατόπτωση δημιουργεί την κίνηση κάτω από το πάτωμα.

Η ζουρίδα στην τσουνόπλακα

Πριν και μετά τον πόλεμο ζουρίδες κυνηγούσαν γιατί το δέρμα κάθε μιας μια λύρα το πουλούσαν. Με όπλο δεν την έβρισκε κανείς να την χτυπήσει καθώς είναι νυχτόβιο, που να την συναντήσει; Με όπλο και τη γούνα της τα σκάγια θα τρυπούσαν και θα 'πιανε λιγότερα όταν θα το πουλούσαν. Σαν είναι με τσουνόπλακα το δέρμα δεν χαλιέται οπότε ακριβότερα στον έμπορο πουλιέται. Ζουρίδα για να πιάσουνε μια πλάκα της εστένας, σε ξυλαράκια μ' εγκοπές συναρμολογημένα. Συνήθως φρισκοκεφαλή για δόλωμα εβάναν κι επήγαινε για δόλωμα κι εκείνοι την επιάναν.

Ο λαγός με το σύρμα

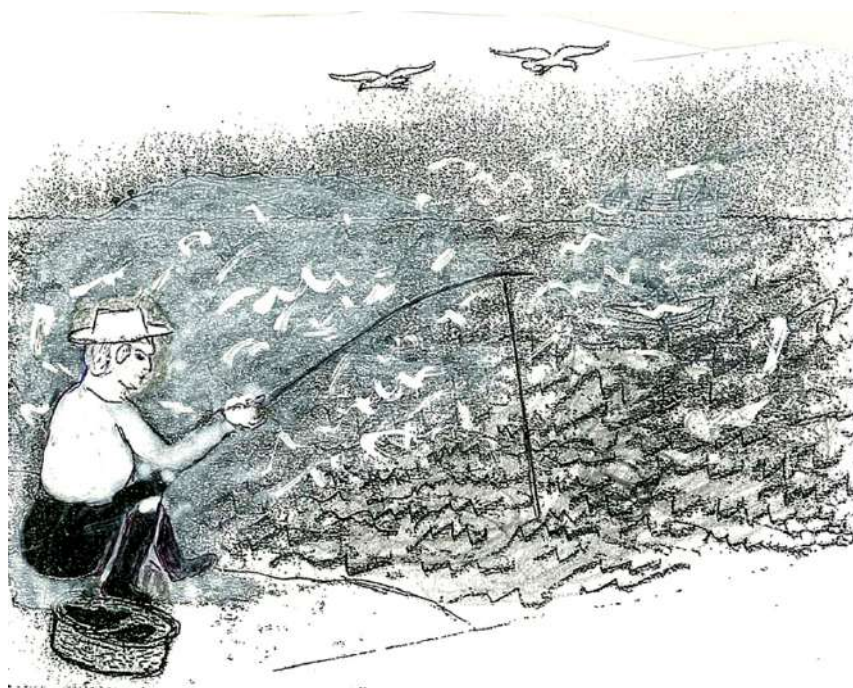
Μόνο με την τσουνόπλακα πιάνανε τη ζουρίδα, μα ο λαγός επιάνετο μ' όπλο και με παγίδα. Ξέρανε τα περάσματα απ' όπου θα περάσει, κι εκεί εβάζανε αυτοί το σύρμα να τον πιάσει. Μία θηλιά εκάνανε στην άκρη του συρμάτου και την εστείναν του λαγού εκεί στο πέρασμά του. Την άλλη άκρη εδένανε σε κάνα θυμαράκι κι αν θύμο δεν εβρίσκανε εβάζανε καρφάκι. Κι όπως πηγαίνει ο λαγός την κεφαλή του βάνει και τονε σφίγγει η θηλιά και σταθερά τον πιάνει.

1. Η τσουνόπλακα 2. Τα ξυλάκια 3. Το δόλωμα 4. Το σύρμα 5. Το καρφάκι

Ψαράδες με το καλάμι

Στη θάλασσα πηγαίνουν πολλών λογίων ψαράδες,
με κέρτο, με τις τράτες τους και ψαροτουφεκάδες.
Με το καλάμι παίζουνε για να περνούν την ώρα,
πηγαίνουν κι από χόμπι τους πολλοί ψαράδες τώρα.
Στην κατοχή επήγαινε κι έπαιρνε το καλάμι,
κάθιζε στην ακρογιαλιά ώρες πολλές να κάμει.
Δύσκολη ήταν η ζωή, δεν είχε τι να κάνει,
με το καλάμι έπαινε ψαράκια για να πιάνει.
«καλή μπουκιά» στο σπίτι του είχαν καιρό να δούνε,
λίγα ψαράκια για να δουν πολύ το πεθυμούνε.
Μα και τα πιο φτηνά φαγιά ελλείπανε κι εκείνα
κυρίαρχο φαινόμενο ήτανε τότε η πείνα.

Το λουρί

Με το λουρί εράφταμε μάλωμα στο στιβάνι και της κατσίκας η προβιά λουρί ωραίο κάνει. Τότε που ήτανε νοπό το κάναμε λουράκια, στις σκάλες το περνούσαμε, που έχουν τ' αλογάκια. Από τη σκάλα το περνά ο ένας το λουράκι, κι όπως περνά πιέζει το ο άλλος με ξυλάκι. Κι όπως από την πίεση με δύναμη τραβούνε, γίνεται πιο σκληρότερο κ' οι τρίχες του μαδούνε. Άμα στεγνώσει αντεχτικό γίνεται το λουράκι, ράμα το βγάζομε μετά στενό σαν το σπαγκάκι. Με το λουρί μπαλώματα βάζαμε στα στιβάνια και μας βοήθησε κι αυτό στα κρίσιμα ζαμάνια.

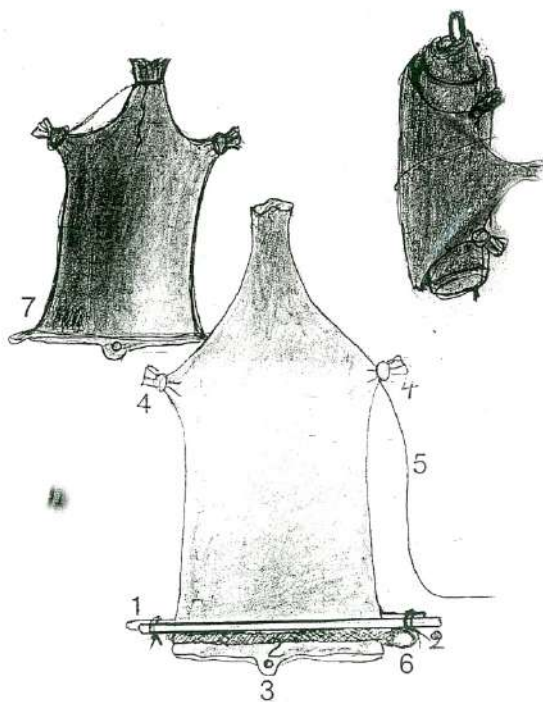

Πως κάνομε το λουρί

1.Τυλίγει το νωπό λουράκι στο ξύλο για να μπορεί να το τραβά με δύναμη. 2.Η σκάλα του αλόγου, (που είναι δίπλα σε μεγάλο σχήμα). 3.Ο νεαρός πιέζει με δύναμη το ξυλάκι του για να γίνει καλή δουλειά. 4.Το λουράκι του δέρματος πριν το σύρουνε έχει πλάτος και τα μαλλιά. 5.Τα αδούλευτα λουράκια. 6.Τα δουλεμένα λουράκια. 7.Το ξυλάκι που πιέζει το λουρί όταν το σέρνουνε και που το λένε «σκαλιδάκι». 8. Η σκάλα του αλόγου που φτιάχνουν το λουρί

Το ασκί

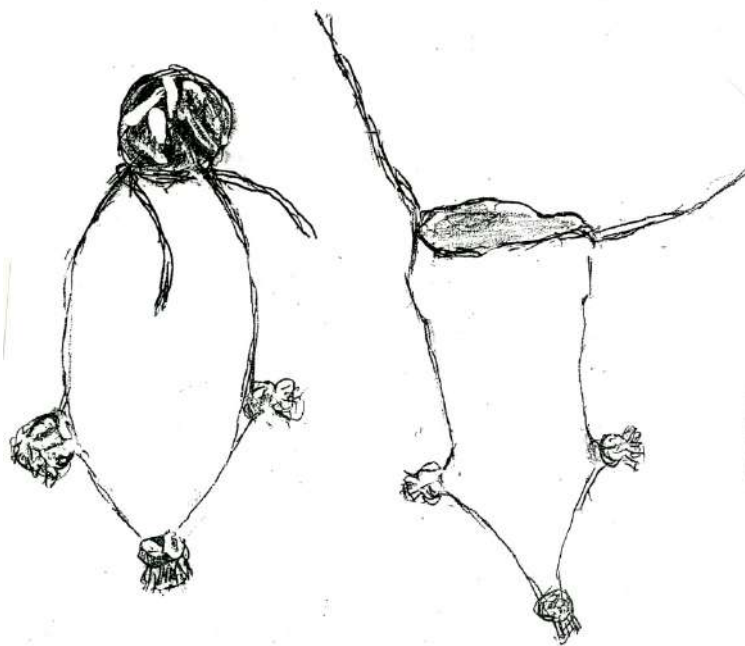
Με της κατσίκας την προβιά εφτιάχναμε τ' ασκιά μας
κι εβάζαμε τα λάδια μας αλλά και τα κρασιά μας.
Την εφυλάγαμε νοπή μ' άφθονο αλατάκι,
μετά από μέρες δυο-τρεις εφτιάνναμε τ' ασκάκι.
Από τις δύο τις μεριές εβάζαμε πηχάκια,
τα σταθεροποιούσαμε στις άκρες με σπαγκάκια.
Τετράπλοκα, από δυο μεριές πλακέ λινά σκινάκια,
τα ράβαμε παράλληλα από τα δυο πηχάκια.
Τα πόδια κόμπο δέναμε και έτοιμο τ' ασκί μας,
ήταν δοχείο χρήσιμο σ' εξυπηρέτησή μας.
Όταν εμεταφέρνανε τα βάρη οι γαϊδάροι,
τ' ασκιά μας εφορτώνονταν εύκολα στο σαμάρι.
Τα λάδια στους νοικοκυρούς πχαίναμε με ράχη
άλλο δοχείο βολικό δεν ήταν σαν τ' ασκάκι.

1.Τα πηχάκια. 2.Η σφεντόνα. 3.Αφήναν στο δέρμα μια θηλιά για να κρεμιέται το ασκί όταν σουρώνει. 4.Τα πόδια τα έδεσαν κόμπο. 5.Ένα σπάγκο είχανε στο ένα πόδι για να δένουνε το ασκί όταν είχε περιεχόμενο. 6.Μια θηλιά στη σφεντόνα για να κρεμιέται όταν το έκαναν ρολό και το φυλάγανε, όπως φαίνεται στο δεύτερο σκίτσο και 7. Γεμάτο ασκί, 8.Τασκι όπως το φυλάγαμε

Ο αραγός

Με της κατσίκας την προβιά εκάναμε δοχεία,
για την μεταφορά υγρών σε κάθε επαρχία.
Άλλα είχαμε για το κρασί και άλλα για το λάδι,
είχαμε και τον αραγό το γάλα για να βάζει.
Τότε που τις μεταφορές εκάναν οι γαϊδάροι,
εύκολα εφορτώνετο τ' ασκί εις το σομάρι.
Κι όταν εκουβαλούσανε στ' αφεντικό το λάδι,
το βόλευαν στην πλάτη τους οι αλετριγουδιάροι.
Με την προβιά του αρνακιού τον αραγό εκάναν,
όπου πολλές φορές εκεί το γάλα τους εβάναν.
Νοπές τις εξυρίζαμε, στα πίσω πόδια εμέναν,
σαν σπάει χρησιμεύανε τον αραγό κι εδέναν.
Κόμπους τα πόδια εδέναμε, κόμπο και στο λαιμό του
και ανοιχτό κι ευρύχωρο όλο το πισινό του.

Ο γυρολόγος

Ο γυρολόγος, όπως τον είδα τη δεκαετία του 1930. Μέσα στη “βούργια” του είχε κορδόνια για παπούτσια, χτένια για τις ψείρες, τσατσάρες, μπογιά των παπουτσιών, βελόνες, κλωστές, λιβάνι, σπίρτα, κοντύλια για τις πλάκες που έγραφαν οι μαθητές, μολύβια, γομολάστιχες, κανταράκια, τσακμάκια που άναβαν με το σπινθήρα κι έπιανε καρβουνίδα το φτιλί κλπ.

Έξω από τη βουργια ήταν κρεμασμένοι λύχνοι, κύπελλα, πυργιάλια, καφετζάκια κτλ. Όλα δηλαδή τα πράγματα που είχανε όγκο, αλλά και υπήρχε κίνδυνος να τσαλακωθούν με την πίεση.

Ο γυρολόγος

«Πουσούνισετε κεράδες, όσες έχετε παράδες»

Ο γυρολόγος μανάβης

Ο γυρολόγος μανάβης εγύριζε στα χωριά με φορτωμένα στο γαϊδουράκι του τα κοφινά, γεμάτα περβολικά ή φρούτα και κρατώντας το καντάρι του, που μπορούσε να είναι με τσιγέλια ή “φούχτη” (ένα είδος λεκάνης που μέσα έβαζε ότι εξύγιαζε) ή ακόμα μπορούσε να είναι κανταράκι με ελατήριο και γυρίζοντας από χωριό σε χωριό, διαλαλούσε τηνπραμάτεια του.

Όταν περνούσε ο μανάβης, τρέχανε όλες οι νοικοκεράδες να ψωνίσουνε, γιατί δεν ξέρανε πότε θα ξανα- περάσει μανάβης.

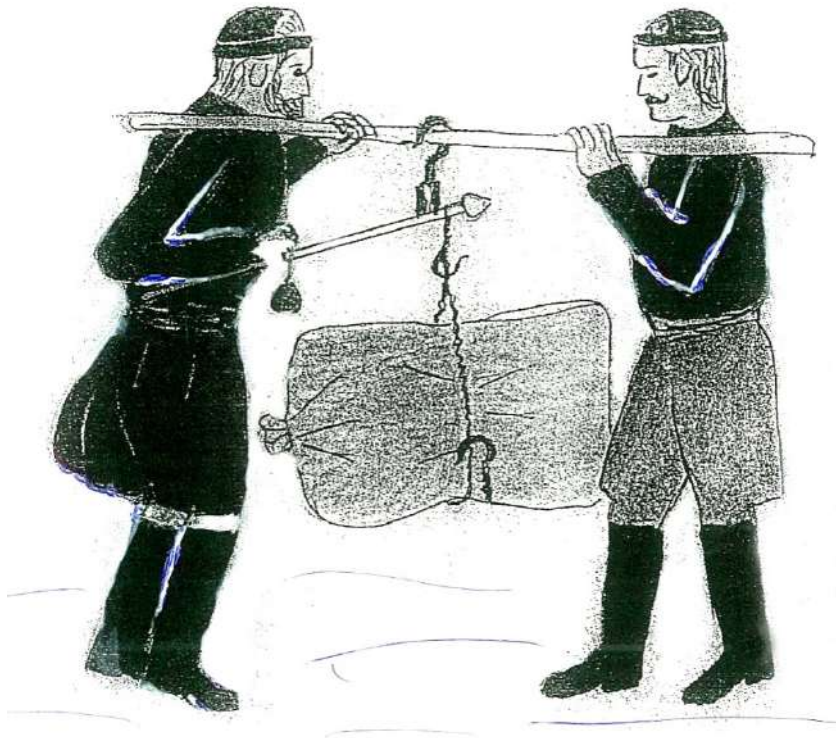
Ο μανάβης

«Έχομε καλή ντομάτα για τσικάλι, για σαλάτα»

Μα μπορούμε να προσέξομε και το ντύσιμο των γυναικών στο σκίτσο μας: Η μια γυναίκα φορά μαύρο τσεμπέρι. Αυτό σημαίνει ότι πέθανε κάποιος, όχι πολύ πολύ δικός της.

Ζυγίσματα

Με το καντάρι εξύγιαζαν παλιά οι ζυγιαστάδες
Δεν εξυγιάζαν σε κιλά, ζυγιάζαν σε οκάδες
Με τον μογλοβραχίονα τα βάρη εξυγιάζαν
Το βόλι όπου εσταμάτανε τσ' οκάδες εδιαβάζαν
Με αλυσίδες δένανε τα βάρη και με γάντζους
και με ακρίβεια εβρίχνανε τσ' οκάδες κάθε βάρους

Ζύγισμα με την «ξυλογαϊδάρρα»

Εις το μητάτο στο βουνό, ψηλά εις την Μαδάρα,
συχνά μοιράζαν το τυρί με την ξυλογαϊδάρρα.
Καντάρι σαν δεν είχανε να 'ξυπηρετηθούνε,
ούτε δεν ήτανε κοντά να πάνε και να βρούνε.
Καντάρι αυτοσχέδιο κάνανε στη Μαδάρα
και η «εφεύρεση» αυτή ήταν «ξυλογαϊδάρρα».
Πέτρες για στάθμα εις τη μια μεριά είχανε βάλει
και το τυρί εβάζανε εις τη μεριά την άλλη.
Δεν το ζυγίζανε αυτοί να δούνε τις οκάδες,
μόνο για να μοιράσουνε δίκια οι «ζυγιαστάδες»

Ζυγίσματα με κοντάρι που έχει «φούχτη».

Πάντα για τα περβολικά και τα μικρά ψαράκια,
οι γυρολόγοι είχαν με «φούχτες» κανταράκια
Μα όταν εξυγιάζανε μέχρι πέντ' έξ' οκάδες,
καντάρι με ελατήριο είχαν οι ζυγιαστιάδες.
Ήταν Καντάρια πρακτικά για τουςπραματευτάδες
που είχαν περβολικά μα και για τους ψαράδες.

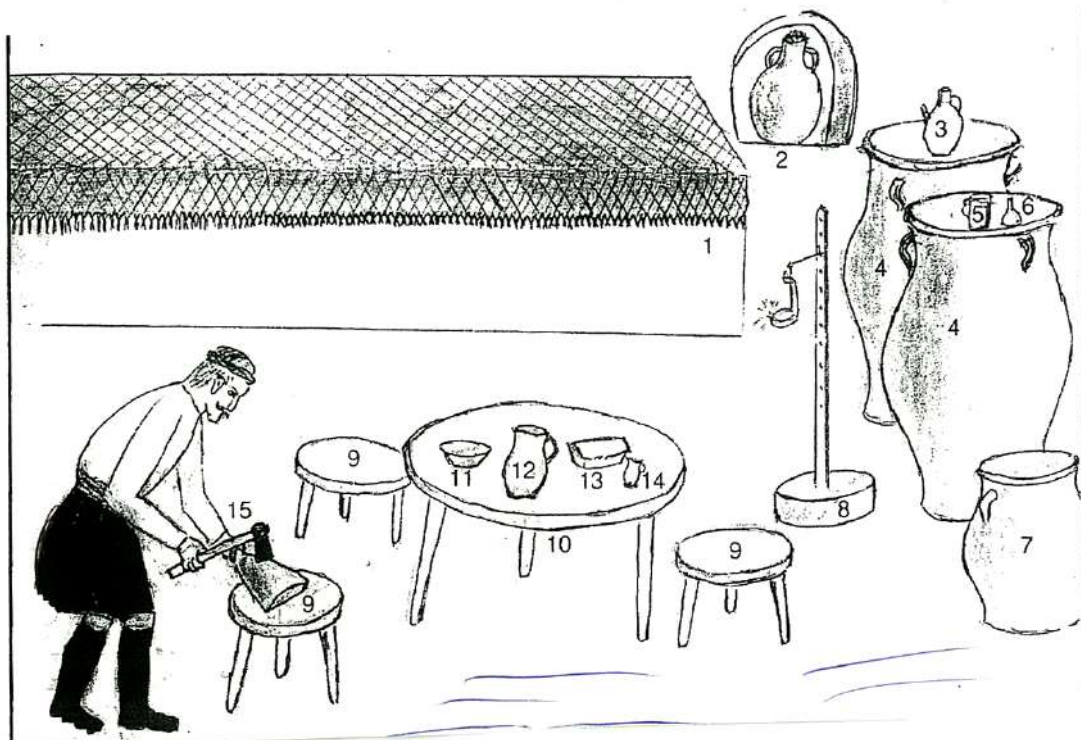
Καντάρι με «χούφτα

Κανταράκι με ελατήριο

Έπιπλα και σκεύη

Τα έπιπλα που είχαμε δεν ήτανε μοντέρνα όμως μ' εκείνα ο φτωχός την ζήση του επέρνα. Ξύλα επελεκούσαμε κι εφτιάχναμε σκαμνάκια και περαστά τους βάζαμε τα τρία ποδαράκια. Ήτανε το τραπέζι μας ένα σκαμνί μεγάλο, με τρία πόδια περαστά κι εκείνο δίχως άλλο. Σε κάθε σπίτι είχαμε πάντα και σταμνοστάτη και είχαμε τη στάμνα μας κρύο νερό γεμάτη. Από τα απαραίτητα κι ο λυχνοστάτης ήταν ήταν το χέρι το δεξί στο σπίτι κάθε νύχτα.

1. Η πεζούλα. Κάτω από το στρώμα βάζανε θάμνους ή κλήματα για να μη λερώνονται τα ρούχα. Καμιά φορά και το συζυγικό κρεβάτι, ο «πέζουλος», ήτανε χριστό μα και πάλι η νοικοκυρά το στόλιζε με τον «κρεββατόγυρο». Δαντέλα 50-60 πόντους που ήθελε πολλές μέρες να γίνει. 2. Ο σταμνοστάτης με το σταμνί. 3. Η «λαδικούδα». 4. Τα πιθάκια. 5. Η οκά που μετρούσανε το λάδι (μια οκά 400 δράμια, 1280 γρμ.). 6. Η «πίργια». 7. Το κιούπι. 8. Ο λυχνοστάτης. 9. Τα σκαμνάκια. 10. Το τραπέζι. 11. Η πήλινη λεκάνη. 12. Η πήλινη κανάτα. 13. Το ξύλινο πινακάκι. 14. Χάλκινος μαστραπάς. 15. Ο SIEBER, Αυστριακός γιατρός και βοτανολόγος περιηγήθηκε στην Κρήτη το 1816-17. Στο βιβλίο του «ΤΑΞΙΔΕΥΟΝΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΝΗΣΟ ΚΡΗΤΗ ΤΟ 1817», γράφει ότι είδε σε χωριό της Κρήτης που είχανε σκαμνάκια με τρία πόδια για να κάθονται μα εκεί κόβουνε καπνό, ξύλα και κρέας. Εδώ ο άνθρωπος μας «μελίζει» (κατακόβει) κρέας στο σκαμνάκι, όπως λέει και ο SIEBER ότι είδε. Γράφει ακόμα ο SIEBER ότι είδε στην Κρήτη και ξύλινες τρυπητές κουτάλες.

Μετακόμιση από τα παραλιακά στα ορεινά χωριά

Από τις πιο ορεινές περιοχές της χώρας μας είναι η επαρχία Σφακίων. Πριν από αιώνες ακόμα επροσαρμόστηκαν στις γεωγραφικές και κλιματολογικές ιδιαιτερότητες του τόπου τους, συνέπεια υψομετρικών ανομοιοτήτων. Το Ασφένδου π.χ. χωριό με 70 οικογένειες παλιότερα, κατά το καλοκαίρι (μα και άλλα μικρότερα χωριά), τον χειμώνα δεν είχαν κανένα κάτοικο. Τέλη Σεπτεμβρίου αρχές Οκτωβρίου εκατεβαίναμε στην «γιαλιά» (στα παραλιακά χωριά), αρχίζαμε προετοιμασία για τις ελιές, αρχίζαμε, οι ζευγάδες προετοιμασία για το ζευγάρι και ανοίγανε τα σχολεία για τα παιδιά μας και αρχίζαμε ένα ήπιο χειμώνα. Τον Μάιο αρχίζαμε θέρος, πρώτα στα «μαγεριά» (φάβες, φακές) και τον Ιούνιο σοδεύαμα την γεωργική παραγωγή και ανεβαίναμε στο «αγόρι» (στο θερινό μας χωριό) που αυτό λόγω υψομετρικής διαφοράς πηγαίνει πίσω εποχιακά κατά ένα μήνα και τα σπαρτά μας και εκεί ήτανε έτοιμα για θέρος. Τον Σεπτέμβριο ήδη είχαμε απολοάσει το ήπιο καλοκαίρι και τα ωραία φρούτα και αρχίζαμε τα τρυγοπατήματα. Εσοδεύαμε τον μούστο και την ρακή και πλησίαζε ο καιρός να πάμε πάλι στην «γιαλιά» να αρχίσομε νέο κύκλο.

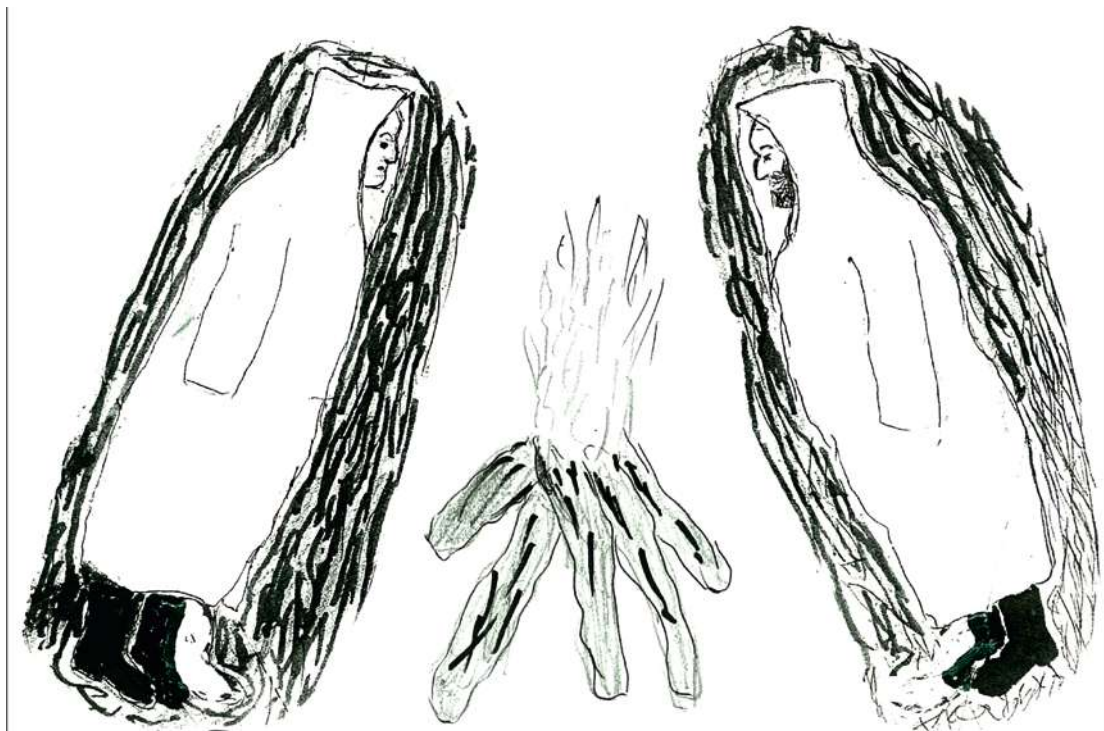
Η παρουσία του ανθρώπου με τις συνθήκες εκείνες ήτανε ρυπογόνα. Ελεύθερες οι κότες, ελεύθεροι οι χοίροι και τα

μουλαρογάιδουρα. Τουαλέτες δεν είχαμε. Τα ερειπωμένα κτίσματα έπαιζαν ρόλο τουαλέτας και οι ελεύθεροι χοίροι παίζανε ρόλο ζωντανών βόθρων. Πράγματα ντροπιαστικά μα είναι αληθινά και όχι σε χρονική απόσταση μα ακόμα αυτό γινότανε επί των ημερών μου. Είπαμε όμως ότι φεύγαμε αρχές Οκτωβρίου για 6-7 μήνες, όπου η φύση ενεργούσε απορρυπαντικά, και τον Μάιο-Ιούνιο του επόμενου έτους εβρίσκαμε το χωριό μας σαν παρθένο τόπο. Γεμάτες λουλούδια οι αυλές μας, οι εσωτερικοί δρόμοι του χωριού, τα χωράφια οι αγροί, τα πάντα ολάνθιστα και μοιρωδάτα. Βγήκα στο Ασφένδου κάποια φορά τέλη Μαΐου. Ερχότανε στη μύτη μου ένα κοκτέιλ από ηνωμένες μυρωδιές εκατοντάδων λουλουδιών, ερχότανε στα αφτιά μου οι συναυλία από εκατοντάδες πουλιά, μα και τα μάτια μου απολαμβάνανε τις πρασινάδες και τα χρώματα των λουλουδιών. Οι ακτίνες του ήλιου πολύ φιλικές. Ως παιδί ακόμα σκέφτηκα ότι περίπου έτσι πρέπει να είναι η παράδεισος.

Είχαμε στρωμάτσο τα κλήματα

Το διάστημα που ήτανε το χωριό εγκαταλελειμένο, εβγαίναμε οι άντρες για μικρά διαστήματα, για καλλιέργεια κήπων, για ζευγική και για καλλιέργεια των αμπελιών. Στα μικρά αυτά διαστήματα διαμονής μας στα

εγκαταλελειμένα από το φθινόπωρο σπίτια μας βρίσκαμε τεράστια

υγρασία. Δεν υπήρχε τζάκι. Δεν υπήρχε σόμπα. Ανάβαμε μεγάλη φωτιά στη μέση του σπιτιού με κούτσουρα και πολύ κοντά απλώναμε κλήματα και βάζαμε το ράσο μας και πλαγιάζαμε φορώντας και τα καθημερινά μας ρούχα. Η ζωή τότε ήτανε πάρα πολύ δυσκολότερη από τη ζωή που κάνομε τώρα, μα είχαμε κατοχή, είχαμε δικτατορία και αν εφώναζες μόνο σε κακό θα σου έβγαινε. Ήτανε και για κάποιο διάστημα καταναγκαστική προσγείωση η σκληρή αυτή ζωή. Δεν υπήρχε διέξοδος. Ούτε να βρεις αλλού δουλειά, ούτε φεύγα υπήρχε, και αφήναμε τον καιρό και περνούσε με καρτερικότητα. Όμως, από τα παραπάνω παίρναμε μία γεύση από τη ζωή που κάναμε μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα.

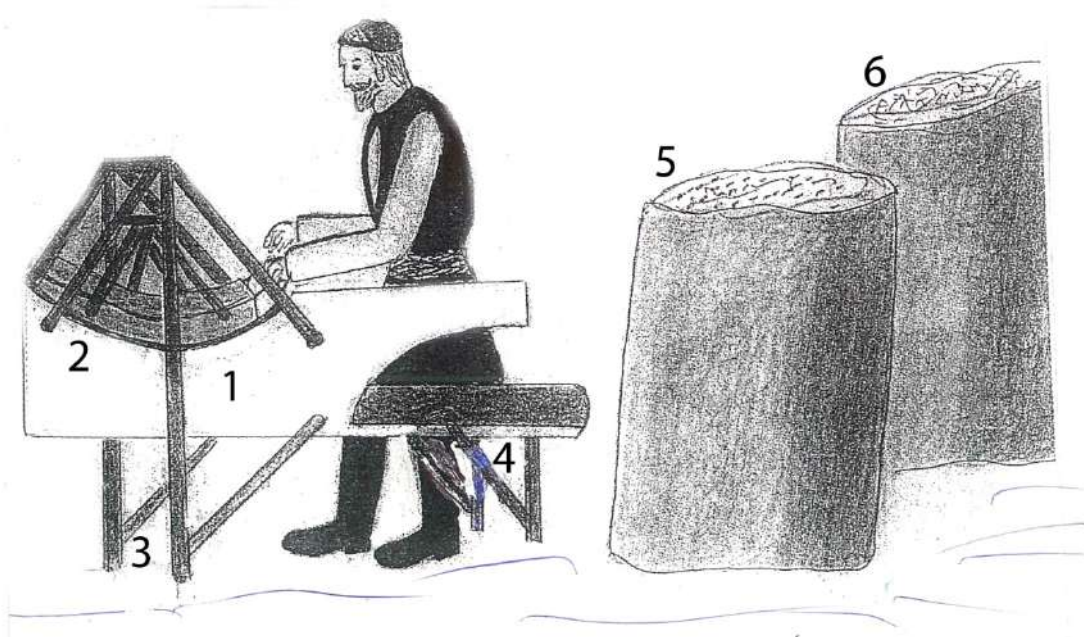
Ο δίκταμος

Η φτώχεια πιο παλιότερα μας είχε μαύρη μοίρα,
μα η οκά ο δίκταμος έπιανε μια λύρα.
Μας έκανε η ανέχεια κ' η φοβερή ανάγκη,
κι επχαίναμε για δίκταμο στις λέσκες στο φαράγγι.
Δύο γνωστοί μου από γκρεμνά πέσαν κι εσκοτώθηκαν,
δίκταμο εγυρεύανε μα θάνατο ευρήκαν.
Ένα καλάμι είχανε γύρω στα δύο μέτρα,
το δίκταμο γυρεύανε που φύεται στην πέτρα.
Ένα πιρούνι βάζανε στην άκρη στο καλάμι,
το στρίβαν και το κόβανε το χέρι όπου δε φτάνει.
Και είχανε και μια ποδιά στη μέση τους δεμένη,
ο δίκταμος που μάζευαν εις την ποδιά να μπαίνει.

Εκκοκιστήριο βάμβακος

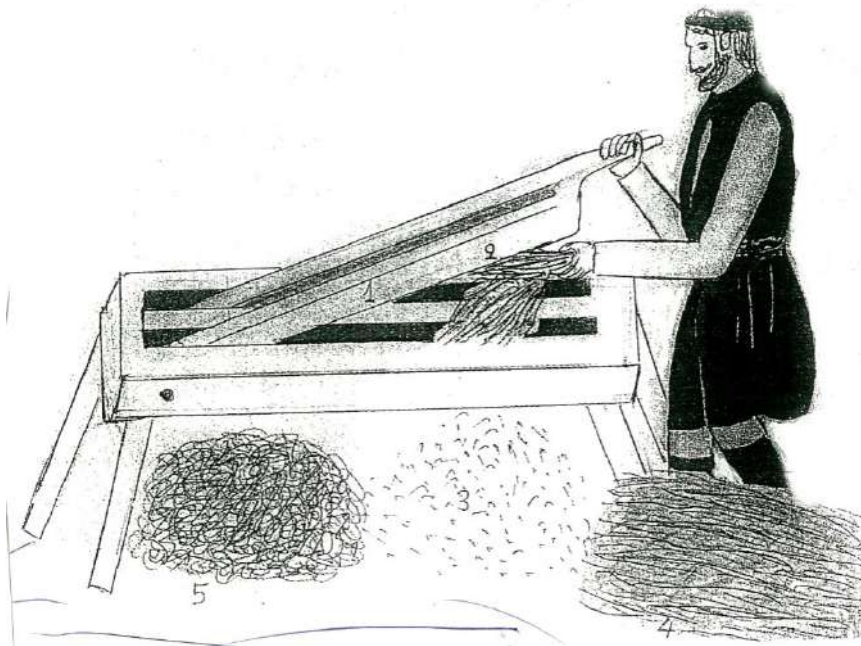
Με χέρια εβγάνανε παλιά του μπαμπακιού τους σπόρους,
μα τώρα έχουν μηχανές στου μπαμπακιού τους χώρους.
Σ'ένα χωριό στο Ρέθυμνο στις κατοχής τα χρόνια,
είδα που την δουλεύανε κ' ήμουν παιδί ακόμα.
Πολλών λογίων παλεύαμε τα μαύρα χρόνια 'κείνα,
για ν' αντιμετωπίσομε ανέχεια και πείνα.

1. Η βάση της μηχανής. 2. Το όχημα που το πηγαινοφέρνει ο χειριστής και που στο κάτω μέρος έχει μεγάλα γαμψά δόντια, που συναντά αντίθετα σταθερά δόντια από πάνω και επιτυγχάνεται το «**χτένισμα**» του μπαμπακιού και ο διαχωρισμός των σπόρων. 3. Τα πόδια που προχωρούνε πάνω και κρατούνε το όχημα σε θέση εκκρεμούς. 4. Τα λαμάκια που σταθεροποιούνε τη βάση και τα λαμάκια που κρατούνε το όχημα. 5. Το σακί με το αδούλευτο μπαμπάκι και 6. Το σακί με το δουλεμένο μπαμπάκι.

Το λινάρι στην ρουκάνα

Και το λινάρι το ξερό το βάζαν στην ρουκάνα,
το ξύλο το αφαιρούσανε, τις ίνες του εβγάναν.
Εις τον Βαφέ στην κατοχή σαν ήμounα παιδάκι,
Λινάρι «ροκανίζανε» στου Γιάννη Πιπεράκη.
Και τη ρουκάνα είχανε σε τοίχο στεριωμένη,
άλλες φορές την είχανε με πόδια βολεμένη.
Όπως το ροκανίζουνε, πολύ ξερό σαν είναι,
ξυλώδη μέρη φεύγουνε και μένουνε οι ίνες.
Ετότες που η κατοχή μας έπαιρνε φαλάγγι,
και τα λινά για ρουχισμό μας κάνανε ανάγκη.
Το κλώθαν και το φαίνανε στο φτωχικό σπιτάκι,
όπως δουλεύουν το μαλλί, μετάξι και μπαμπάκι.

Η ρουκάνα για το λινάρι

1. Η σιαγόνα της ρουκάνας.
- 2) Βάζει το λινάρι στη σιαγόνα να το «μασήσει».
- 3) Μασημένο το ξυλώδες μέρος του λιναριού, μικρά κομματάκια πέφτει κάτω.
- 4) Αδούλευτο λινάρι.
- 5) Δουλεμένο λινάρι.

Το βίτσι

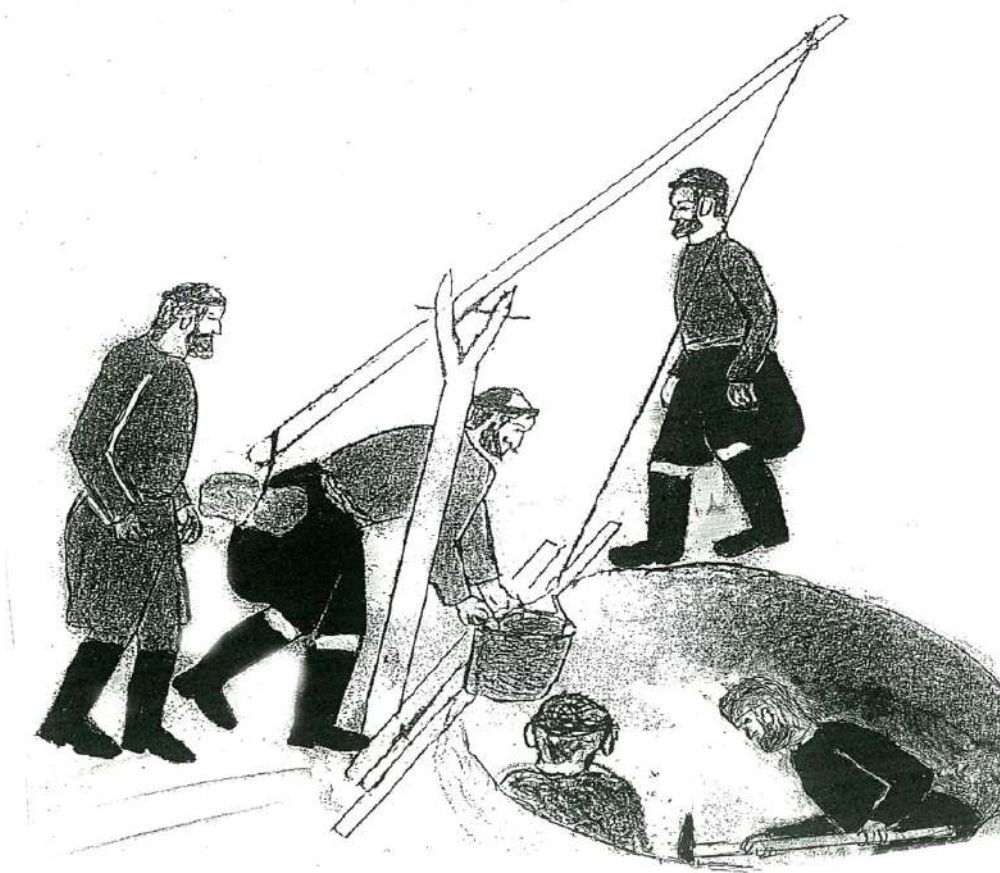
Πολλές φορές που σκάβαμε πηγάδι για να γίνει, με βίτσι μπάζα σέρναμε που ήταν στο κοφίνι. Το βίτσι το στεριώναμε σε ξύλινο «αργαστήρι» και το σκοινί ετύλιζε τα μπάζα για να σύρει. Μια μαναβέλα ήτανε από την κάθε μάντα, δυο άντρες το γυρίζανε και σέρνανε τα μπάζα. Και το σκοινί ετύλιζε κι έσερνε το κοφίνι, τ' αδειάζαν και το γύριζαν για να ξαναγεμίζει. Άλλος εργάτης έβαζε τα μπάζα με το φτυάρι και τακτικά το γέμιζε για να τ' αδειάσουν πάλι.

1. Βάζουνε τράβες επί των οποίων στεριώνουνε το «αργαστήρι». 2. Το «αργαστήρι». 3. Το κοφίνι όπως το σέρνουνε με τα μπάζα. 4. Τα πασούλια από το βίντσι. 5. Το βίντσι. 6. Γεμίζει το κοφίνι για να το σύρουνε μετά. 7. Αυτός σκάβει να βγάλει μπάζα.

Το γεράνι

Τα χρόνια εκείνα τα παλιά δεν ήταν γεωτρήσεις,
με τα πηγάδια ζούσαμε και με νερό της βρύσης.
Με τον κασμά το σκάβαμε ετότες το πηγάδι,
τα μπάζα μερικές φορές τα 'σερνε το γεράνι.
Στο ξύλο το διχαλωτό, το καλοφυτευμένο,
ένα άλλο ξύλο μακρουλό είχαν στερεωμένο.
Απ' τη μεγάλη του μεριά στο ξύλο το μεγάλο,
είχαν δεμένο με σκοινί, στην άκρη του ένα γάντζο.
Κι από την άλλη τη μεριά ένα μεγάλο βάρος,
δυο απάνω ήσανε και δύο εις το βάθος.
Τραβούσαμε να κατεβεί στον πάτο το κοφίνι
κι αυτός που κάτω βρίσκεται με μπάζα το γεμίζει.
Και όπως ετραβούσαμε απάνω το κοφίνι,
η πέτρα, το αντίβαρο, βοήθαγε κι εκείνη.

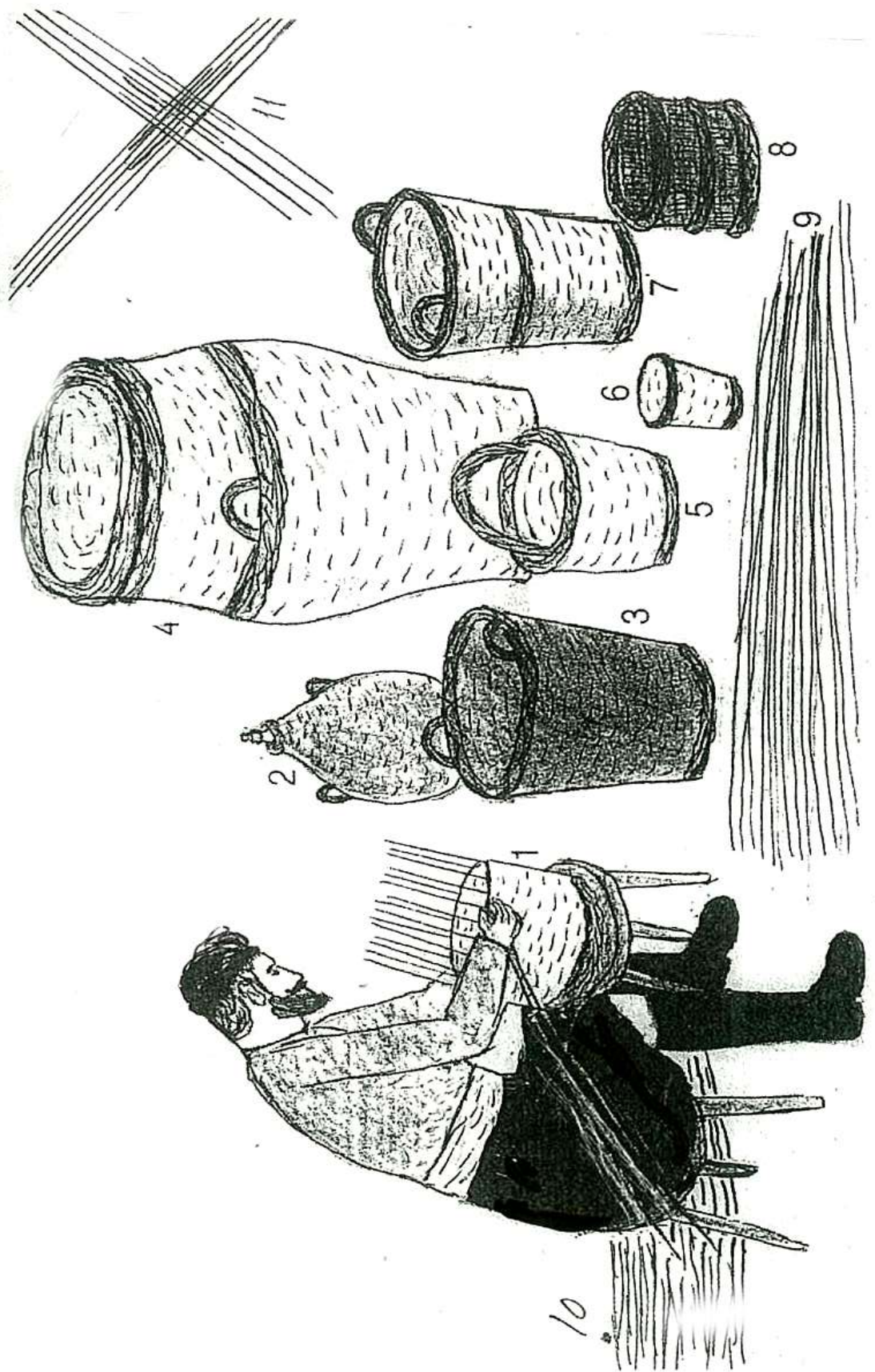

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Κ΄

Τ Ε Χ Ν Ι Τ Ε Σ

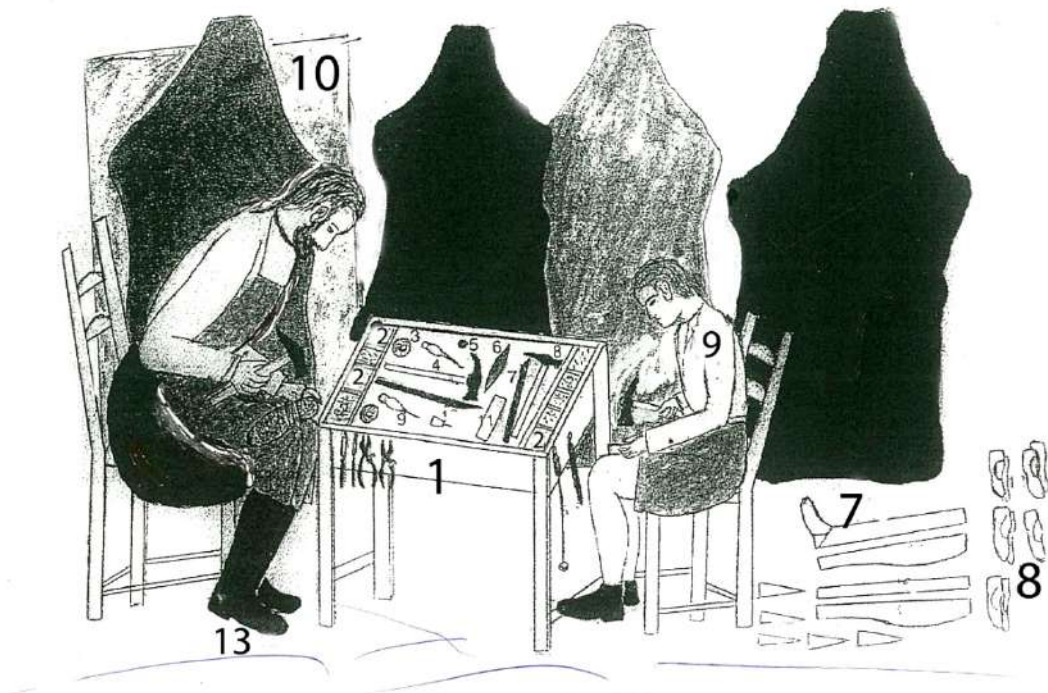
Ο κοφινάς

- 1) Στο ένα ειν' ο μάστορας που πλέκει το κοφίνι,
που το μπουγαδοκόφιο καλαμωτό θα γίνει.
- 2) Στο δύο τη νταμετζάνα του την έχει αυτός πλεγμένη,
πολλές φορές με τσικουδιά την έχει γεμισμένη.
- 3) Στο τρία με κλαδόβεργες το έχει αυτό πλεγμένο,
γιατί για πετροκόφιο το 'χει προορισμένο.
- 4) Στο τέσσερα καλαμωτή, πλεγμένη σαν πιθάρι,
εκείνη προορίζεται να βάζουνε κριθάρι.
- 5) Με τα καλάμια πλέκανε όμορφα καλαθάκια,
όπου μαζεύαν τις ελιές όμορφα κοριτσάκια.
- 6) Στο έξι είναι το μικρό όμορφο τσιφιδάκι,
όπου καλούπι το 'χουνε για το αθοτυράκι.
- 7) Εφτά καλαμοκόφιο είναι για τις μπουγάδες
μα και για τα περβολικά και για τους τρυγητάδες.
- 8) Είναι καλούπι ειδικό, με τέχνη είναι πλεγμένο
και για να κάνει το τυρί είναι προορισμένο.
- 9) Εις το εννέα έβαλε τις βέργες με καλάμι,
όπου μπουγαδοκόφια πρόκειται να το κάνει.
- 10) Στο δέκα οι κλαδόβεργες είναι κι αυτές κοντά του,
θέλει να πλέξει με αυτές τα πετροκόφινά του.
Οι βέργες που εργάζεται αν είναι ξεραμένες,
τις βάζει μέσα στο νερό να κάνουνε τρεις μέρες.
- 11) Στο έντεκα σας δείχνομε κοφίνι πως αρχίζει
πως ξεκινούνε τη δουλειά κ' ύστερα συνεχίζει.

Ο τσαγκάρης

Ούλοι στιβάνια εβάναμε εκείνα τα ζαμάνια
και στον τσαγκάρη του χωριού φτιάχναμε τα στιβάνια.
Παραγγελία πάντοτε δίναμε στον τσαγκάρη
και με μεζούρα έπαιρνε στα πόδια μας ζαμάρι.
Πάντα στη γάμπα έβαζε κατσίκας το τομάρι
και στο μουζάκι έβαζε βιδέλο από μουσχάρι.
Τα σκολινά μας ήτανε συχνά αδιαβροχένια,
όμως και μερικές φορές ήτανε λουστρινένια.
Και πεταλάκια βάζαμε στο σκολινό από κάτω
μα ήταν το καθημερινό βιδόμπροκες γεμάτο.

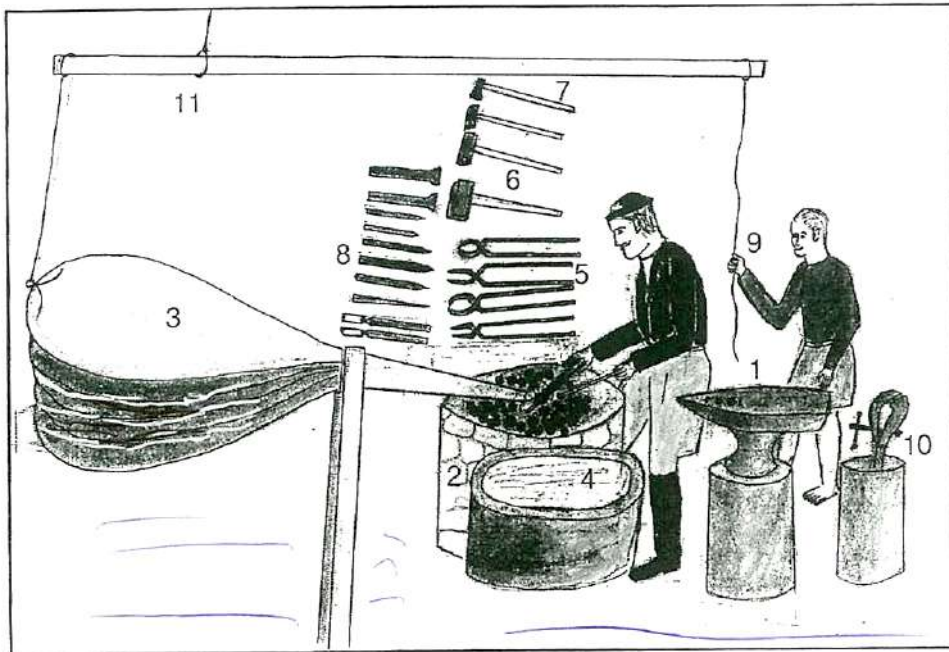

Ο τσαγκάρης

1.Ο πάγκος. 2.Στον πάγκο με πηγάκια είναι χωρισμένες οι θέσεις για διάφορα μεγέθη σπράγκες (μικρά μπροκάκια), για τσαρουχόμπροκες (βιδόμπροκες), για ξυλόμπροκες κλπ. 3.Οργιά. 4.Στραβό σουβλί, για να ράβει απ' έξω τα μπαλώματα. 5.Ένας μικρός βώλος κερι για να κερώνει την οργιά. 6.Τα δέρματα που έχει κρεμασμένα στον τοίχο. 7.Τα γαμπάλια για τα στιβάνια. 8.Τα καλαπόδια. 9.Το μαθητούδι που το λέγαμε «τσιράκι». 10.Το «κανάτι» το πετσί.

Ο χαρκιάς (σιδηρουργός)

Όταν εδούλευε τη γη ο κόσμος για να ζήσει και εργαλεία ήθελε να την καλλιεργήσει. Είχανε μπόλικη δουλειά στον τόπο οι χαρκιάδες, εχρησιμοποιούσαμε σκαλίδες και κασμάδες. Εσιάζανε γινόλουρα και μάσκουλα και τσάπες, πράματα απαραίτητα για γεωργούς και σκαύτες. Εφθήρονταν εις τη δουλειά μα μας τα διορθώναν, άλλες φορές τα βάφανε και άλλες τα στομώνων. Ετότες τους σιδηρουργούς τους λέγαμε «χαρκιάδες» έτσι τους λέγαμε εμείς εις τις δικές μας πάντες. Αν του προσθέσει σίδηρο λέμε πως το «στομώνει» μα όμως εις το «βάψιμο» λίγο το συμμορφώνει.

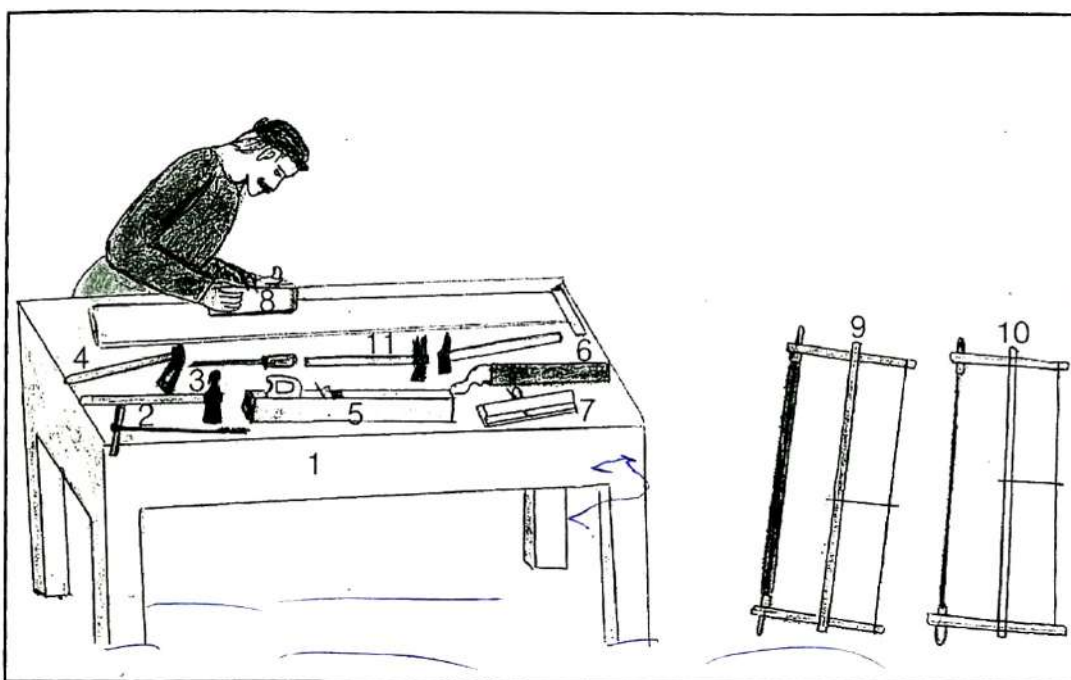

1. Το πρώτο εργαλείο του χαρκιά είναι το αμόνι (άκμων). Εκεί απάνω σφυρηλατεί το σίδηρο και του δίνει το σχήμα που θέλει. 2. Δεύτερο εξάρτημα του χαρκιά είναι το πυρομάχι. Μια χαμηλή κολώνα, σαν βωμός, που εκεί απάνω, με ερρικοκάρβουνα ή πετροκάρβουνα πυρώνει το σίδηρο. Σπάνια με κυπαρισσοκάρβουνα. Δεν κάνει κάρβουνο από όλα τα ξύλα. 3. Απαραίτητο βέβαια είναι και το φουσερό. Η πάνω και η κάτω επιφάνεια είναι τάβλα. Το περίβλημά του είναι από δέρμα και κάνει κούδες όπως το

ακορντεόν. Από το πίσω μέρος είναι δεμένο με ένα σκοινί και η άλλη άκρα του σκοινιού είναι δεμένη σε ένα μακρύ ξύλο. Από την άλλη άκρα το ξύλο έχει ένα σκοινάκι και από εκεί το τραβά ένα παιδί και όταν παίρνει αέρα μέσα κλείνει από μπροστά (για να μην ρουφά τα κάρβουνα και ανοίγει η τρύπα για την είσοδο του αέρα. Όταν φυσά ανοίγει η οδός για το πυρομάχι και η άλλη κλείνει. 4. Η μαστέλα, μια γούρνα ή ένας τενεκές με νερό. Εδώ όταν έχει πάρει το κανονικό του σχήμα το σίδερο το βάζει ο χαρκιάς για να πάρει τη βαφή του. Έχει μεγάλη σημασία η βαφή για την αντοχή του εργαλείου. Τη λένε βαφή γιατί όταν μπαίνει στο νερό με τη βράση παίρνει ένα μαύρο χρώμα. 5. Στον τοίχο έχει φυλαμένες διάφορες τανάλιες για να πιάνουνε κάθε εργαλείο. 6. Στον τοίχο έχει διάφορες βαριές και σφυριά που τα χρησιμοποιεί ανάλογα με το πάχος του σιδήρου. 7. Στον τοίχο έχει και ένα κοπίδι με στελιάρι. Όταν το σίδερο είναι πυρακτωμένο δεν μπορεί να κρατά κοντά με το χέρι. 8. Στον τοίχο έχει λίμες, ζουμπάδες (για να τρυπά) και κοπίδια. 9. Το παιδί που δουλεύει το φουσερό. 10. Απαραίτητο εργαλείο είναι και η μέγκενη. Εκεί σταθεροποιεί τα σίδερα και τα δουλεύει. 11. Είναι στη στέγη ένα σχοινί και κρατά το ξύλο του φουσεριού.

Ο μαραγκός

Ο μαραγκός μας έφτιαχνε τραπέζια και τις πόρτες και καναπέδες έφτιαχνε κι οντάδες πότες – πότες. Σ' ένα τσιμπίλι έβαζε πλάνιες και πριονάκια κι όλα τα εργαλεία του, αρίδια και σφυράκια. Και στα χωριά επήγαινε όπου είχε εργασία κι όλους τσ' εξυπηρέτανε με ευσυνειδησία.

1. Σε ένα βαρύ πάγκο δούλευε ο μαραγκός. 2. Το τρυπάνι. 3. Το σφυρί έχει από τη μία επίπεδο σκούλο, μα από, την άλλη είχε σφαιρικό για να χτυπά στις μπρόκες να χωνεύουνε στην ταύλα. 4. Το σκεπάρνι (η μυθολογία που μας λέει για τον Δαίδαλο, μας λέει και ότι αυτός εφεύρε το σκεπάρνι και το τρυπάνι). 5. Η ντρετούρα. Είναι μία μεγάλη πλάνια για να ισιώνει τις ταύλες. 6. Ο σάρακας. 7. Η πατούρα. Είναι μία ειδική πλάνια που τρώει στην άκρη τη μισή τάβλα για να φάει την άλλη αντίθετα, στο πάχος τους, για να εφαρμόσουν έτσι που να μη μένει χαραμάδα. 8. Με τη μικρή πλάνια πλανιέρνει την τάβλα. 9. Το πριονάκι. 10. Το ξεγυριστήρι. Έτσι λένε ένα ειδικό πριονάκι με πολύ στενή κορδέλα που μπορεί να κόψει καμπυλωτά την τάβλα. Το τελάρο του πριονιού είναι ένα ξύλινο ήτα (H), πολύ κοντό και πολύ πλατύ. Στις κεραίες της μιας μεριάς εφαρμόζεται η κορδέλα του πριονιού. Στις κεραίες της άλλης μεριάς βάζομε διπλό γερό σπάγκο και στη συνέχεια το στρίβομε με ένα ξυλάκι για να τεντωθεί καλά η κορδέλα. 11. Σφυράκι διχαλωτό που βγάζει τις μπρόκες.

Ο πεταλάς

Αφού το αυτοκίνητο εμπήκε στη ζωή μας
φύγαν μουλαρογαίδουρα από την δούλεψή μας.
Για να τα πεταλώσομε ήταν οι πεταλάδες
όπου τα πεταλώνανε κι επαίρνανε παράδες.
Για τα μουλάρια ειδικά και για τα αλογάκια,
δεν ήταν απαραίτητα δια τα γαϊδουράκια.

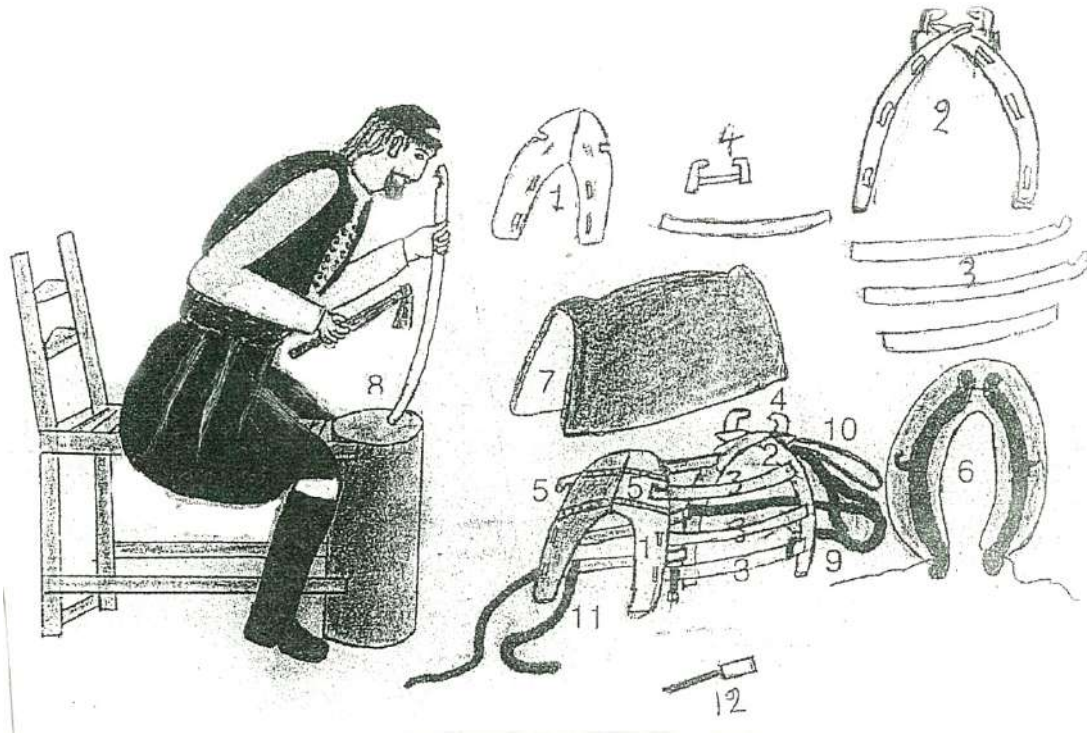

Ο πεταλωτής

Πολύ συχνά πεταλωτής ήταν ο σιδηρουργός, που μπορούσε να φτιάχνει και τα πέταλα και τις πεταλόμπροκες. Ειδικά εργαλεία για να γίνει η «πεταλωσιά» δεν χρειαζότανε πολλά. Το «στράτσιο» που κόβει τα νύχια των ζώων, το σφυράκι, τα πέταλα και οι πεταλόμπροκες. Ένα μικρό σκοινάκι, το «κατόχι», που κρατά ο βοηθός το πόδι του ζώου στο ύψος που βολεύει τον πεταλά.

Ο σαμαράς

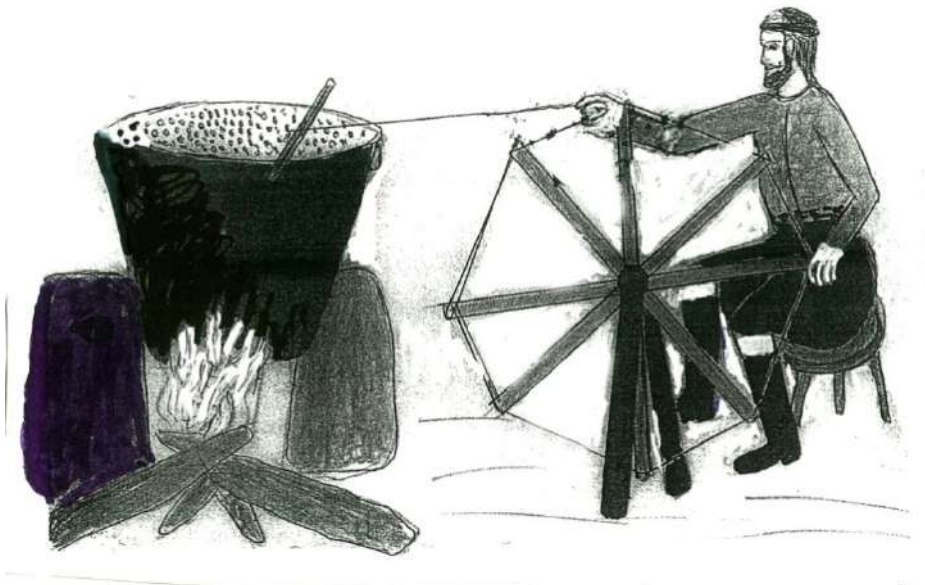
Πολύπλοκο εξάρτημα είναι και το σαμάρι,
που βάζουνε στη ράχη τους μουλάρια και γαϊδάροι.
Εις τα υπαίθρια χωριά, σχεδόν στα σπίτια όλα,
ήταν παράγοντες καλοί τα φορτηγά μας ζώα.
Εφάρμοζε στη ράχη τους ωραία το σαμάρι
και με σκοινιά εδέναμε τ' ασκιά και τ' άλλα βάρη.
Αν είν' καλός ο σαμαράς σωστά το τελειώνει,
να το φορά ο γάιδaros χωρίς να τον πληγώνει.

1. Η **μπροστινή ψαλίδα** του σαμαριού. 2. Η **πίσω ψαλίδα**. 3. Τα πλευρά. 4. Τα πίσω «**σκαρβέλια**» (ξύλινοι γάντζοι). 5. Τα **εμπρός σκαρβέλια**. 6. Ο κάσος για το λαιμό του μουλαριού, όταν ζευγαρίζει ή σέρνει κάτι. 7. Η στρώση του σαμαριού. Είναι απ' έξω με δέρμα και από μέσα έχει «**κετσέ**» κάτι μαλακό για να μην πληγώνει. 8. Ο σαμαράς πελεκά. 9. Τα λουριά που κρατούνε το σαμάρι από πίσω τα λέγαμε «**κουσκούνι**». 10. «**Ομπιστέ**» 11. Το λουρί που κομπίζει μπροστά «**μπροστελίνα**» και αυτό που περνά από την κοιλιά «**γίγλα**». 12. Η σμίλα.

Η μεταξανέμη

Η μεταξού, του μεταξιού παραλαβαίνει σπόρο,
σαν βγει η κάμπια βάζει την στης κάμπιας της χώρο.
Μονάχα με μουνόφυλλο τις κάμπιες τις ταΐζει
και με μεγάλη προσοχή πάντοτε τις φροντίζει.
Σε ένα μήνα αρχικά το πλέκει το κουκούλι,
και μέσα στο κουκούλι της κρύβεται η κάμπια ούλη.
Απ' τον σηριογόνο της μία κλωστήτσα βγάζει,
όπου το χιλιόμετρο περνά, ή πλησιάζει.
Αυτή κουκούλι γίνεται και βγαίνει το μετάξι,
μέχρι να γίνει απαιτεί και προσοχή και τάξη.
Ένα δεκαπενθήμερο εις το κουκούλι μένει,
ύστερα την φουρνίζουνε, την θέλουν ψοφησμένη.
Και τα κουκούλια ο μεταξάς τα βράζει στο καζάνι,
τυλίζει την ανέμη του και το μετάξι βγάνει.

Ο μεταξάς ή ανεμάς

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Λ'

ΔΟΞΑΣΙΕΣ

Η μαντεία της κουτάλας

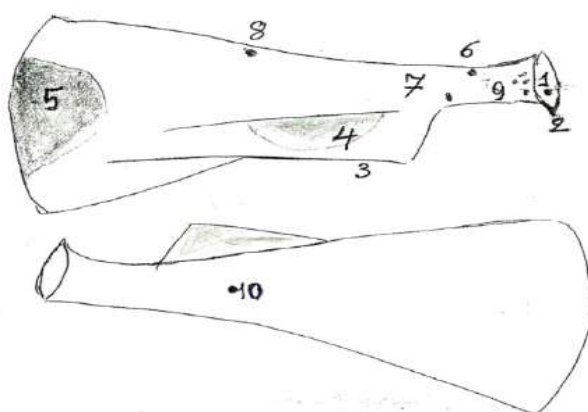
Την ωμοπλάτη του κριγιού την λέγανε κουτάλα
Και με σημάδια μαρτυρεί για πράγματα μεγάλα:

- 1) Όταν υπάρχει βελονιά εκεί που γράφει ένα,
θάνατος για πολύ δικό φαίνεται στα γραμμένα.
- 2) Στο δύο, αν το κόκκαλο έχει μεγάλη μύτη,
σημαίνει πως στο σπιτικό θα 'ρθει μεγάλη τύχη.
- 3) Στο τρία, αν το πτερύγιο πηλιάτερα πλαταίνει,
τόσο το οικονομικό του σπιτικού πλησιάζει.
- 4) Του πτερυγίου αιμάτωμα μιλά για το κοπάδι,
αν είναι η βάση του πλατειά είναι καλό σημάδι.
- 5) Στο πέντε το αιμάτωμα, εχθρούς του έθνους δείχνει,
αν κάθονται στη θέση τους πολύ καλά τους βρίχνει.
Μα αν από την βάση τους φαίνονται ξεκομμένοι,
το δίχως άλλο σοβαρό κακό τους περιμένει.
- 6) Η βελονιά εκεί στο εξ' δείχνει τον νοικοκύρη
από τη θέση του αυτή δεν πρέπει να ξεσύρει.
Μα αν από τη θέση θα τύχει να ξεσύρει,
είναι κακό προμήνυμα διά τον νοικοκύρη.
- 7) Λίγο πιο κάτω του αντρός ειν' η νοικοκερά του,
αν φύγει από τη θέση της θα χάσει την κυρά του.
- 8) Εκεί στη θέση του οκτώ, η βελονιά που δείχνει,
λέει πως την νοικοκυρά έγκυο τηνε βρίχνει.
- 9) Αν εις τη θέση του εννιά υπάρχουνε κουκίδες
δείχνει τ' αγόρια του σπιτιού, μα και τις κορασίδες.
- 10) Αν στην κουτάλα, πίσω της μια βελονιά υπάρχει
το δίχως άλλο θάνατος σε συγγενή θα λάχει.

Και σ' όποιο σύζυγο βρεθεί η βελονιά κοντά του,
ο θάνατος του συγγενή θα ειν' απ'τη μεριά του.

Αν η γυναίκα του σπιτιού είναι σ' εγκυμοσύνη,
φαίνεται μνήμα ανοιχτό, θάνατος δεν θα γίνει.

Αν λείπει μία βελονιά, ή και πολλά σημάδια,
δεν είναι ανησυχητικό πως ειν' η θέση άδεια.

Το «δέσιμο» του κριγιού και του τράου

Όταν ηθέλαν οι βοσκοί που βόσκαν προβατίνες,
να κάμουνε τ' αρνάκια τους σε ορισμένους μήνες,
απομακρύναν τους κριγιούς, τους βλέπαν «κριαράδες»
για να 'ρθουνε, ως τους βόλευαν της γέννας οι αράδες.
Όμως με «ξόρκια» ένας βοσκός «έδενε» τους κριγιούς του
και εγενιούντανε τ' αρνιά στους όρους τους δικούς του.
Άφηνε τσ' επιβήτορες μέσα στις προβατίνες
αδιάφοροι αν ήτανε του έρωτα οι μήνες.
Μα 'κείνοι σεξουαλικά δεν τις παρενοχλούσαν,
γιατί αυτό το «δέσιμο», «δεμένους» τους κρτούσαν.
Και όταν ήθελε ο βοσκός έλυνε την «δεσιά» του
απού εμπορούσε κι ο κριγιός να κάνει τη δουλειά του.
Ελέγανε ότι μπορεί σ' ανθρώπους να το κάνει
και όλα τα ασερνικά «ανίκανα» να βγάινει.
Ακούτε τ' αντικείμενα που χρησιμοποιούσε
κι ανίκανα τα σερνικά όλα τα καθιστούσε.
Λουρί απ' αίγας την προβιά και του σκωτιού κομμάτια
λίγο σαπούνι ήθελε, μα και σαράντα αγκάθια.
Όπως τα γράφω ακριβώς μου τα 'πανε κι εμένα
και μου 'πανε για πρόσωπα πολύ συγκεκριμένα.

Το ποδαρικό

Πάντα για την Πρωτοχρονιά υπάρχουν γυναικούλες
όπου τις παραδέχονται τις δοξασίες ούλες.
Τότε που ήμουνα παιδί, τριών χρονών και πάνω,
πολλές φορές με κάλεσαν ποδαρικό να κάνω.
Μια πέτρα απ' έξω έπαιρνα πάνω της να καθίσω
και απ' εκεί καθήμενος ευχές ν' απαριθμίσω.
Πάντα για το ποδαρικό, έδιναν στα παιδάκια,
σύκα ξερά, αμύγδαλα, μα και παξιμαδάκια.
Όμως και στην πρωτομηνιά, υπάρχουν γυναικάκια,
όπου για το ποδαρικό γυρεύουνε παιδάκια.
Ξέρω για το ποδαρικό σε χρόνους περασμένους,
ανθρώπους «κακοπόδαρους» είχαν σεσημασμένους.

Ο σβηστός λύχνος

Όταν στο λύχνο ο λαός ήταν προσαρμοσμένος,
στο σπίτι θέλανε να μπει μονάχα αναμμένος.
Γιατί αν έμπαινε σβηστός ήθε να προκαλέσει,
πολύ κακό στο σπιτικό και αστοχιά να πέσει.
Μα στη γερμανοκατοχή, που δεν υπήρχαν σπίρτα
παίρναμε δανεική φωτιά από τα ξένα σπίτια
Στη στάχτη εσκεπάζαμε αυτούμενο κουτσούρι
και έμενε αυτούμενο αυτή τη νύχτα ούλη.
Την άλλη μέρα τη φωτιά ανάβαμε απ' το ξύλο,
έτσι ήτανε τα πράγματα εις τον καιρόν εκείνο.
Αν όμως εσυνέβαινε το κούτσουρο να σβήσει,
να βρούμε δανεική φωτιά ήταν η μόνη λύση.
Και η νοικοκυρά συχνά έπαιρνε το λυχνάρι,
να πάει στην γειτόνισσα που 'χει φωτιά να πάρει.
Όμως δεν θα 'πρεπε να μπει στο σπιτικό το ξένο,
κρατώντας το λυχνάρι της που ήτανε σβησμένο.
Κι εφερνε η γειτόνισσα το λύχνο της στην πόρτα,
η μια τσ' αλλής γειτόνισσας μετέδιδε τα φώτα.
Έμενε έξω του σπιτιού ο λύχνος ο σβησμένος
και από μέσα ερχότανε ο λύχνος αναμμένος.

Ο αδερφοδιώχτης

Έτσι όπως πιστεύανε παλιότερα στην Κρήτη
εφόσον εμεγάλωνε ένα παιδί στο σπίτι.
Όσα γεννιούντανε μετά, πεθαίνουν, δεν εξούσαν
γι' αδερφοδιώχτη το παιδί το ενοχοποιούσαν.
Μυστηριώδη δύναμη, νομίζαν πως ασκούσε
κι εσκοτώνε τ' αδέρφια του όσο κι αν τ' αγαπούσε.
Για να το απαλλάξουνε το 'παιρνε η μαμά του,
μετ' από συνενόηση και με το θέλημά του.
Στο φούρνο μέσα το 'βαζε κ' είχε και ξυλαράκια,
σπίρτα κρατούσε «για φωτιά» μα και σοκολατάκια.
Και του 'λεγε «τι αγαπάς; τ' άλλα σου αδερφάκια
ή προτιμάς καλύτερα λίγα σοκολατάκια; »
Και το παιδί, ως ήτανε και καθοδηγημένο
έλεγε τ' αδερφάκια του πως θέλει το καημένο.
Και έτσι επιστεύανε εκείνο το παιδάκι,
ότι το απαλλάζανε απ' το προβληματάκι.
Πιστέψετε μου να σας πω σ' αυτή την ιστορία
έχω στο αντικείμενο ίδιαν εμπειρία.
Δύο μικρά αδελφάκια μου φύγαν μετά από 'μένα.
Κι αυτά που αναφέρονται τα έχω περασμένα.

Το πετρανάθεμα

Άμα ετύχαινε κανειούς να του 'χουν κλέψει κάτι,
έλεγε στον παπά να πει, ο κόσμος να το μάθει.
Πως αν δεν τον πληρώσουνε, την Κυριακή την άλλη
θα δώσει πετρανάθεμα κι ο νους τους ας το βάλει.
Και αν δεν θα του πληρώνανε του είδους την αξία,
ένα κοφίνι επήγαινε πέτρες στην εκκλησία.
Και κάθε ένας που 'βγαινε από τη λειτουργία,
πετούσε πέτρα κι έλεγε κι αυτός την βλαστημία.
Κι αυτός που δεν επλήρωνε, που 'κανε την κλεψιά του,
εσήκωνε στην πλάτη του το πετρανάθεμά του.

Αγοραπωλησία παιδιού

Όταν σε ένα αντρόγυνο πεθαίνουν τα παιδιά του,
πιστεύαν πως η μοίρα τους τα δίνει του θανάτου.
Εκείνη την κατάσταση για να την ξεπεράσουν,
αυτή την μοίρα την σκληρή για να την ξεγελάσουν.
Σε τυχερή οικογένεια το παίρνει το παιδάκι,
να πάρει τύχη δανεική και να γινεί γεράκι.
Μετά πηγαίνουν οι γονείς για να το «ξαγοράσουν»
«αγοραστό» στο σπίτι τους ήθελα το περάσουν.
Και για να το πληρώσουνε πράγματα εκρατούσαν,
πρώτα επαζαρεύανε, μα πάντα εσυμφωνούσαν.
Και τώρα θα μεγάλωνε με τύχη αγορασμένη
όπου και οι γονέοι του θα 'σαν ευτυχισμένοι.

Οι γητειές

Σαν αρρωστούσε της γιαγιάς τ' όμορφο κατσικάκι,
εις τη γητεύτρα επήγαινε στο κοντινό σπιτάκι.
Εκείνη στο μαντήλι της λίγο αλάτι βάζει
και ύστερα από μέσα της, σιγά γητειά διαβάζει.
Και της κασίκας τη γιαγιά τη διαβεβαιώνει,
πως η γητειά πολλές φορές κάθε κακό ζυγώνει.
Εγώ εξήντα απ' τις γητειές τσ' έγγραφα και τις ξέρω
και τη γητειά για τον θαρμό εδώ θα αναφέρω:

«Στ' όνομά σου Θε μου κι Αφέντη μου Χριστέ μου,
κι Άγιε Παντελεήμονα πρώτε γιατρέ του κόσμου,
απού γιατρεύεις τσοι πληγές και διασκορπάς τσοι πόνους.
Στς' εικοτέσσερεις του Δεκεμβριού, αργά Χριστός γεννάται,
ετούτη η ώρα κι εκείνη μιά λογάται.
Έβαλεν το δρόμο ομπρός του ο καημός,
ο θαρμός τση κακής μάνας ο γιος.
Στο δρόμο τ' απάντηξε ο Μιχαήλης Αρχάγγελος.
-Που πάεις καημέ; Που πάεις θαρμέ;
Που πάεις καταποντισμέ; Τση κακής μάνας υγιε;
-Δεν το 'ρπιζα Μιχαήλη Αρχάγγελε πως 'θελα μ' απαντήξεις,
μα σόντας και μ' απάντηξες θα σου το μολοΐσω:
Εφτά λειβάδια πέρασα κι ούλα τα χόρτα ξέρανα, εδά πάω βουνά
να ξεπατώσω, δέντρα να ξεριζώσω τση μάνας το μοναχογιό θα
πάω να λαβώσω.
-Γιάειρε καημέ, γιάειρε θαρμέ, γιάειρε καταποντισμέ, τση κακής
μάνας υγιέ, να πάεις κάτω στο γιαλό κάτω στο περιγιάλι, να βρεις
αρκούδι και κατσοχοίρι να κάμεις τυρί κι αθοτύρι να φάεις.»
Όσοι το 'δαν εθάμαξαν κι όσοι εφάγαν ετρομάξαν κι αλάργο
από το (.....όνομα παθόντος, ή
το αντικείμενο).

Πέντε γητειές για το θαρμό μπορώ να αναφέρω
όμως για τη βαρισματέ τέσσερεις μόνο ξέρω.

Το παιδόκακο

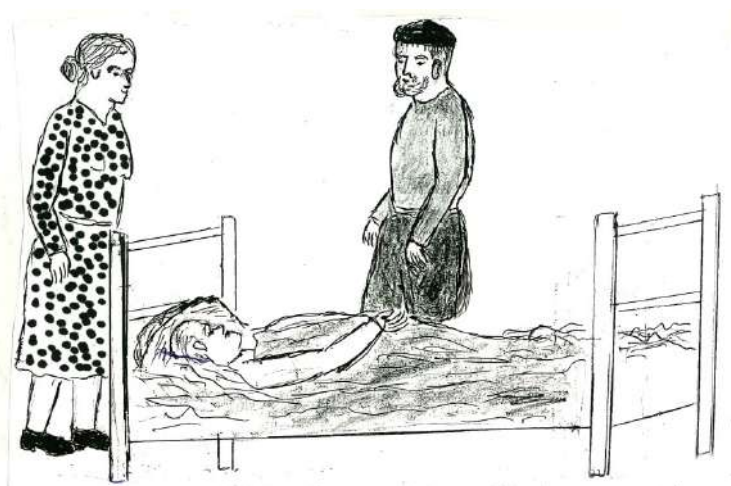
Διά τα νεογέννητα ετότες επιστεύαν
πως από το «παιδόκακο» συχνά εκινδυνεύαν
Μα πάλι επιστεύανε, άμα τα ξυραφίσουν
το αίμα του παιδόκακου μπορούσαν να χύσουν.
Απάλαφρα εξυράφιζαν για λίγο αιματάκι
και έτσι το παιδόκακο δεν πάει στο παιδάκι.
Όμως αυτές οι ξυραφιές απάνω στο κορμί τους
σημάδια ανεξίτηλα μένανε στην ζωή τους.
Τα σερνικά ξυράφιζαν πάντα στα ποδαράκια
τα θηλυκά ξυράφιζαν πάντοτε στα πλατάκια
Γιατί δεν θα 'ταν όμορφο να φαίνονται σημάδια
άμα θα μεγαλώσουνε στα θηλυκά ποδάρια
Ζούνε ακόμα άτομα πολύ 'λικιωμένα
που όταν ήταν νεογνά τα' χαν ξυραφισμένα
Και τα σημάδια αφήσανε οι ξυραφιές εκείνες
όπου τα προκαλέσανε οι πρακτικές γιατρίνες.

*Αν θέλεις το παιδόκακο να καταπολεμήσεις
τσι πρώτες μέρες το παιδί πρέπει να ξυραφίσεις*

Ευθανασία

Και πιο παλιά οι άνθρωποι εδίναν σημασία
σαν είχαν δύσκολη ζωή εις την ευθανασία.
Όταν κανείς πολλές φορές αν εψυχομαχούσε
και ήθελε η ψυχή να βγει μα όμως δεν μπορούσε
υποψιάζονταν γι' αυτόν τον ταλαιπωρημένο
πως δίχως άλλο στη ζωή αλέτρι είχε καημένο
Ήταν τ' αλέτρια ιερά τ' αγρότη εργαλεία
και είχε όποιος τα 'καιγε μεγάλη αμαρτία.
Κι όποιος αλέτρι έκαψε κάποτε στη ζωή του
σκληρά θε να βασανιστεί δίχως να βγει η ψυχή του
Και για να εξηλεωθεί, για να τον βοηθήσουν
ένα αλέτρι έπρεπε πάνω του ν' ακουμπήσουν.
Εγώ θυμούμε μια φορά σαν ήμουνα παιδάκι
αλέτρι θ' ακουμπούσανε σε ένα γεροντάκι.
Μα κι όποιος έσερνε πολλά δίχως να ξεψυχήσει
έπρεπε το κεφάλι του να πάνε προς την δύση.
Ας το γυρίζαν νεκρικά όπου να βγει η ψυχή του
πράμα δεν ήθελε κι αυτός σαν την ξεκούρασή του
Και ο ετοιμοθάνατος θέλει να 'ρθει το τέλος
στην ανυπόφορη ζωή κι αν είναι νιός ή γέρος

*Γυρίσετέ με νερικά να γοργοβγεί η ψυχή μου
με φτάνουνε τα βάσανα που 'συρε το κορμί μου.*

Γ Λ Ω Σ Σ Α Ρ Ι

Αποσώνω = φτάνω, τερματίζω.

Αραγός = δοχείο για υγρά, ειδικά για γάλα. Από δέρμα αρνιού.

Αράι = μικρό αραγάκι που το κρατούσε ο βοσκός στο σακούλι του και είχε μέσα σουβλιά και άλλα απαραίτητα για να μπαλώσει εκεί που βόσκει τα πρόβατα τα στιβάνια του.

Ασκονταβλα = αυτοσχέδιος γουβάς από δέρμα ζώου.

Βεντέμα = καλή παραγωγή.

Γαμπάς = κάπα, ράσω

Γομάρι = φορτίο

Έζελ = φορτηγό ζώο (γερμανική λέξη)

Έχνος = ήμερο ζώο στην εκμετάλλευση του ανθρώπου

Ελληνικούρα = λέξη καθαρεύουσας.

Ζαμάνι = εποχή (τούρκικη λέξη)

Θολόσταση = πολύ ρευστός χυλός από αλεύρι. Πολύ φτωχό φαί.

Θωρώ = Βλέπω.

Κακοπωρεμένος = έχει περάσει κακά.

Καντάρι = εργαλείο που εξυγίζαμε τα προϊόντα μας. Καντάρι λέγαμε και τον στατήρα δηλαδή τις 44 οκάδες.

Καπούτ = θάνατος. (γερμανική λέξη)

Κεσάτι = εμπορική απραξία (τούρκικη λέξη)

Κοπέλι = αγόρι.

Κούμος = θολωτό κτήριο, σπιτάκι για κότες.

Κουτσούνα = αυτοσχέδια κούκλα από πανιά.

Λέσκα = γρεμνό

Λότζια = η στέγη ισογείου που είναι αυλή του δεύτερου ορόφου
ενετική λέξη)

Λούκι, – λούκι = βλέπω (γερμανική λέξη)

Μαγεριά = έτσι λέγαμε τα όσπρια παραγωγής μας (φάβα, φακή κ.α.)

Μαγλινό = λείο

Μαντρατζής = το παιδί παραγίος στο ορεινό τυροκομείο.

Μπουλμές = η σπάλα κάτω από το σοφά.

Μαντζαρία = φαγητό. (Ιταλική λέξη)

Μετόχι = λίγα σπίτια, μια περιουσία με σπιτάκι πλουσίου.

Νάμι = φήμη

Ξαμάρι = μέτρα για κάποια παρασκευή.

Ξαμώνω = σκοπεύω και προορίζω

Οζό = πρόβατο

Παρμακλίκια = Κάγκελα ξύλινα του σοφά.

Παστός = η διακεκριμένη θέση που κάθετα το ζεύγος τη μέρα του γάμου τους. Παστό λέγανε οι αρχαίοι το νυφικό δωμάτιο.

Σαμώνω = βάζω σημάδια

Σεΐρι = ευχαρίστηση (τούρκικη λέξη)

Σημαντήρι = σήμαντρο

Σκάμνα = τρίποδη μεγάλη σκάλα που έχει σκαλιά από τις τρεις μεριές και που έχει στην κορφή στρογγυλό γερό ταβλί που μπορεί να σταθεί κάποιος

Σκαμνί = τρίποδο αυτοσχέδιο χαμηλό κάθισμα.

Σκραφνί = ειδική κλήρωση στα παιχνίδια των παιδιών.

Σταβάρι = το μακρή ξύλο στο αλέτρι, το ξύλο που δέναμε το μουλάρι για να το σέρνει να κινεί τους μύλους, το ξύλο που δένομε το μουλάρι, για την κίνηση στο γουβαδοπήγαδο.

Τακίμι = κοστούμι (τούρκικη λέξη)

Τσίτα = το μακρί δοκάρι που χρησιμοποιούσαμε στη φάμπρικα ως μοχλό για να πιέσουμε τις ελιές και το σέρναμε με το βίντσι.

Χαγιάτι = εξώστης. (τούρκικη λέξη)

Χυλός = παχύρευστος πολτός από αλεύρι που του βάζαμε και κανένα μπαχαρικό και ήτανε κατοχικό φαΐ